

Oikeus sukupuoli-identiteetin mukaiseen juridisen sukupuolen tunnustamiseen

Rikosprosessi ja yhdenvertaisuus
Pro gradu -tutkielma

Laatija:
Laura Mäkelä

18.11.2022

Pro gradu -tutkielma

Oppiaine: Rikosprosessi ja yhdenvertaisuus

Tekijä: Laura Mäkelä

Otsikko: Oikeus sukupuoli-identiteetin mukaiseen juridisen sukupuolen tunnustamiseen

Ohjaajat: Johanna Niemi, Daniela Alaattinoglu

Sivumäärä: XX + 63 sivua

Päivämäärä: 18.11.2022

Suomen lain mukaan jokaiselle tulee määrittää juridinen sukupuoli, joka on binäärin sukupuoli-identiteetti joko mies tai nainen. Sukupuoli on kuitenkin tätä monimuotoisempi, ja henkilön sukupuoli-identiteetti voi olla tämän kaksijakoisen käsityksen ulkopuolella. Tällöin henkilön sukupuoli-identiteetti ei vastaa hänen juridista sukupuoltaan. Tutkielman aiheena on juuri tähän liittyvä problematiikka, ja sen pääasiallisena tarkoituksena on tutkia, miten muunsukupuolisten oikeus sukupuoli-identiteetin mukaiseen juridisen sukupuolen tunnustamiseen toteutuu, ja tulisi toteutua, Suomen lainsäädännössä. Kysymystä tarkastellaan niin Euroopan ihmisoikeussopimuksen näkökulmasta kuin myös oikeusvertailua hyödyntäen.

Tutkielma on pääasiassa oikeusdogmaattinen sen tutkiessa ja tulkitessa kotimaista sekä kansainvälistä lainsäädäntöä. Tutkielmassa on lisäksi myös oikeusvertailevan ja *de lege ferenda* -tutkimuksen piirteitä, jonka lisäksi se sisältää myös monitieteisiä näkökohtia oikeuden ja sukupuolen (*law and gender*) välisen liitännän kautta.

Tutkimuksen kohteena on ensinnäkin Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tulkinnallaan kehittämä oikeus sukupuoli-identiteettiin, jota tarkastellaan siitä johtuvien vaikutusten valossa. Vaikka tuomioistuimen tulkintakäytännöstä ei voida johtaa velvoitteita Suomelle, puoltaa kuitenkin aiheeseen liittyvä kansallinen, alueellinen ja kansainvälinen kehitys ei-binäärin sukupuoli-identiteetin laajempaa huomioimista. Tästä näkökulmasta tutkielmassa tarkastellaan, antaako Suomen lainsäädäntö nykyisessä muodossaan, tai siihen suunniteltujen muutosten jälkeisessä tilassa, muunsukupuolisille mahdollisuuden saada juridinen sukupuoli tunnustettua sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti. Vastaus tähän kysymykseen on pääasiassa negatiivinen.

Koska Suomen lainsäädäntö tunnustaa heikosti binäärin ulkopuolisia sukupuoli-identiteettejä, tutkielmassa tunnistetaan ja tarkastellaan oikeusvertailun keinoin erilaisia vaihtoehtoisia sääntelymalleja, jotka ottaisivat sukupuolen monimuotoisuuden paremmin huomioon. Tutkielmassa hahmotellaan kolme erilaista vaihtoehtoa: 1) kolmannen sukupuolimerkinnän lisääminen henkilöllisyystodistuksiin, 2) sukupuolimerkinnän poistaminen henkilöllisyystodistuksista, ja 3) kolmannen sukupuolimerkinnän lisääminen rekisteriin. Tutkielman lopputuloksena ei kuitenkaan ole tarkoitus antaa vastausta siihen, mikä (tai mitkä) vaihtoehdoista parhaiten toteuttaisi(vat) muunsukupuolisten oikeuksia – aihe on liian moniulotteinen yksinkertaisen toimenpidesuosituksen antamiseksi tässä yhteydessä, ja vaatii sen sijaan yhä jatkotutkimusta ja -selvitystä parhaan mahdollisen vaihtoehdon löytämiseksi.

Avainsanat: ihmisoikeudet, Euroopan ihmisoikeustuomioistuin, juridinen sukupuoli, muunsukupuolisuus, sukupuoli-identiteetti

Sisällys

Lähteet	V
Lyhenteet	XVI
1 Johdanto	1
1.1 Taustaa	1
1.2 Tutkimuskysymys ja rajaukset.....	3
1.3 Metodit ja aineisto	5
1.4 Tutkielman rakenne.....	7
2 Sukupuoli käsitteenä ja osana oikeusjärjestelmää	9
2.1 Sukupuoli käsitteenä	9
2.2 Sukupuoli osana oikeusjärjestelmää	11
3 Oikeus sukupuoli-identiteettiin	14
3.1 Oikeus sukupuoli-identiteettiin osana Euroopan ihmisoikeussopimusta	14
3.1.1 Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artikla.....	14
3.1.2 Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytäntö.....	16
3.1.3 Ratkaisukäytännön merkitys	19
3.2 Tulevaisuuden kehitys	20
3.2.1 Y v. Ranska.....	20
3.2.2 Näkökohtia tulevaan kehitykseen.....	22
4 Juridinen sukupuoli Suomessa	26
4.1 Juridisen sukupuolen sääntely	26
4.2 Juridinen sukupuoli – sukupuolimerkintä ja henkilötunnus	27
4.2.1 Sukupuoli väestötietojärjestelmässä ja henkilöllisyystodistuksissa	27
4.2.2 Henkilötunnus sukupuolineutraaliksi	29
4.3 Juridisen sukupuolen vahvistaminen	31
4.3.1 Sukupuolen vahvistamisen edellytykset.....	31
4.3.2 Uusi laki sukupuolen vahvistamisesta	35
4.3.3 Henkilötunnuksen muuttaminen ja muut toimet.....	37
4.4 Lainsäädännön puutteet	40
5 Sukupuolimerkintä – vaihtoehtoiset sääntelymallit	42
5.1 Erilaiset sääntelymallit	42

5.2	Kolmas sukupuoli-merkintä henkilöllisyystodistuksissa	43
5.2.1	Malta	43
5.2.2	X-merkintä henkilöllisyystodistuksissa	45
5.3	Sukupuoli-merkinnän poisto henkilöllisyystodistuksista	48
5.3.1	Alankomaat	48
5.3.2	Sukupuoli-merkinnän poisto kansallisista henkilöllisyystodistuksista.....	49
5.4	Kolmas sukupuoli-merkintä rekisterissä	51
5.4.1	Islanti	51
5.4.2	Neutraali sukupuoli-merkintä rekisterissä	54
5.5	Vaihtoehtojen punnintaa.....	56
6	Lopuksi	60
6.1	Yhteenveto.....	60
6.2	Johtopäätökset.....	61

Lähteet

Kirjallisuus

Aarnio, Aulis, Mitä lainoppi on? Tammi 1978.

Agius, Silvan – Tobler, Christa, Trans and intersex people: Discrimination on the grounds of sex, gender identity and gender expression. European Commission, Directorate-General for Justice 2012.

Akandji-Kombe, Jean-François, Positive obligations under the European Convention on Human Rights: A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights. Human Rights Handbooks, No. 7. 2007.

Alaattinoğlu, Daniela – Arnesen, Lars Andre Strøm – Sørli, Anniken, Retten til kjønnsidentitet og juridisk registrering av kjønn: utviklingslinjer fra menneskerettsdomstolens praksis og norsk rett, s. 63–93 teoksessa Hellum, Anne – Sørli, Anniken (eds.), Frihet, likhet og mangfold: Kjønnssidentitet og seksuell orientering i rettslig, medisinsk og samfunnsvitenskapelig kontekst. Oslo 2021.

Ashley, Florence, 'X' Why? Gender Markers and Non-binary Transgender People, s. 33-48 teoksessa Jaramillo, I.C. – Carlson, L. (eds), Trans Rights and Wrongs. Ius Comparatum – Global Studies in Comparative Law, vol 54. Springer, Cham 2021.

Baars, Grietje, Queer Cases Unmake Gendered Law, or, Fucking Law's Gendering Function. Australian Feminist Law Journal 45(1) 2019, s. 15–62.

Byrne, Jack, License to Be Yourself: Laws and Advocacy for Legal Gender Recognition of Trans People. The Open Society Foundations 2014.

Cannoot, Pieter, The pathologisation of trans persons in the ECtHR case law on legal gender recognitions. Netherlands Quarterly of Human Rights 37(1) 2019, s. 14–35.

Cannoot, Pieter – Decoster, Mattias, The Abolition of Sex/Gender Registration in the Age of Gender Self-Determination: An Interdisciplinary, Queer, Feminist and Human Rights Analysis. International Journal of Gender, Sexuality and Law 1(1) 2020, s. 26–55.

Clarke, Jessica, They, Them, and Theirs. Harvard Law Review 132 2019, s. 896–991.

- Cooper, Davina – Grabham, Emily – Renz, Flora, Introduction to the Special Issue on the Future of Legal Gender: Exploring the Feminist Politics of Decertification. *feminists@law* 10(2) 2020, s. 1–11.
- Dunne, Peter, Marriage dissolution as a pre-requisite for legal gender recognition. *Cambridge Law Journal* 73(3) 2014, s. 506–510.
- Dunne, Peter, Legal gender recognition in Europe: sterilisation, diagnosis and medical examination requirements. *Journal of Social Welfare and Family Law* 39(4) 2017, s. 497–500.
- Ghoshal, Neela, Transgender, Third Gender, No Gender: Rights Perspectives on Laws Assigning Gender, Part I. *OpinioJuris* 2020.
(<http://opiniojuris.org/2020/09/04/transgender-third-gender-no-gender-rights-perspectives-on-laws-assigning-gender-part-i/>, Luettu 4.10.2022) (Ghoshal 2020a)
- Ghoshal, Neela, Transgender, Third Gender, No Gender: Rights Perspectives on Laws Assigning Gender, Part II. *OpinioJuris* 2020.
(<http://opiniojuris.org/2020/09/04/transgender-third-gender-no-gender-rights-perspectives-on-laws-assigning-gender-part-ii/>, Luettu 4.10.2022) (Ghoshal 2020b)
- Ghoshal, Neela – Knight, Kyle, Netherlands Sees No Role for Gender Marker on ID Documents. Move Raises Questions of When Gender Markers Are Necessary. *Human Rights Watch* 2020.
(<https://www.hrw.org/news/2020/07/08/netherlands-sees-no-role-gender-marker-id-documents>, Luettu 4.10.2022)
- Hansen, Caroline, Dismantling or Perpetuating Gender Stereotypes. – The Case of Trans Rights in the European Court of Human Rights' Jurisprudence. *The Age of Human Rights Journal* (18) 2022, s. 143–161.
- Hirvelä, Päivi – Heikkilä, Satu, *Ihmisoikeudet: käsikirja EIT:n oikeuskäytäntöön*. 2., uudistettu painos. Alma Talent 2017.
- Hirvonen, Ari, *Mitkä metodit? Opas oikeustieteen metodologiaan*. Helsingin yliopisto, Oikeustieteellinen tiedekunta 2011.
- Holzer, Lena, *Non-Binary Gender Registration Models in Europe. Report on third gender marker or no gender marker options*. ILGA-Europe 2018.

- Holzer, Lena, Smashing the binary? A new era of legal gender registration in the Yogyakarta Principles Plus 10. *International Journal of Gender, Sexuality and Law* 1(1) 2020, s. 98–133.
- Husa, Jaakko – Mutanen, Anu – Pohjolainen, Teuvo, Kirjoitetaan juridiikkaa: ohjeita oikeustieteellisten kirjallisten töiden laatijoille. 2., uudistettu painos. Talentum 2008.
- Jokela, Nina, Transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annettu laki perus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta tarkasteltuna. *Acta Legis Turkuensia* 1/2015, s. 63–110.
- Knight, Kyle, Nepal's Third Gender Passport Blazes Trails. Human Rights Watch 2015. (<https://www.hrw.org/news/2015/10/26/nepals-third-gender-passport-blazes-trails>, Luettu 4.10.2022)
- Koskinen, Seppo, Sukupuoleen perustuva syrjäntäkielto laajeni vuoden alussa. *Oikeustieto* 2/2015, s. 24–27.
- Koulu, Sanna, Selvitys sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevan sääntelyn vaikutuksista lasten ja nuorten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen. 2022. (https://api.hankeikkuna.fi/asiakirjat/25ab4c83-56cb-4d70-84ec-4d0b8ff2476e/b8e00a7f-8122-4592-95fd-1f41bac45f02/MUISTIO_20220218103454.pdf, Luettu 6.10.2022)
- Kärnä, Teemu, Transsukupuolisuus. Lääkärikirja Duodecim 2021. (<https://www.terveyskirjasto.fi/dlk01195>, Luettu 6.10.2022)
- Köhler, Richard – Ehrt, Julia – Cojocariu, Constantin, Legal gender recognition in Europe. 2nd revised version. *Transgender Europe* 2016.
- Laqueur, Thomas W., *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Harvard University Press 1990.
- Lau, Holning, Gender Recognition as a Human Right, s. 193–206 teoksessa Von Arnould, Andreas – Von der Decken, Kerstin – Susi, Mart (eds), *The Cambridge Handbook on New Human Rights: Recognition, Novelty, Rhetoric*. Cambridge University Press 2020.
- Levit, Nancy, *The Gender Line: Men, Women, and the Law*. NYU Press 2000.
- Ní Mhuirthile, Tanya, The legal status of intersex persons: Malta, s. 357–368 teoksessa Scherpe, Jens M. – Dutta, Anatol – Helms, Tobias (eds.), *The Legal Status of Intersex Persons*. Cambridge 2019.

- Niemi, Johanna, Onko 'oikeus ja sukupuoli' oikeudenala? *Lakimies* 7–8/2015, s. 1022–1039.
- O'Flaherty, Michael – Fisher, John, Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law: Contextualising the Yogyakarta Principles. *Human Rights Law Review* 8(2) 2008, s. 207–248.
- Ojanen, Tuomas – Scheinin, Martin, Kansainväliset ihmisoikeussopimukset ja Suomen perusoikeusjärjestelmä. Teoksessa Hallberg, Pekka – Karapuu, Heikki – Ojanen, Tuomas – Scheinin, Martin – Tuori, Kaarlo – Viljanen, Veli-Pekka, *Perusoikeudet. 2., uudistettu painos*. Alma Talent Oy 2011.
- Osella, Stefano, When Comparative Law Walks the Path of Anthropology: The Third Gender in Europe. *German Law Journal* 23(7) 2022, s. 920–942.
- Palosaari, Tommi – Hakala, Elina – Villa, Susan (toim.), *Sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen. Tilanne Suomessa ja lainsäädännön kehityslinjoja Euroopassa*. Ihmisoikeuskeskus 2018.
- Pellonpää, Matti – Gullas, Monica – Pölönen, Pasi – Tapanila, Antti, *Euroopan ihmisoikeussopimus*. Talentum 2012.
- Piha, Otava, *Transsukupuolisten lisääntymiskyvyttömyys ja patologisointi Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännössä*. *Oikeus* 1/2018, s. 81–95. (Piha 2018a)
- Piha, Otava, *Transsukupuoliset – nyky-Suomen pakkoautetut*. *Oikeus* 4/2018, s. 416–438. (Piha 2018b)
- Quinan, C. L., *Rise of X: Governments Eye New Approaches for Trans and Nonbinary Travelers*. Migration Policy Institute 2022.
(<https://www.migrationpolicy.org/article/x-marker-trans-nonbinary-travelers>,
Luettu 4.10.2022)
- Quinan, C. L. – Hunt, Mina, *Non-binary gender markers: Mobility, migration, and media reception in Europe and beyond*. *European Journal of Women's Studies*, 2021.
- Rantala, Marjo, *Sukupuoleen sopeutetut – intersukupuolisten ja transsukupuolisten henkilöiden oikeusasema Suomessa*. *Oikeus* 1/2016, s. 8–28.
- Rossi, Leena-Maija, *Sukupuoli ja seksuaalisuus, erosta eroihin*, s. 21–38 teoksessa Saresma, Tuija – Rossi, Leena-Maija – Juvonen, Tuula (toim.), *Käsikirja sukupuoleen*. Vastapaino 2010.

- Siltala, Raimo, Johdatus oikeusteoriaan. Helsingin yliopisto, Oikeustieteellinen tiedekunta 2001.
- Van den Brink, Marjolein – Dunne, Peter, Trans and intersex equality rights in Europe – a comparative analysis. European Commission, Directorate-General for Justice and Consumers 2018.
- Verdu, Amalia, Trapped in gender: understanding the concept of gender and its use in law. Turun yliopisto 2020.
- Viljanen, Veli-Pekka, Perusoikeuksien rajoitusedellytykset. Werner Söderström Lakitieto Oy 2001.
- Viljanen, Veli-Pekka, Yksityiselämän suoja. Teoksessa Hallberg, Pekka – Karapuu, Heikki – Ojanen, Tuomas – Scheinin, Martin – Tuori, Kaarlo – Viljanen, Veli-Pekka, Perusoikeudet. 2., uudistettu painos. Alma Talent Oy 2011.
- Wipfler, AJ, Identity crisis: The limitations of expanding government recognition of gender identity and the possibility of genderless identity documents. Harvard Journal of Law and Gender (39) 2016, s. 491–555.

Virallislähteet

- Commissioner for Human Rights of the Council of Europe, Report by Nils Muižnieks, Commissioner for Human Rights of the Council of Europe Following his visit to Finland from 11 to 13 June 2012. CommDH(2012)27.
- Committee of Ministers, Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity. 2010.
- Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Concluding observations on the seventh periodic report of Finland. CEDAW/C/FIN/CO/7. 2014. (CEDAW 2014)
- Directorate-General for Justice and Consumers, Legal gender recognition in the EU: the journeys of trans people towards full equality. European Commission, 2020.
- Euroopan komissio, Komission tiedonanto Euroopan parlamentille, neuvostolle, Euroopan talous- ja sosiaalikomitealle ja alueiden komitealle. Tasa-arvon

unioni: hlbtqi-henkilöiden tasa-arvoa koskeva strategia 2020–2025.

COM(2020) 698 final.

European Commission against Racism and Intolerance, ECRI Report on Finland (fifth monitoring cycle). CRI(2019)38. (ECRI 2019)

European Commission, Eurobarometer on Discrimination 2019: The social acceptance of LGBTI people in the EU.

European Union Agency for Fundamental Rights, A long way to go for LGBTI equality. 2020. (FRA 2020)

HE 56/2001 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi sukupuolen vahvistamisesta eräissä tapauksissa ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 65/2015 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle eräksi avioliittolain muutoksen edellyttämiksi lainmuutoksiksi.

HE 104/2017 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle etu- ja sukunimilain ja laiksi rekisteröidystä parisuhteesta annetun lain 8 ja 9 §:n muuttamisesta.

HE 132/2022 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annetun lain muuttamisesta sekä siihen liittyviksi laeiksi.

HE 189/2022 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi sukupuolen vahvistamisesta ja siihen liittyviksi laeiksi.

Independent Expert on Protection against violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity, Report A/73/152. Protection against violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity. 2018. (Independent Expert 2018)

Independent Expert on Protection against violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity, Report A/HRC/47/27. The law of inclusion. 2021. (Independent Expert 2021)

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Living Free and Equal: What States are doing to tackle violence and discrimination against lesbian, gay, bisexual, transgender and intersex people. United Nations, 2016. (OHCHR 2016)

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Born Free and Equal: Sexual Orientation, Gender Identity and Sex Characteristics in International Human Rights Law (2nd Edition). United Nations, 2019. (OHCHR 2019)

- Oikeusministeriö, Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien perus- ja ihmisoikeudet Suomessa. Oikeusministeriön selvityksiä 34/2014.
- Oikeusministeriö, Kohti sateenkaari ystävällisempää Suomea. Tilannearvio seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen perus ja ihmisoikeuksien toteutumisesta Suomessa 2021. Oikeusministeriön julkaisuja 2021:26.
- Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Resolution 2048 (2015). (PACE Resolution 2048 (2015))
- Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Resolution 2191 (2017). (PACE Resolution 2191 (2017))
- Sosiaali- ja terveysministeriö, Translainsäädännön uudistamisen valmistelutyöryhmä: Vaihtoehtoiset sääntelymallit sukupuolivähemmistöjen oikeudellisen aseman järjestämiseksi. 2020. (STM 2020)
- Statens beredning för medicinsk och social utvärdering, Könsdysfori hos barn och unga. En kunskapskartläggning. (SBU 2019)
- Steering Committee on Anti-discrimination, Diversity and Inclusion, Thematic Report on Legal Gender Recognition in Europe. First thematic implementation review report on Recommendation CM/Rec(2010)5. Council of Europe, 2022. (CDADI 2022)
- Tasa-arvovaltuutettu, Tasa-arvovaltuutetun kertomus eduskunnalle 2022. Tasa-arvo julkaisuja 2022:1.
- Valtioneuvosto, Valtioneuvoston tasa-arvopoliittinen selonteko. Valtioneuvoston julkaisuja 2022:49.
- Valtiovarainministeriö, Henkilötunnuksen uudistamista koskevan työryhmän johtoryhmän väliraportti. 2018.
- VM183:00/2020. Henkilötunnuksen uudistamista ja valtion takaaman identiteetin hallinnoimista koskeva hanke. Valtiovarainministeriö.

Internetlähteet

- Amnesty International, The state decides who I am: Lack of legal gender recognition for transgender people in Europe. Julkaistu 4.2.2014.
<https://www.amnesty.org/en/documents/eur01/001/2014/en/> (Luettu 6.10.2022)

- Amnesty International, Finland: Submission to the United Nations Human Rights Committee, 130th Session, 12 October – 6 November 2020. Julkaistu 23.9.2020. <https://www.amnesty.org/en/documents/eur20/2940/2020/en/> (Luettu 6.10.2022)
- Baars, Grietje, New German Intersex Law: Third Gender but not as we want it. Verfassungsblog. Julkaistu 24.8.2018. <https://verfassungsblog.de/new-german-intersex-law-third-gender-but-not-as-we-want-it/> (Luettu 4.10.2022)
- Brems, Eva – Cannoot, Pieter – Decoster, Mattias – Schoentjes, Sarah – Speck, Anne-Katrin – Bribosia, Emmanuelle – Derave, Charly – Rorive, Isabelle, European Court of Human Rights - Y v. France (Application no. 76888/17). Third Party Intervention by the Human Rights Centre at Ghent University in collaboration with the Equality Law Clinic at the Université Libre de Bruxelles. Julkaistu 2020. https://hrc.ugent.be/wp-content/uploads/2020/11/Third-Party-Intervention-Y-v-France_HRC-AND-ELC.pdf (Luettu 2.11.2022)
- Commissioner for Human Rights of the Council of Europe, Human rights and intersex people. Issue paper published by the Council of Europe Commissioner for Human Rights. 2015. <https://rm.coe.int/16806da5d4> (Luettu 2.11.2022)
- Digi- ja väestötietovirasto. Etunimen muuttaminen. <https://dvv.fi/etunimen-muuttaminen> (Luettu 6.10.2022) (DVV. Etunimen muuttaminen)
- Digi- ja väestötietovirasto. Väestötietojärjestelmä. <https://dvv.fi/vaestotietojarjestelma> (Luettu 6.10.2022) (DVV. Väestötietojärjestelmä)
- Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act 2015. <https://rm.coe.int/168045b1e6> (Luettu 4.10.2022)
- Government of Canada. Choose or update the gender identifier on your passport or travel document. <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/services/canadian-passports/change-sex.html> (Luettu 4.10.2022)
- Government of Iceland. Gender Autonomy. <https://www.government.is/topics/human-rights-and-equality/equality/legislation/gender-autonomy/> (Luettu 4.10.2022)
- Government of Malta. Legal Gender Recognition and Bodily Integrity. <https://humanrights.gov.mt/en/Pages/LGBTIQ%20Equality/Legal%20Provisions/Legal-Gender-Recognition-and-Bodily-Integrity.aspx> (Luettu 4.10.2022)
- Government of Malta. Legal Gender Recognition. <https://deputyprimeminister.gov.mt/en/CMO/transgender-health/Pages/welcome/legal-gender-recognition.aspx> (Luettu 4.10.2022)

International Civil Aviation Organization, A Review of the Requirement to Display the Holder's Gender on Travel Document. TAG/MRTD/21-IP/4 20/11/12.

https://www.icao.int/Meetings/TAG-MRTD/Documents/Tag-Mrtd-21/Tag-Mrtd21_IP04.pdf (Luettu 4.10.2022) (ICAO 2012)

International Civil Aviation Organization, Machine Readable Travel Documents. Part 4: Specifications for Machine Readable Passports (MRPs) and Other TD3 Size MRTDs. Doc 9303.

https://www.icao.int/publications/documents/9303_p4_cons_en.pdf (Luettu 4.10.2022) (ICAO 2021)

Kyzer, Larissa, Icelandic Names Will No Longer Be Gendered. Iceland Review.

Julkaistu 22.6.2019. <https://www.icelandreview.com/news/icelandic-names-will-no-longer-be-gendered/> (Luettu 4.10.2022)

Oikeus olla - kansalaisaloite oikeudenmukaisemman translain puolesta. Julkaistu

6.4.2021. <https://www.kansalaisaloite.fi/fi/aloite/8320> (Luettu 6.10.2022) (Oikeus olla -kansalaisaloite 2021)

Organisation Intersex International Europe e.V.; European Region of the International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association; Collectif intersexes et allié-e-s, Y against France. Written comments. Julkaistu 2020.

https://www.oii-europe.org/wp-content/uploads/2020/12/Y-v-France-_Final_OII-Europe_ILGA-Europe_C.I.A._Submission-and-Appendix.pdf (Luettu 2.11.2022) (OII Europe ym. 2020)

Registers Iceland. Gender registration. <https://www.skra.is/english/people/my-registration/gender-registration/> (Luettu 4.10.2022)

Seta. Sukupuolen moninaisuus. <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sukupuolen-moninaisuus/> (Luettu 2.10.2022)

Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus. Muunsukupuolisuus.

<https://sukupuolenosaamiskeskus.fi/sukupuolen-moninaisuus/muunsukupuolisuus/> (Luettu 2.10.2022) (SMOK. Muunsukupuolisuus)

Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus. Nimen muuttaminen.

<https://sukupuolenosaamiskeskus.fi/sukupuolen-korjaus/nimen-muuttaminen/> (Luettu 2.10.2022) (SMOK. Nimen muuttaminen)

Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus. Sukupuolen moninaisuuden sanasto.

<https://sukupuolenosaamiskeskus.fi/sukupuolen-moninaisuus/sukupuolen->

moninaisuuden-sanasto/ (Luettu 2.10.2022) (SMOK. Sukupuolen moninaisuuden sanasto)

Tasa-arvotiedon keskus. Tasa-arvosanasto. <https://thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/sukupuoli/tasa-arvosanasto> (Luettu 2.10.2022)

Tasa-arvovaltuutettu, lapsiasiavaltuutettu ja yhdenvertaisuusvaltuutettu, Translaki uudistettava vastaamaan perus- ja ihmisoikeuksia. Julkaistu 17.5.2018. <https://tasa-arvo.fi/-/tasa-arvovaltuutettu-lapsiasiavaltuutettu-ja-yhdenvertaisuusvaltuutettu-translaki-uudistettava-vastaamaan-perus-ja-ihmisoikeuksia> (Luettu 6.10.2022)

The Act on Gender Autonomy No. 80/2019. https://www.government.is/library/04-Legislation/Act%20on%20Gender%20Autonomy%20No%2080_2019.pdf (Luettu 4.10.2022)

The European Region of the International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association. Right now, just three European countries recognise non-binary identities, but others are pushing forward. <https://www.ilga-europe.org/blog/right-now-just-three-european-countries-recognise-non-binary-identities-but-others-are-pushing-forward/> (Luettu 4.10.2022) (ILGA-Europe 2022)

The Yogyakarta Principles plus 10. Additional Principles and State Obligations on the Application of International Human Rights Law in Relation to Sexual Orientation, Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics to Complement the Yogyakarta Principles. <https://yogyakartaprinciples.org/principles-en/yp10/> (Luettu 2.11.2022) (The YP + 10)

Transgender Europe. Position paper on Gender Markers. Julkaistu 19.7.2018. <https://tgeu.org/tgeu-position-paper-on-gender-markers/> (Luettu 4.10.2022) (TGEU 2018)

VN/1070/2021. Lausuntopyyntö luonnoksesta hallituksen esitykseksi laiksi sukupuolen vahvistamisesta sekä siihen liittyvien lakien muuttamisesta. Lausuntopalvelu. <https://www.lausuntopalvelu.fi/FI/Proposal/Participation?proposalId=495271d5-de4c-4fbc-8ae7-3daca465dad2> (Luettu 6.10.2022)

Yogyakarta Principles on the Application of International Human Rights Law in relation to Sexual Orientation and Gender Identity 2007.

<https://yogyakartaprinciples.org/principles-en/> (Luettu 2.11.2022) (The Yogyakarta Principles)

Þjóðskrá. Breytt skráning á kyni. <https://www.skra.is/folk/eg-i-thjodskra/breytt-skraning-a-kyni/> (Luettu 4.10.2022)

Oikeustapaukset

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin

Rees v. Yhdistynyt kuningaskunta (nro. 9532/81, 17.10.1986)

Goodwin v. Yhdistynyt kuningaskunta (nro. 28957/95, 11.7.2002)

Van Kück v. Saksa (nro. 35968/97, 12.6.2003)

Hämäläinen v. Suomi (nro. 37359/09, 16.7.2014)

Y.Y. v. Turkki (nro. 14793/08, 10.3.2015)

A.P., Garçon ja Nicot v. Ranska (nro:t 79885/12, 52471/13 ja 52596/13, 6.4.2017)

Y v. Ranska (nro. 76888/17)

Lyhenteet

CDADI	Steering Committee on Anti-discrimination, Diversity and Inclusion
CEDAW	Committee on the Elimination of Discrimination against Women
DVV	Digi- ja väestötietovirasto
ECRI	European Commission against Racism and Intolerance
EIS	Euroopan ihmisoikeussopimus
EIT	Euroopan ihmisoikeustuomioistuin
EN	Euroopan neuvosto
EU	Euroopan unioni
EY	Euroopan yhteisö
FRA	European Union Agency for Fundamental Rights
HE	Hallituksen esitys
ICAO	International Civil Aviation Organization
ILGA	International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association
OHCHR	Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights
OII Europe	Organisation Intersex International Europe e.V.
PACE	Parliamentary Assembly of the Council of Europe
SMOK	Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus
STM	Sosiaali- ja terveysministeriö
SBU	Statens beredning för medicinsk och social utvärdering
TGEU	Transgender Europe
THL	Terveysten ja hyvinvoinnin laitos
YK	Yhdistyneet kansakunnat

1 Johdanto

1.1 Taustaa

Suomessa laki edellyttää, että jokaiselle määritellään sukupuoli.¹ Käytännössä tämä juridinen sukupuoli ilmenee pääasiassa sukupuolimerkinnästä ja henkilötunnuksesta, joiden lisäksi usein henkilön etunimi ilmentää tämän sukupuolta. Nämä tiedot ovat usein kirjattu ensinnäkin erilaisiin rekistereihin, kuten väestötietorekisteriin ja muihin julkisten tai yksityisten toimijoiden omiin rekistereihin. Rekistereiden lisäksi henkilöllisyystodistukset, kuten passi ja henkilökortti, sekä muut samankaltaiset dokumentit, esimerkiksi koulutodistukset, ilmaisevat henkilön juridisen sukupuolen.² Näiden kautta juridinen sukupuoli on näkyvillä monessa eri arjen tilanteessa, muun muassa pankkitilin avaamisessa, työnhaussa, sosiaali- ja terveyspalveluissa, matkustamisessa ja äänestämässä.³

Tämä rekistereistä ja henkilöllisyystodistuksista ilmenevä juridinen sukupuoli määritellään Suomessa jokaiselle henkilölle syntymän yhteydessä, jolloin se määräytyy kaksijakoisen järjestelmämme mukaisesti joko mieheksi tai naiseksi.⁴ Henkilön sukupuoli-identiteetti⁵ saattaa kuitenkin olla tästä poikkeava, ollen vastakkaista sukupuolta, jotain miehen ja naisen väliltä tai jotain muuta.⁶ Jos henkilö ei koe kuuluvansa syntymän yhteydessä määriteltyyn sukupuoleen, on sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen sukupuoli-identiteettiä vastaavaksi Suomessa hankalan ja pitkän prosessin takana. Lisäksi koska oikeusjärjestelmämme tunnistaa heikosti sukupuolen moninaisuutta, on vaihtoehtoja sukupuoleksi vain kaksi: nainen tai mies.⁷

Juridista sukupuolta koskevassa sääntelyssä vallitsee siis binääri käsitys sukupuolesta, joka tunnustaa ainoastaan kaksi sukupuolta. Nykymuodossaan sääntely jättääkin ulkopuolelleen

¹ Rantala 2016, s. 9.

² Amnesty International 2014, s. 9, 19; CDADI 2022, s. 5.

³ Byrne 2014, s.12; Lau 2020, s. 194.

⁴ Jokela 2015, s. 65.

⁵ *Sukupuoli-identiteetti* tarkoittaa jokaisen henkilökohtaista kokemusta sukupuolestaan, joka joko on tai ei ole syntymässä määritellyn sukupuolen mukainen. Ks. tarkemmin Tasa-arvotiedon keskus. Tasa-arvosanasto.

⁶ Tasa-arvotiedon keskus. Tasa-arvosanasto.

⁷ Piha 2018a, s. 81.

muunsukupuoliset, eli yksilöt, jotka eivät identifioitu näiden kahden valittavissa olevan vaihtoehdon sisään.⁸ Samalla kaksijakoisen järjestelmän ulkopuolinen, ei-binääri, sukupuoli-identiteetti on yleistynyt viime vuosien aikana.⁹ Tutkimusten mukaan esimerkiksi Euroopassa yli 50 % transihmisistä identifioituu binäärin sukupuolikäsityksen ulkopuolelle, ja samalla merkittävä osa transihmisistä ei pysty vahvistamaan juridista sukupuoltaan halutun sukupuolimerkinnän puuttumisen vuoksi.¹⁰ Juridista sukupuolta koskevaa sääntelyä ja sen asianmukaisuutta on tärkeä tarkastella myös tämä näkökulma huomioon ottaen.

Viime vuosien aikana myös keskustelu aiheesta on lisääntynyt, ja asenteet ovat muuttumassa ei-binäärisiä sukupuoli-identiteettejä sallivampaan suuntaan.¹¹ Esimerkiksi useat valtiot ovat ottaneet suunnaksi sukupuolen vahvistamisprosessin liberalisoinnin, kehittäen prosesseja muun muassa lisäämällä mahdollisuuden ei-binäärin sukupuoli-identiteetin tunnustamiseen.¹² Tällaista kehitystä on huomattavissa esimerkiksi Australiassa, Uudessa-Seelannissa, Pakistanissa, Nepalissa, Bangladeshissa, Intiassa ja Kanadassa.¹³ Myös Euroopan sisällä on nähtävissä samankaltaista kehitystä, ja esimerkiksi Islanti, Saksa, Malta, Alankomaat ja Belgia ovat ottaneet (tai ottamassa) askelia kohti ei-binäärin sukupuoli-identiteetin tunnustamista.¹⁴ Samoin eri kansainväliset toimijat ovat nostaneet esille ei-binäärin sukupuoli-identiteetin tunnustamisen, kehottaen, että sukupuolimerkintää käytettäessä tulisi tarjota erilaisia vaihtoehtoja miehen ja naisen lisäksi.¹⁵ Kaiken kaikkiaan oikeus ei-binääriin sukupuoli-identiteettiin on kehittynyt nopeaan tahtiin, ja suunnan odotetaan jatkuvan samana lähivuosien aikana.¹⁶

⁸ *Muunsukupuolisuus*, ja muut tutkielmassa keskeisesti käytetyt termit, määritellään tarkemmin luvussa 2.1.

⁹ HE 189/2022 vp, s. 37. Ks. myös SBU 2019.

¹⁰ FRA 2020, s. 60; Directorate-General for Justice and Consumers 2020, s. 199.

¹¹ Baars 2019, s. 20.

¹² Ghoshal 2020a; CDADI 2022, s. 10.

¹³ Quinan – Hunt 2021, s. 2.

¹⁴ ILGA-Europe 2022.

¹⁵ Ks. esim. PACE Resolution 2191 (2017) kohdat 7.3.3. ja 7.3.4.; Independent Expert 2018, s. 23–24.

¹⁶ Quinan – Hunt 2021, s. 2.

Keskustelun kiihtymisestä, muiden valtioiden toimista ja kansainvälisten toimijoiden kehotuksista voidaan huomata selkeä kehityslinja kohti ei-binääriin sukupuoli-identiteetin laajempaa tunnustamista. Tämä kehityslinja nostaa juridista sukupuolta koskevan sääntelyn myös Suomessa muutospaineen alle. Yleinen mielipide onkin muuttumassa ei-binääriin sukupuolimerkinnän sallivampaan suuntaan, ja esimerkiksi vuoden 2019 Eurobarometrin mukaan 46 % eurooppalaisista kertoo kannattavansa kolmatta sukupuolimerkintää¹⁷. Suomessa kyseinen luku oli vielä korkeampi, 55 %.¹⁸ Tähän kehityssuuntaan peilaten olisikin jo korkea aika tarkastella Suomen lainsäädännön tarjoamia mahdollisuuksia muunsukupuolisten näkökulmasta, sekä selvittää erilaisia vaihtoehtoja sääntelyn kehittämiseksi. Tämän tutkielman tarkoituksena onkin tutkia juuri kyseistä asiakokonaisuutta.

1.2 Tutkimuskysymys ja rajaukset

Tutkielman tarkastelun kohteena on muunsukupuolisten oikeus juridisen sukupuolen tunnustamiseen sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti. Aihealueen tarkastelemiseksi tutkielma tutkii sitä, *miten muunsukupuolisten oikeus sukupuoli-identiteetin mukaiseen juridisen sukupuolen tunnustamiseen toteutuu, ja tulisi toteutua, Suomen lainsäädännössä? Kysymystä tarkastellaan niin Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS) näkökulmasta kuin myös oikeusvertailua hyödyntäen.* Tämä pääasiallinen tutkimuskysymys voidaan edelleen jakaa kolmeen osaan, joka kukin ilmentää yhtä tutkielman pääluvun sisältöä: 1. Mistä oikeus sukupuoli-identiteettiin nousee Euroopan ihmisoikeussopimuksen kontekstissa? 2. Miten sukupuoli-identiteetin mukaista juridista sukupuolta tunnustetaan Suomessa voimassa olevan (ja pian voimaan tulevan) lainsäädännön näkökulmasta? 3. Millaisia juridista sukupuolta koskevia sääntelyvaihtoehtoja, jotka ottaisivat sukupuolen moninaisuuden paremmin huomioon, on olemassa?

¹⁷ Huom. esim. *Holzer* on huomauttanut, että kutsuessa uutta sukupuolikategoriaa *kolmanneksi sukupuoleksi*, sisältää se vihjauksen siitä, että sukupuoliä olisi nimenomaan kolme: nainen, mies ja kolmas sukupuoli – sen sijaan viitatessa *ei-binääriin sukupuolimerkintään* poistuu tämä ongelma. (Ks. tarkemmin *Holzer* 2018, s. 3.) Toisaalta voidaan myös nähdä, että viittaamalla *kolmanteen sukupuoleen* ei tarkoiteta, että sukupuoliä olisi nimenomaan kolme, vaan sen tarkoituksena on olla enemmänkin kattokäsite ei-binäärisille sukupuolille. (Ks. tarkemmin *Seta*. Sukupuolen moninaisuus.) Tässä tutkielmassa käsitettä käytetään jälkimmäisen määritelmän mukaisesti, eikä sillä ole tarkoitus viitata ainoastaan kolmen sukupuolen olemassaoloon.

¹⁸ European Commission 2019, s. 4. Lisäksi Suomen osalta 37 % ilmoitti vastustavansa kolmatta sukupuolimerkintää ja 8 % ei osannut ottaa kantaa asiaan.

Aiheen tarkastelun tueksi tutkielmassa tutkitaan ensin yleisemmällä tasolla, mistä oikeus sukupuoli-identiteettiin nousee Euroopan ihmisoikeussopimuksen kontekstissa. Ihmisoikeuskontekstin EIS-keskeinen näkökulma on valittu tarkastelun kohteeksi ensinnäkin sopimuksesta johtuvan oikeudellisen merkityksen vuoksi.¹⁹ On lisäksi tärkeä huomata, että EIS:n ohella on olemassa muita kansainvälisiä ja kotimaisia instrumentteja, jotka myös antavat suojaa sukupuolivähemmistöille. Näiden tarkempi tarkastelu on kuitenkin rajattu tutkielman ulkopuolelle myös aihealueen laajuuden syystä. Lisäksi samasta syystä EIS-näkökulman sisällä fokus on rajattu Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) ratkaisukäytännöstä johtuvaan oikeuteen sukupuoli-identiteettiin ja siihen läheisesti liittyvään EIS:n 8 artiklaan, jättäen ulkopuolelle muun muassa yhdenvertaisuutta ja syrjimättömyyttä käsittelevän näkökulman.

Tätä laajempaa näkökulmaa ja ihmisoikeuskontekstia peilaten tarkastelussa on Suomen lainsäädäntö juridista sukupuolta, eli pääasiassa sukupuolimerkintää sekä henkilötunnusta, koskien. Näkökulmana on nykyisten käytäntöjen, sekä suunnitteilla olevien muutosten, vaikutus muunsukupuolisten mahdollisuuteen tunnustaa juridista sukupuolta sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti. Tutkielma keskittyy juridiseen sukupuoleen muunsukupuolisten näkökulmasta yleisesti, jättäen näin tarkastelun ulkopuolelle esimerkiksi intersukupuolisiin kohdistuvat erityiskysymykset. Samoin tutkielman ulkopuolelle rajautuu lapsioikeudellinen näkökulma. Nämä rajaukset on tehty ensinnäkin siksi, että tutkielman kohteiden syvällisempään tarkasteluun olisi paremmat mahdollisuudet. Lisäksi on huomioitu etenkin kotimainen aiheesta jo tehty tutkimus²⁰. On myös syytä huomioida, että tutkielma keskittyy nimenomaan juridista sukupuolta koskevaan sääntelyyn, jättäen näin ulkopuolelle tarkemman lääketieteellisten toimien ja niihin liittyvän terveydenhuollon lainsäädännön tarkastelun. Tämä rajaus perustuu tällä hetkellä²¹ eduskuntakäsittelyssä olevaan translain uudistukseen, jolla on tarkoitus eriyttää juridinen ja lääketieteellinen sukupuolen vahvistamisprosessi toisistaan.

Tutkielman viimeinen osa ennakoii jo itsessään toisen osan negatiivista lopputulosta, sen tarkoituksen ollessa oikeusvertailua suorittamalla esittää erilaisia sääntelyvaihtoehtoja, joiden kautta sukupuolen moninaisuus toteutuisi laajemmin juridisen sukupuolen näkökulmasta.

¹⁹ Ks. tarkemmin esim. Hirvelä – Heikkilä 2017, s. 6–7.

²⁰ Intersukupuolisiin kohdistuvista erityiskysymyksistä tarkemmin ks. Rantala 2016; ja lapsien oikeuksiin liittyen ks. Koulu 2022.

²¹ 18.11.2022.

Oikeusvertailun tuloksena tarkastellaankin erilaisia sääntelyvaihtoehtoja ja luodaan niihin myös kriittistä katsausta tutkien vaihtoehtojen hyötyjä ja haittoja. Tässä yhteydessä tarkastelun ulkopuolelle jää kuitenkin esimerkiksi sukupuolen rekisteröinnin kokonaisvaltainen lopettaminen. Tämä rajaus on tehty, sillä missään valtiossa ole vielä esitetty kaiken kattavaa sukupuolimerkinnän rekisteröinnistä luopumista, eikä näin ollen hedelmällistä oikeusvertailun kohdetta tutkielman konteksti huomioon ottaen löytynyt. Lisäksi aiheen tarkastelu laajentaisi tutkielmaa tässä yhteydessä liiallisesti.²²

Lopuksi kaikkien kysymysten osalta on tärkeä huomata, ettei tutkielman tarkoituksena kuitenkaan ole tehdä kaiken kattavaa analyysiä EIS:n mukaisesta oikeudesta sukupuoli-identiteettiin tai Suomen lainsäädännön tilasta muunsukupuolisten näkökulmasta. Tarkoituksena ei myöskään ole vaihtoehtoisten sääntelymallien näkökulmasta esittää kaikkia mahdollisia sääntelyvaihtoehtoja. Sen sijaan tutkielma pyrkii ihmisoikeuskontekstia peilaten nostamaan esille lainsäädäntömme puutteita muunsukupuolisten näkökulmasta, sekä esittämään *joitakin* vaihtoehtoja sääntelyn kehittämiseksi.

1.3 Metodit ja aineisto

Tutkielma on pääasiassa oikeusdogmaattinen. Oikeusdogmaattisella eli lainopillisella tutkimusmetodilla tarkoitetaan voimassa olevan oikeuden tutkimista, ja käytännössä se tarkoittaa oikeusnormien sisällön tulkintaa ja systematisointia.²³ Tätä menetelmää ilmentää tutkielman tavoite jäsenellä ja tutkia kotimaista sekä kansainvälistä lainsäädäntöä, ja sitä, millaisena se näyttäytyy muunsukupuolisten näkökulmasta. Oikeusdogmaattinen lähestyminen aiheeseen luo perustan koko tutkielmalle, ja auttaa hahmottamaan lainsäädännön sisältöä ja sen nykyisiä rajoja.

Oikeusdogmaattinen lähestymistapa onkin keskeinen, jotta lainsäädäntöä ja sen kehittämistarpeita voidaan tosiasiallisesti arvioida. Tämä lainsäädännön ja sen kehittämistarpeiden arviointi kulminoituu *de lege ferenda* -lähestymistavan kautta, jonka avulla voidaan tarkastella, millaisia ongelmia nykyinen lainsäädäntömme sisältää ja millaisia mahdollisuuksia sääntelyn

²² Aiheeseen voi kuitenkin tutustua muun muassa seuraavien lähteiden kautta: Wipfler 2016; Holzer 2018; Cannoot – Decoster 2020; Cooper – Grabha – Renz 2020; Holzer 2020; Ashley 2021.

²³ Hirvonen 2011, s. 21–22.

kehittämisen näkökulmasta on olemassa?²⁴ Tämä näkökulma on läsnä läpi tutkielman, mutta erityisen selkeästi se ilmenee viidennen pääluvun sääntelyvaihtoehtojen arvioinnissa. Toinen erityisesti viidennestä pääluvusta ilmenevä – ja myös lainsäädännön kehittämisen näkökulmasta keskeinen – lähestymistapa on tutkielman oikeusvertaileva osio. Oikeusvertailussa keskeisenä elementtinä on muiden maiden lainsäädäntöratkaisujen vertailu kotimaisen lainsäädännön kontekstissa. Tällöin tarkastelun kohteena on usein kahden tai useamman maan oikeuden vertailu suhteessa toisiinsa.²⁵ Tässä tutkielmassa oikeusvertailu koostuu perinteisestä maiden välisestä lainsäädännön vertailusta, joka luo perustaa sääntelyvaihtoehtojen hahmottamiselle.

Oikeusdogmaattisen, oikeusvertailevan ja *de lege ferenda* -tutkimuksen piirteiden lisäksi tutkielma sisältää myös monitieteisiä vivahteita oikeuden ja sukupuolen (*law and gender*) kannalta. Oikeuden ja sukupuolen näkökulmasta tarkastelussa keskeistä on muun muassa positiivisen oikeuden vaikutukset niin sukupuolten kuin myös vähemmistöjen kannalta.²⁶ Tämä näkökulma vaikuttaaakin koko tutkielman taustalla, mutta erityisesti toisessa pääluvussa näkökulma on keskeisessä osassa sukupuolen binäärisyyden tarkastelun kohdalla.

Tutkielma hyödyntää siis monipuolisesti erilaisia metodeja; ja samoin myös tutkielman aineisto koostuu moninaisista lähteistä. Yksi tutkielman keskeisimmistä aineistokokonaisuuksista on kirjallisuus sisältäen erilaisia teoksia ja artikkeleita aiheeseen liittyen. Oikeuskirjallisuuden näkökulmasta tutkielma sisältää esimerkiksi perus- ja ihmisoikeuskirjallisuuden ohella Suomen lainsäädäntöä sekä sukupuolivähemmistöjen ja muunsukupuolisten oikeudellista asemaa koskevia teoksia. Lisäksi tutkielmassa on käytetty myös muuta kirjallisuutta ja tutkimusta etenkin sukupuolivähemmistöjä ja muunsukupuolisuutta koskien. Kirjallisuuden lisäksi samoja aihealueita koskien erilaiset viranomaislähteet, kuten raportit, selvitykset ja suositukset ovat keskeisessä roolissa.

Koska tutkielma tutkii voimassa olevan lainsäädännön tilaa, on yksi keskeinen aineistokokonaisuus lainsäädäntö, niin kotimainen kuin myös ulkomainen. Näiden lisäksi kansainväliset ihmisoikeussopimukset ja muut kansainväliset ihmisoikeusinstrumentit, samoin

²⁴ *De lege ferenda* -tutkimuksesta tarkemmin ks. Aarnio 1987, s. 55–56; Siltala 2001, s. 12, 19, 187.

²⁵ Husa – Mutanen – Pohjolainen 2008, s. 23; Hirvonen 2011, s. 26.

²⁶ Hirvonen 2011, s. 29. Ks. aiheesta myös Niemi 2015.

kuin niihin liittyvät oikeustapaukset, ovat osa tutkielman lähdeaineistoa. Yleisesti ottaen tutkielman aineisto kostuukin niin kotimaisesta kuin myös kansainvälisestä ja ulkomaisesta lähdeaineistosta. Kotimainen aineisto vaikuttaa läpi tutkielman, mutta myös kansainvälinen ja ulkomainen aineisto ovat keskeisessä roolissa, etenkin oikeusvertailun näkökulmasta. Paikoitellen lähdeaineisto painottuu myös kansainvälisempään suuntaan, sillä esimerkiksi ei-binääristä sukupuolesta on kirjoitettu runsaasti kansainvälisesti, mutta kotimaista oikeudellista lähdeainestoa, ja etenkin kirjallisuutta, löytyy niukemmin.

1.4 Tutkielman rakenne

Tutkielma koostuu kuudesta pääluvusta. Tutkielman ensimmäisessä luvussa, eli johdannossa, on tarkoituksena nimensä mukaisesti johdatella aiheeseen ensin taustoittamalla asiakokonaisuutta lukijalle, sekä tarjoamalla tietoa siitä, miksi tutkielman aihe on merkityksellinen. Lisäksi ensimmäiseen lukuun sisältyy niin tutkimuskysymyksen ja rajausten, kuin myös metodien ja aineiston käsittely, samoin kuin tutkielman rakenteen tarkastelu.

Johdannon jälkeisessä toisessa pääluvussa tarkastellaan sukupuolta käsitteenä niin, että se tukee tutkielman aihealueen ja siihen liittyvien erityiskysymysten ymmärrystä. Luvussa käsitellään ensinnäkin tutkielmassa käytettyjä keskeisiä käsitteitä niiden määrittämisen kautta. Toiseksi luvussa esitellään sukupuolen binääriin liittyvää teoreettista pohjaa tutkimalla binääriin sukupuolikäsityksen merkitystä oikeusjärjestelmässämme. Luvun pääasiallisena tarkoituksena on taustoittaa aihetta ja nostaa esille sukupuolen (binääriin) merkityksiä tutkielman pääasiallisissa tutkimusluvuissa läpikäytävien aiheiden syvällisemmän ymmärryksen tueksi.

Varsinaiset tutkimusluvut koostuvat luvuista 3–5. Kolmannessa pääluvussa tarkastellaan oikeutta sukupuoli-identiteettiin Euroopan ihmisoikeussopimuksen näkökulmasta. Tarkastelun keskeisenä kohteena on niin oikeus sukupuoli-identiteettiin osana EIS:n 8 artiklaa, kuin myös EIT:n keskeinen ratkaisukäytäntö aiheesta. Lisäksi pääluvussa tutkitaan oikeuden mahdollisuutta kehittyä tulevien EIT:n ratkaisujen kautta, ottaen huomioon ei-binääriin sukupuoli-identiteettiin liittyvä kehitys niin kansallisesta, alueellisesta kuin kansainvälisestäkin näkökulmasta.

Neljännessä pääluvussa keskitytään sääntelyyn Suomessa. Kyseinen pääluku on jaoteltu juridisen sukupuolen ilmenemisen ja määräytymisen sääntelyä, sekä sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskeviin osioihin. Juridisen sukupuolen ilmenemistä ja määräytymistä

koskevan sääntelyn osalta keskeisenä tarkastelun kohteena on sukupuoli-identiteetti ja henkilötunnus osana väestötietojärjestelmää ja henkilöllisyystodistuksia. Sukupuolen vahvistamisen kannalta tarkastelussa taas on lain transseksuaalin²⁷ sukupuolen vahvistamisesta (563/2002, translaki) mukainen oikeus vahvistaa juridinen sukupuoli ja saada sukupuoli-identiteetti sekä henkilötunnus muutettua. Molempiin kokonaisuuksiin liittyy voimassa olevaan lainsäädäntöön kohdistuvia muutosehdotuksia, ja luvussa tarkastellaan myös näitä suunniteltuja uudistuksia. Luvun keskeisenä tarkoituksena on lainsäädännön tarkastelun ohessa suorittaa analyysiä muunsukupuolisten näkökulmasta, tutkimalla millaiset mahdollisuudet lainsäädäntö antaa muunsukupuolisen sukupuoli-identiteetin mukaiselle juridisen sukupuolen tunnustamiselle.

Viidennessä pääluvussa taas tarkastellaan erilaisia sääntelyvaihtoehtoja, joiden kautta sukupuolen monimuotoisuus ja muunsukupuolisten mahdollisuudet tunnustaa ei-binääriä sukupuoli-identiteettiä toteutuisivat täysimääräisemmin. Sääntelyvaihtoehtojen hahmottamiseksi luvussa suoritetaan oikeusvertailua valtioihin, joissa ei-binäärin sukupuoli-identiteetin tunnustaminen on toteutettu Suomea laajemmin. Vertailun kohteina ovat Malta, Islanti ja Alankomaat. Sääntelyvaihtoehtoiksi muodostuu oikeusvertailun tuloksena 1) kolmannen sukupuoli-identiteetin lisääminen henkilöllisyystodistuksiin, 2) sukupuoli-identiteetin poistaminen henkilöllisyystodistuksista, ja 3) kolmannen sukupuoli-identiteetin lisääminen rekisteriin. Näitä vaihtoehtoja tutkitaan kriittisesti analysoiden, samalla tarkastellen niiden tosiasiallisia toteuttamismahdollisuuksia.

Tutkielman viimeisessä, eli kuudennessa, pääluvussa löytyy edellisten päälukujen yhteenveto ja johtopäätökset, ja luvun tarkoituksena onkin nimensä mukaisesti koota tutkielma yhteen sekä esittää sen tuloksena syntyneet johtopäätökset.

²⁷ Huom. Tässä tutkielmassa termiä *transseksuaali* on käytetty ainoastaan lainsäädäntöön viittaamisen yhteydessä. Jos tätä vanhentunutta termiä on muutoin käytetty lähdeaineistossa, on se tutkielmassa korvattu termillä *transsukupuolinen*.

2 Sukupuoli käsitteenä ja osana oikeusjärjestelmää

2.1 Sukupuoli käsitteenä

Tämän luvun tarkoituksena on avata tutkielmassa keskeisesti käytettyjä käsitteitä sukupuolen moninaisuutta koskien. Käsitteiden määritelmiä lukiessa on tosin syytä huomioida se, että sukupuolen moninaisuutta koskeva sanasto ja käsitykset ovat muuttuneet ja kehittyneet vuosien saatossa, ja ne ovat edelleen jatkuvan muutoksen kohteena. Lisäksi erilaisia sanastoja on useampia. Toisaalta myös jokaisen kokemus itsestään ja identiteetistään on yksilöllinen ja ainutlaatuinen, eikä sitä aina voida kategorisesti asettaa jonkin tietyn määritelmän alle – jokaisella onkin oikeus ”itse määrittellä oma seksuaalinen suuntautumisensa ja sukupuoli-identiteettinsä tai olla määrittelemättä niitä”.²⁸ Näistä syistä tarkoituksena ei ole antaa yksiselitteisiä määritelmiä käsitteille, vaan luoda niihin tiivis katsaus tutkielman aihealueen paremman ymmärtämisen tueksi, avaamalla käsitteiden keskeistä sisältöä tarpeellisissa määrin.

Käsitteiden määrittelyssä on käytetty pääasiassa Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskuksen (SMOK) sekä Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksessa (THL) toimivan Tasa-arvotiedon keskuksen sanastoja. SMOK:n sanasto on päivitetty 24.3.2021 ja Tasa-arvotiedon keskuksen 8.2.2022.²⁹

Edellä jo muutamaan otteeseen mainittu *sukupuolen moninaisuus* tarkoittaa nimensä mukaisesti sitä, että sukupuoli on moninainen, eivätkä vaihtoehdot rajoitu tiukasti kahteen miehen ja naisen välillä. Käsitteellisesti se sisältää niin sukupuolivähemmistöt kuin myös sukupuolienemmistöt.³⁰ Yksilön tasolla sukupuoli voikin olla nainen, mies, jotain näiden väliltä tai jotain tämän jaottelun ulkopuolelta. Lisäksi kun puhutaan *sukupuolesta*, on syytä huomioida, että sillä voidaan viitata esimerkiksi juridiseen sukupuoleen (joka ilmenee esimerkiksi väestötietojärjestelmästä sekä henkilötunnuksesta, ja voi Suomessa olla joko mies tai nainen), biologiseen sukupuoleen (jolla viitataan sukupuolen ruumiillisiin ulottuvuuksiin), sosiaaliseen sukupuoleen (joka käsittää sukupuolen sosiaaliset merkitykset), yksilön sukupuoli-identiteettiin (jolla tarkoitetaan yksilön omaa ymmärrystä sukupuolesta) tai sukupuolen ilmaisuun (kuten

²⁸ SMOK. Sukupuolen moninaisuuden sanasto. Ks. myös Tasa-arvotiedon keskus. Tasa-arvosanasto.

²⁹ SMOK. Sukupuolen moninaisuuden sanasto; Tasa-arvotiedon keskus. Tasa-arvosanasto.

³⁰ SMOK. Sukupuolen moninaisuuden sanasto.

ilmaisuun esimerkiksi pukeutumisen ja käyttäytymisen kautta).³¹ Sukupuolesta ja sen moninaisuudesta puhuttaessa onkin keskeistä huomioida keskustelun konteksti, joka tämän tutkielman osalta on pääosin juridiseen sukupuoleen liittyvä, sekä kunnioittaa jokaisen itsemääriteltyä sukupuoli-identiteettiä.

Sukupuolen moninaisuuden sisään lukeutuvien *sukupuolivähemmistöön* kuuluvien ihmisten sukupuoli-identiteetti poikkeaa siitä, mihin heidät on syntymän yhteydessä määritelty. Sukupuolivähemmistöön kuuluvat esimerkiksi transsukupuoliset³² ja muunsukupuoliset.³³ Tasa-arvotiedon keskus on kuitenkin kehottanut tämän termin käytön välttämistä, jotta sukupuolien vähemmistönäkökulman turha korostaminen vältetään.³⁴ Toisinaan, esimerkiksi ihmisoikeuskontekstissa, on kuitenkin joskus myös tärkeä nostaa vähemmistönäkökulma esille, ja tästä syystä tässä tutkielmassa käsitettä käytetään paikoitellen yleistermin tavoin.

Kuitenkin ehkä tutkielman aiheen kannalta keskeisintä on ymmärtää, mitä *muunsukupuolisuudella* tarkoitetaan. Muunsukupuolisuus tarkoittaakin sukupuoli-identiteettiä, joka ei mahdu yksiselitteisesti miehen tai naisen identiteettien alle, vaan sen sijaan voi olla näiden kahden yhdistelmä, jotain näiden väliltä taikka jotakin muuta.³⁵ Yksilön tasolla toiset muunsukupuoliset saattavat kokea sukupuolen juridisen vahvistamisen ja/tai mahdolliset lääketieteelliset toimet tarpeellisiksi, ja toiset taas eivät.³⁶ Lisäksi toisinaan muunsukupuolisuus voidaan nähdä yleiskäsitteenä erilaisille *ei-binäärisille* identiteeteille, kuten sukupuoleton tai

³¹ Tasa-arvotiedon keskus. Tasa-arvosanasto.

³² *Transsukupuolisen* henkilön sukupuoli-identiteetti ei vastaa syntymässä määriteltyä, ja sukupuoli-identiteettinä on usein mies tai nainen. Esimerkiksi *transnainen* – tai *transtaustainen nainen* tai *nainen* – on syntymässä määritelty pojaksi, ollen kuitenkin sukupuoli-identiteetiltään nainen. Jotkut transsukupuoliset henkilöt haluavat, että heidän juridinen sukupuolensa vahvistetaan ja/tai, että heille tehdään lääketieteellisiä toimenpiteitä, kuten hormonihoidoja tai leikkauksia. Tarve toimenpiteille on kuitenkin täysin riippuvainen yksilön omista toiveista. Vrt. termillä *transihminen* voidaan yleiskäsitteen tavoin viitata transsukupuolisiin, transvestiitteihin ja muunsukupuolisiin. Transihmisen sukupuoli-identiteetti tai sukupuolen ilmaisu poikkeaa syntymässä määritettyyn sukupuoleen tavanomaisesti yhdistetyistä odotuksista – pysyvästi tai vaihdellen. Ks. SMOK. Sukupuolen moninaisuuden sanasto.

³³ SMOK. Sukupuolen moninaisuuden sanasto.

³⁴ Tasa-arvotiedon keskus. Tasa-arvosanasto.

³⁵ SMOK. Muunsukupuolisuus. Huom. Muunsukupuolisiin viitattiin aiemmin termillä *transgender*, ja osa käyttää tätä edelleen viitattaessaan omaan sukupuoli-identiteettiinsä. Lisäksi kyseistä termiä käytetään edelleen englannin kielessä yleiskäsitteenä transihmisille. Väärinkäsityksien ja epämääräisyyden välttämiseksi tätä termiä ei kuitenkaan tule käyttää suomeksi muunsukupuolisiin viitattaessa, lukuun ottamatta tilanteita, joissa henkilön sukupuoli-identiteetti on nimenomaan transgender.

³⁶ SMOK. Muunsukupuolisuus.

monisukupuolinen, ja näin ollen muunsukupuolisuus ja ei-binäärisyys (englanniksi *non-binary*) kytkeytyvätkin vahvasti yhteen. *Binäärillä* taas yksinkertaistettuna viitataan kaksinapaisuuteen, eli tässä yhteydessä käsitykseen, jonka mukaan sukupuoli on kaksi: mies ja nainen. Henkilön sukupuoli-identiteetti voikin olla joko binääri tai ei-binääri, ja sukupuoli-identiteetin ollessa ei-binääri, on se jotain muuta kuin yksiselitteisesti nainen tai mies. Tällöin sukupuoli-identiteetti voi olla esimerkiksi muunsukupuolinen, sukupuoleton tai intersukupuolinen^{37,38}. Tässä tutkielmassa muunsukupuolisuutta käytetäänkin yleiskäsitteenä ei-binääriin sukupuoli-identiteetin omaaville henkilöille, vaikkakin on tärkeää muistaa, että kaikki ei-binäärit ihmiset eivät välttämättä identifioitu muunsukupuolisiksi.

Vielä kertauksenomaisesti on syytä todeta, että yllä esitettyjen määritelmien ei ole tarkoitus olla tyhjentäviä, ja on tärkeää muistaa, että sukupuoli-identiteetti on monimuotoinen ja vaihtelee yksilökohtaisesti. Näin ollen on *aina* tärkeää huomioida yksilön omat toiveet siitä, miten ja millaisia termejä käyttäen heihin viitataan. Lisäksi sukupuolen moninaisuuden liittyy näiden käsitteiden ohella useita muita käsitteitä, ja niihin voi halutessaan tutustua esimerkiksi yllä mainittujen sanastojen kautta.

2.2 Sukupuoli osana oikeusjärjestelmää

Kuten edellisestä luvusta voi huomata, on sukupuoli käsitteenä monimuotoinen. Sukupuolen on kuitenkin, etenkin länsimaisessa kontekstissa, nähty pitkään sisältävän kaksi toisilleen vastakkaista vaihtoehtoa: mies ja nainen. Tämä kaksinapainen ajattelu on pitkään perustunut sukupuolen biologiselle käsitykselle, jossa keskeisessä asemassa on fyysiset eroavaisuudet.³⁹ Tämä sukupuolen biologinen käsitys onkin ollut muovaamassa yhteiskuntaamme. Esimerkiksi biologisiin eroihin perustuva sukupuolihierarkia on hyväksytty pitkälti ilman kyseenalaistamista, ja tällä on ollut vaikutuksia myös naisten ja miesten väliseen

³⁷ *Intersukupuolista* henkilöä ei ole syntymän yhteydessä kyetty määrittelemään suoraan binääriin sukupuolijaottelun mukaan, sillä intersukupuolisten kehon piirteet, kuten kromosomit tai sukuelimet, eivät vastaa yksiselitteisesti kummankaan binääriin sukupuolen piirteitä. Ks. SMOK. Sukupuolen moninaisuuden sanasto; Tasa-arvotiedon keskus. Tasa-arvosanasto.

³⁸ SMOK. Sukupuolen moninaisuuden sanasto; Tasa-arvotiedon keskus. Tasa-arvosanasto.

³⁹ Rossi 2010, s. 21–23.

oikeusasemaan.⁴⁰ Nämä näkökohdat heijastuvat yhä yhteiskuntamme rakenteissa, näin omalta osaltansa edelleen vahvistaen sukupuolen binääriä.

Yhteiskunnan rakenteet ja lainsäädäntö ovatkin tiukasti yhteen liittyneitä, ja sukupuolen binäärinen käsitys on läsnä myös lainsäädännössämme. Lain binäärisyys näkyy yksinkertaisimmillaan syntymän yhteydessä tapahtuvalla juridisen sukupuolen rekisteröinnillä, jonka yhteydessä vaaditaan henkilön sukupuolittamista yhteen kahdesta sukupuolesta.⁴¹ Laki sisältää tosin myös muita binääriin sukupuolijaotteluun perustuvia säännöksiä – vaikka Suomessa laki on pitkälti sukupuolineutraalia, on joitakin lainsäädäntökokonaisuuksia, kuten asevelvollisuuslaki ja hedelmöityshoitolaki, joissa sukupuolen binäärille jaottelulle annetaan merkitystä.⁴² Näin ollen myös Suomessa sukupuolen binäärisyyteen perustuva sukupuolikäsitys on edelleen vahvasti kytketty niin lainsäädäntöömme kuin myös yhteiskuntamme toimintoihin.⁴³

Ymmärrys sukupuolesta on kuitenkin muuttunut vuosien saatossa,⁴⁴ ja sukupuoli nähdään nykyään alati muuttuvana käsitteenä, johon vaikuttaa käsitysten ja arvojen ajasta ja paikasta johtuvat muutokset.⁴⁵ Nykykontekstissa sukupuoli voidaankin nähdä ”erilaisista geneettisistä, kehityksellisistä, hormonaalisista, fysiologisista, psykologisista, sosiaalisista ja kulttuurisista ominaisuuksista” koostuvana jatkumona.⁴⁶ Ymmärrys sukupuolesta on siis murroksessa, jonka lisäksi käsitykset ovat muuttumassa yleisesti sukupuolen moninaisuuden huomioon ottavampaan suuntaan.⁴⁷

Sukupuolen ymmärryksen murros on nähtävillä myös lainsäädäntömme kehityksessä. Esimerkiksi Suomessa lain naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta (609/1986, tasa-arvolaki)

⁴⁰ Ks. tarkemmin Levit 2000.

⁴¹ Baars 2019, s. 19.

⁴² Ks. tarkemmin STM 2020, s. 8–10.

⁴³ Valtioneuvosto 2022, s. 8.

⁴⁴ Tarkemmin sukupuolen kehittymisestä ks. Laqueur 1990.

⁴⁵ Rossi 2010, s. 23.

⁴⁶ Seta. Sukupuolen moninaisuus.

⁴⁷ Rantala 2016, s. 14.

muutos kertoo sukupuolikäsityksen muutoksesta.⁴⁸ Muutoksella lakiin lisättiin viittaukset sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun, joilla ulotettiin lain soveltamisalaa myös binäärien sukupuolten ulkopuolelle. Aiemmin laki oli binääristi rajoittunut koskemaan ainoastaan miehiä ja naisia, joten muutos on selkeä askel inklusiivisempaan suuntaan. Muutoksella voidaanakin nähdä olevan positiivisia vaikutuksia, ja sen osaltaan joustavoittavan ahtaiden sukupuolistereotyyppien käsitystä.⁴⁹ Toisaalta tämä muutos ei yksinään muuta oikeutemme sisältyvää perusoletusta kahdesta binääristä sukupuolesta – lakimme, jotka antavat sukupuolelle merkitystä, perustuvat edelleen binääriin sukupuolikäsitykseen, ja tasa-arvolain soveltamisalan laajentuminen ei yksinään poista sitä seikkaa, että Suomen lainsäädäntö ei muutoin tunnusta binääriin ulkopuolisia sukupuoli-identiteettejä.

Vaikka lainsäädännön saralla on tapahtunut pieniä muutoksia binääriä sukupuolikäsitystä laajentavaan suuntaan, on juridisen sukupuolen käsitys edelleen pitkälti binääriin käsityksen hallitsema, tehden näin muunsukupuolisista edelleen lain edessä pääasiassa näkymättömiä subjekteja. Koska muunsukupuolisten tulee valita toinen binääreistä sukupuolivaihtoehdoista juridiseksi sukupuolekseen tullakseen tunnustetuksi lain edessä, osoittaa tämä kaksijakoisten vaihtoehtojen välillä tehtävä valinta edelleen läheistä lain vahvistamaa suhdetta juridisen ja biologisen sukupuolen välillä.⁵⁰ Vaikka sukupuolen ymmärrys on suuren muutoksen alla, heijastuvat vanhat kaksijakoiseen sukupuolikäsitykseen nojautuvat käsitykset edelleen yhteiskunnassamme ja lainsäädännössämme. Tämä tausta onkin tärkeä pitää mielessä läpi koko tutkielman.

⁴⁸ Niemi 2015, s. 1029.

⁴⁹ Tarkemmin muutoksesta ks. Koskinen 2015.

⁵⁰ Verdu 2020, s. 265.

3 Oikeus sukupuoli-identiteettiin

3.1 Oikeus sukupuoli-identiteettiin osana Euroopan ihmisoikeussopimusta

3.1.1 Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artikla

Juridisen sukupuolen tunnustamiseen liittyy EIS:n näkökulmasta kiinteästi sopimuksen suojaama oikeus sukupuoli-identiteettiin (*right to gender identity*), joka yksinkertaisuudessaan tarkoittaa oikeutta elää oman sukupuoli-identiteetin mukaista elämää. Oikeutta ei kuitenkaan ole kirjattu osaksi ihmisoikeussopimusta⁵¹, vaan se on kehittynyt ja vahvistunut ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännössä⁵². Tuomioistuin onkin 1980-luvulta lähtien käsitellyt useita transihmisten oikeuksiin liittyviä tapauksia, ja käytännössä tulkinnallaan johtanut oikeuden sukupuoli-identiteettiin EIS:n 8 artiklan mukaisesta yksityiselämän suojasta.⁵³ Kyseisen artikla kuuluu seuraavasti:

Jokaisella on oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämäänsä, kotiinsa ja kirjeenvaihtoonsa kohdistuvaa kunnioitusta.

Viranomaiset eivät saa puuttua tämän oikeuden käyttämiseen, paitsi kun laki sen sallii ja se on välttämätöntä demokraattisessa yhteiskunnassa kansallisen ja yleisen turvallisuuden tai maan taloudellisen hyvinvoinnin vuoksi, tai epäjärjestyksen tai rikollisuuden estämiseksi, terveyden tai moraalisen suojaamiseksi, tai muiden henkilöiden oikeuksien ja vapauksien turvaamiseksi.⁵⁴

Niin kuin artiklan sanamuodosta voi jo tulkita, on sen mukainen yksityiselämän suoja käsitteellisesti melko laaja, ja tämän johdosta sen kattava ja yksiselitteinen määrittelyminen olisi hankalaa. Suojan piiriin on kuitenkin perinteisesti katsottu kuuluvan muun muassa

⁵¹ EIS on ihmisoikeussopimus, joka on valtioiden välinen oikeudellisesti velvoittava sopimus. Suomessa se on voimassa eduskuntalain tasoisena säädöksenä. Ks. Ojanen – Scheinin 2011; Hirvelä – Heikkilä 2017, s. 6–7.

⁵² EIS 46 artiklan mukaan valtiot ”sitoutuvat noudattamaan tuomioistuimen lopullista tuomiota jutuissa, joiden osapuolena ne ovat”. Vaikka EIT:n tuomiot eivät näin ollen ole sitovia *erga omnes*, tulee valtion silti noudattaa tuomion mukaista linjaa myös muissa vastaavissa tapauksissa ja näin tuomion vaikutus ulottuu myös kyseisen ratkaisun ulkopuolelle. Lisäksi yhtä sopimusvaltiota sitovasti koskeva ratkaisu tarkoittaa myös toisaalta sitä, että samanlaisten olosuhteiden vallitessa sama voi tulla todettavaksi muidenkin sopimusvaltioiden osalta. Ks. Hirvelä – Heikkilä 2017, s. 55–56.

⁵³ Alaattinoglu – Arnesen – Sørlie 2021, s. 63, 65–66; Koulu 2022, s. 7.

⁵⁴ EIS:n 8 artikla sisältää tyhjentävän luettelon oikeuden rajoitusperusteista. Tosin luettelo on kirjoitettu melko väljäksi ja osin myös epämääräiseksi (esim. *moraalisen suojaaminen* rajoitusperusteena), ja rajoitusperusteiden käyttö vaatii tarkempaa tulkintaa ja täsmentämistä. Ks. Viljanen 2011.

ruumiillinen ja psykologinen koskemattomuus, henkilön identiteetti, nimi, maine, henkilökohtainen kehitys ja seksuaalinen suuntautuminen sekä sukupuoli-identiteetti.⁵⁵ Lisäksi erityisesti yksityiselämän suojan keskeiseen ytimeen kuuluvat henkilökohtaista identiteettiä koskevat seikat, sisältäen sosiaalisen identiteetin ja persoonallisuuden intiimit osat, kuten nimen ja sukupuoli-identiteetin. Nykykäsityksen mukaan artikla suojaakin laajasti yksityiselämän eri osa-alueita.⁵⁶

Artiklan tarjoama suoja on siis paitsi laaja, se voidaan myös ulottaa suojaamaan sukupuoli-identiteettiä. Tarkemmin suojan ala on täsmentynyt EIT:n oikeuskäytännössä, jossa tuomioistuin on nimenomaisesti todennut sukupuoli-identiteetin olevan ”yksi henkilön yksityiselämän intiimimmistä osista”⁵⁷, ja että oikeus yksityiselämän suojaan koskee täysin myös sukupuoli-identiteettiä, kaikkien yksilöiden henkilökohtaisen identiteetin osana⁵⁸.

On siis selkeää, että oikeus sukupuoli-identiteettiin sisältyy EIS:n 8 artiklan turvaamaan yksityiselämän suojan alaan; tämän lisäksi selkeää on myös se, että oikeus sukupuoli-identiteettiin osana EIS:n 8 artiklaa voi asettaa valtioille positiivisia ja negatiivisia velvoitteita.⁵⁹ Kuitenkin juridisen sukupuolen tunnustamisen kannalta EIT on tarkastellut oikeutta sukupuoli-identiteettiin pitkälti valtion positiivisen velvoitteen näkökulmasta. Tällöin yksilön oikeuksia voidaan rajoittaa, jos rajoitus turvaa hyväksyttävää julkista intressiä ja on oikeudenmukaisessa tasapainossa siihen suhteutettuna. Harkinnassa huomioidaan muun muassa yksilön ja yleisen intressin merkityksen suhde, valtion harkintamarginaali sekä muiden valtioiden käytänteet.⁶⁰ Tämä mielessä pitäen tarkastellaan seuraavaksi EIT:n kehityslinjan

⁵⁵ Pellonpää ym. 2012, s. 785–786.

⁵⁶ Hirvelä – Heikkilä 2017, s. 628, 631, 698.

⁵⁷ Van Kück v. Saksa 2003, kohta 56.

⁵⁸ A.P., Garçon ja Nicot v. Ranska 2017, kohta 95. Ks. myös Y.Y. v. Turkki 2015, kohta 56.

⁵⁹ *Positiivinen toimintavelvoite* tarkoittaa valtion velvollisuutta suojata yksilöä oikeuden loukkauksilta ja turvata EIS:n mukaiset oikeudet. Tämä saattaa edellyttää valtiolta aktiivisia toimenpiteitä, esimerkiksi lainsäädännöllisiä tai hallinnollisia, oikeuksien turvaamiseksi ulkopuolisilta loukkauksilta. *Negatiivisella velvoitteella* taas viitataan valtion velvollisuuteen olla loukkaamatta EIS:n mukaisia oikeuksia. Lähtökohtana on, että valtion edellytetään takaavan, ettei se toimiensa kautta loukkaa yksilölle taattuina oikeuksia. Ks. Viljanen 2001, s. 134–137; Hirvelä – Heikkilä 2017, s. 628.

⁶⁰ Akandji-Kombe 2007, s. 19. Kun on kyse ehdoista, jotka vaikuttavat yksilön identiteetin keskeisiin osiin, valtion harkintamarginaali rajoittuu. Toisaalta taas harkintamarginaalin on laajempi kysymyksissä, jotka koskevat arkaluonteisia moraalisia tai eettisiä asioita, ja kun käsillä olevassa asiassa ei ole nähtävissä eurooppalaista konsensusta. Ks. Piha 2018a, s. 84.

kannalta merkittäviä tapauksia, jotka ovat heijastaneet tuomioistuimen linjanmuutosta tai muutoin merkittävästi laajentaneet tuomioistuimen aikaisempaa tulkintalinjaa.⁶¹

3.1.2 Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytäntö

Ensimmäistä kertaa kysymys transihmisen oikeudesta vahvistaa juridinen sukupuoli sukupuoli-identiteettinsä mukaiseksi tuli EIT:n käsittelyyn asian *Rees v. Yhdistynyt kuningaskunta* (1986) myötä. Tapauksessa valittaja oli käynyt läpi sukupuolenkorjauksen, mutta hänen sukupuoltansa rekisterissä tai syntymätodistuksessa ei voitu muuttaa hänen sukupuoli-identiteettinsä mukaiseksi. Juridisen sukupuolen yhteensopimattomuus valittajan sukupuoli-identiteetin kanssa johti valittajan mukaan nöyryyttäviin tilanteisiin. Ratkaisussa EIT tutki, oliko valtiolla positiivinen velvollisuus EIS:n 8 artiklan alla rekisteröidä transsukupuolisen henkilön sukupuoli.⁶² EIT päätyi toteamaan, ettei tällaista velvollisuutta syntynyt, eikä näin ollen EIS:n 8 artikla tullut loukatuksi.⁶³ Päätöstä EIT perusteli valtion laajalla harkintamarginaalilla ja eurooppalaisen konsensuksen puutteella, sekä sillä, että EIT:n tulkinnan mukaan asiassa vallitsi kohtuullinen tasapaino yksilön ja yhteiskunnan intressien välillä. EIT:n mukaan järjestelmän muuttamisesta johtuvat seuraukset olivat suuret verrattuna valittajan näkökulmaan, sillä syntymätodistuksen esittäminen oli tarpeellista vain rajatuissa tapauksissa, jonka lisäksi nimen muuttaminen henkilöllisyystodistukseen oli mahdollista.⁶⁴

Vaikka EIT ei tulkinnut valtiolla olevan velvollisuutta tunnustaa transsukupuolisten juridista sukupuolta, EIT totesi ratkaisussa näkevänsä asian yhteydessä vakavan ongelman transihmisten kannalta, ja että asia tulisi pitää tarkastelun alla tieteellinen ja sosiaalinen kehitys huomioiden.⁶⁵ Vuonna 2002 EIT ottikin vastaavanlaisen asian käsittelyyn, ja muutti aikaisempaa linjaansa. Kyseinen tapaus oli *Goodwin v. Yhdistynyt kuningaskunta*, jossa EIT päätyi yksimielisesti lopputulokseen, jonka mukaan valtio ei ollut täyttänyt sopimuksesta johtuvaa positiivista

⁶¹ Tarkoituksena ei siis ole kattavan EIT:n käytännön analysointi, vaan keskeisimpien ratkaisujen tarkastelu niin, että EIT:n tulkintalinja ja sen muutokset näyttäytyvät lukijalle. Lisäksi tarkastelu suoritetaan vain EIS:n 8 artiklaa koskien, vaikka tapauksessa olisi kyse muidenkin artiklojen luokkauksien tutkimisesta.

⁶² *Rees v. Yhdistynyt kuningaskunta* 1986, kohdat 34–35.

⁶³ *Rees v. Yhdistynyt kuningaskunta* 1986, kohta 46. Ratkaisu syntyi äänin 12/3.

⁶⁴ *Rees v. Yhdistynyt kuningaskunta* 1986, kohdat 37, 40, 42a.

⁶⁵ *Rees v. Yhdistynyt kuningaskunta* 1986, kohta 47.

velvoitetta, ja totesi EIS:n 8 artiklan tulleen loukatuksi.⁶⁶ Tapauksen arvioinnissa EIT viittasi muun muassa lääketieteelliseen kehitykseen ja kansainväliseen trendiin kohti eurooppalaista konsensusta, sekä yksilön ja yhteiskunnan intressien punnintaan hakijan tilanteen ja valtiolle kohdistuvien velvoitteiden näkökulmasta.⁶⁷ Tuomioistuimen mukaan mitään konkreettista tai olennaista haittaa yleiselle edulle ei pystytty osoittamaan, ja lisäksi yhteiskunnan voidaan kohtuudella odottaa sietävän tiettyä haittaa mahdollistaakseen yksilöille arvokkaan elämä tämän sukupuoli-identiteetin mukaisesti.⁶⁸ EIT:n mukaan ei siis ollut olemassa erityisiä syitä julkisen intressin puolesta, yksilön intressejä vasten punnittuna, sille, etteikö juridista sukupuolta tulisi saada tunnustettua⁶⁹, ja näin vahvasti valtioiden velvollisuuden tunnustaa (sukupuolenkorjauksen läpi käyneiden⁷⁰) transsukupuolisten juridisen sukupuolen.⁷¹ Tapaus onkin merkittävä, sillä sen johdosta EIT nosti ensimmäistä kertaa tulkinnallaan EIS:n 8 artiklan alaisen oikeuden sukupuoli-identiteettiin osaksi transihmisten oikeuksia. Toisaalta etenkin muunsukupuolisten näkökulmasta on tärkeä huomata, että ratkaisussa sukupuolen käsitys perustettiin edelleen binäärille sukupuoli-identiteetin periaatteelle.⁷² Lisäksi EIT:n arviointi linkittyi tapauksessa yhä läheisesti lääketieteen kehitykseen käyttäen lääketiedettä argumenttina transihmisten sukupuoli-identiteetin lailliseen tunnustamiseen.⁷³

Goodwin v. Yhdistynyt kuningaskunta -ratkaisun mukaisesti oli kuitenkin edelleen valtion tehtävä määrittää sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskeva ehdot.⁷⁴ EIT on tosin

⁶⁶ Goodwin v. Yhdistynyt kuningaskunta 2002, kohdat 78, 93.

⁶⁷ Goodwin v. Yhdistynyt kuningaskunta 2002, kohta 85.

⁶⁸ Goodwin v. Yhdistynyt kuningaskunta 2002, kohta 91. Tarkka lainaus: ”No concrete or substantial hardship or detriment to the public interest has indeed been demonstrated as likely to flow from any change to the status of transsexuals and, as regards other possible consequences, the Court considers that society may reasonably be expected to tolerate a certain inconvenience to enable individuals to live in dignity and worth in accordance with the sexual identity chosen by them at great personal cost.”

⁶⁹ Goodwin v. Yhdistynyt kuningaskunta 2002, kohta 93.

⁷⁰ Englanniksi *post-operative*.

⁷¹ Alaattinoğlu – Arnesen – Sørli 2021, s. 67. Lisäksi vaikka oikeus sukupuoli-identiteettiin nousee ensimmäistä kertaa tapauksessa Goodwin v. Yhdistynyt kuningaskunta, viittaa EIT ensimmäistä kertaa transihmisten oikeuksiin EIS:n 8 artiklan alaisena oikeutena sukupuoli-identiteettiin tapauksessa Van Kück v. Saksa, tehden siitä näin merkittävän tapauksen transihmisten oikeuksien näkökulmasta.

⁷² Goodwin v. Yhdistynyt kuningaskunta 2002, kohta 90; Alaattinoğlu – Arnesen – Sørli 2021, s. 71.

⁷³ Cannoot 2019, s. 23–26; Alaattinoğlu – Arnesen – Sørli 2021, s. 71.

⁷⁴ Goodwin v. Yhdistynyt kuningaskunta 2002, kohta 103.

myöhemmässä ratkaisukäytännössään kehittänyt tätä ajatusta, ja uusimmissa ratkaisuisaan käsitellyt erilaisia toimenpiteitä, joita voidaan asettaa sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ehdoiksi. Ratkaisukäytännön kehityksen johdosta lisääntymiskyky ja sukupuolen anatomia onkin eriytetty yhä enemmän juridisista sukupuolikategorioista.⁷⁵

Tämä kehityslinja on nähtävissä tapauksessa *A.P., Garçon ja Nicot v. Ranska* (2017), jossa EIT arvioi, onko EIS:n 8 artiklan mukaista, että transsukupuolisuuden diagnoosi, sterilisaatio ja lääkärintarkastus asetetaan ehdoksi juridisen sukupuolen ja nimen vaihtamiselle. Tapauksessa EIT tutki, onko valtiolla positiivinen velvollisuus tarjota sukupuolen oikeudellinen tunnustaminen ilman tällaisia ehtoja.⁷⁶ Sterilisaatiovaatimusta koskien intressipunninnassa nostettiin taas esille moraalinen ja eettinen yhteys, sekä eurooppalaisen konsensuksen puuttuminen valtion harkintamarginaalia laajentavana asiana. Yksilön oikeuksien osalta EIT kuitenkin totesi vaatimuksen johtavan mahdottomaan valintaan kahden vaihtoehdon välillä: joko sterilisaatio vastoin tahtoa tai oikeus oman sukupuoli-identiteettinsä tunnustamiseen, jotka molemmat oli suojattu EIS:n 8 artiklan nojalla.⁷⁷ Lopputuloksena tuomioistuin katsoi, että yksilön edun ja yhteiskunnan edun välillä ei näin ollen ollut oikeudenmukaista tasapainoa, ja tuomioistuin totesi sterilisaatiovaatimuksen loukkaavan EIS:n 8 artiklaa.⁷⁸ Sen sijaan diagnoosivaatimuksen osalta EIT ei todennut sopimuksen 8 artiklan loukkausta.⁷⁹ EIT huomautti muun muassa, että lähes kaikki sopimusvaltiot vaativat diagnoosia sukupuolen vahvistamisen ehtona, ja EIT:n mukaan ehto ei suoraan koske henkilön fyysistä koskemattomuutta – vaikka se tosin vaikuttaa merkittävään osaan transihmisten identiteettiä.⁸⁰ Ratkaisusta ilmeneekin selkeästi EIS:n 8 artiklan suojan rajat, sen kieltäessä

⁷⁵ Alaattinoğlu – Arnesen – Sørli 2021, s. 68.

⁷⁶ A.P., *Garçon ja Nicot v. Ranska* 2017, kohdat 99–100.

⁷⁷ A.P., *Garçon ja Nicot v. Ranska* 2017, kohdat 127, 130, 132.

⁷⁸ A.P., *Garçon ja Nicot v. Ranska* 2017, kohdat 132, 135.

⁷⁹ A.P., *Garçon ja Nicot v. Ranska* 2017, kohdat 144.

⁸⁰ A.P., *Garçon ja Nicot v. Ranska* 2017, kohdat 139–140.

lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen, mutta muutoin antaen valtioille laajan harkintamarginaalin muita lääketieteellisiä toimenpiteitä koskien.⁸¹

Edellä käsiteltyjen ratkaisujen lisäksi EIT on käsitellyt useita muitakin transsukupuolisten oikeuksiin liittyviä tapauksia, joiden kautta se on vahvistanut 8 artiklan suojan rajoja, sekä esimerkiksi arvioinut erilaisia lääketieteellisiä olosuhteita. Muista ratkaisuista ei kuitenkaan johdu valtioille erityisiä rajoituksia nimenomaan sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskien, vaan valtioilla on edelleen kohtuullisen laaja harkintamarginaali tästä näkökulmasta.⁸²

3.1.3 Ratkaisukäytännön merkitys

Ratkaisukäytännön perusteella on selkeää, että oikeus sukupuoli-identiteettiin nousee EIS:n 8 artiklan mukaisesta oikeudesta yksityiselämän suojaan.⁸³ EIT:n ratkaisukäytännön mukaan sopimuksen tulkinta johtaa siihen, että valtioiden tulee taata mahdollisuus sukupuolen oikeudelliseen vahvistamiseen, ja että sterilisaatio taikka kirurgiset toimet eivät saa olla tämän vahvistamisen ehtona. Muutoin EIT on tulkinnallaan antanut valtiolle laajan harkintamarginaalin ehtoja koskien, ja esimerkiksi muunlainen lääketieteellinen arvio on toistaiseksi EIT:n käytännön mukaan sallittu vahvistamisen ehto.

EIT:n ratkaisukäytännön kautta tunnustama oikeus sukupuoli-identiteettiin ei siis tarkoita, että oikeudellisen tunnustamisen tulisi olla täysin ehdoton.⁸⁴ Näin ollen esimerkiksi itsemääräämisoikeuteen perustuva sukupuolenvahvistamisprosessi ei vielä ole EIT:n ratkaisukäytännöstä johtuva vaatimus. Ratkaisukäytännöstä ei myöskään johdu oikeutta binääriin sukupuoli-identiteetin ulkopuoliselle sukupuolen oikeudelliselle tunnustamiselle.⁸⁵

⁸¹ Piha 2018a, s. 94. Ratkaisua on kritisoitu runsaasti, ks. esim. Dunne 2017; Cannoot 2019, s. 27–34. Lisäksi *Piha* on arvioinut ratkaisua juridisesta näkökulmasta, muun muassa harkintamarginaalin ja intressipunninnan osalta. Ks. tarkemmin Piha 2018a, s. 89–94.

⁸² Esim. ratkaisussa *Hämäläinen v. Suomi* (2014) tuomioistuin pohti, loukkaako valtion asettama avioero vaatimus tai vaatimus muuttaa avioliiton rekisteröidyksi parisuhteeksi sukupuolen vahvistamisen ehtona oikeutta EIS:n 8 artiklan mukaiseen yksityisyyteen. Tuomioistuin päätyi siihen, ettei EIS:n 8 artikla tullut loukatuksi. Ks. tarkemmin *Hämäläinen v. Suomi* 2014, kohta 87. Myös tämä tapaus on saanut osakseen kritiikkiä, ks. esim. Dunne 2014.

⁸³ Cannoot 2019, s. 19.

⁸⁴ Cannoot – Decoster 2020, s. 34; Alaattinoğlu – Arnesen – Sørlic 2021, s. 64.

⁸⁵ Huom. on myös muita kansainvälisiä ihmisoikeussopimuksia, joista on mahdollista johtaa tulkintoja, jotka suojaavat myös oikeutta sukupuoli-identiteettiin. Ks. esim. OHCHR 2019; Lau 2020.

Vaikka siis EIT:n ratkaisukäytäntö on kehittänyt oikeutta sukupuoli-identiteettiin, eivät otetut kehitysaskleet vielä ole riittäviä muunsukupuolisten näkökulmasta.⁸⁶

Tosin, niin kuin yllä oleva analyysi osoittaa, on oikeus sukupuoli-identiteettiin kehittynyt vuosien varrella paljon. EIS:n 8 artiklaa koskeva ratkaisukäytäntö ilmentääkin hyvin EIT:n oikeuskäytännön kehittyvää luonnetta, sekä sopimuksen ominaisuutta elävänä instrumenttina, joka kykenee mukautumaan yhteiskunnan muutoksiin ja tulkinnan kautta laajentamaan soveltamisalaansa. Lisäksi parhaiten tämä kehittyvä ja mukautuva luonne näkyy tapauksissa, jotka ilmentävät moraalikäsitteiden muuttumista etenkin eurooppalaisessa kontekstissa.⁸⁷ Tulevaisuudessa tuomioistuimella onkin mahdollisuus kehittää oikeuskäytäntöään, ja esimerkiksi vaatia itsemääräämisoikeuteen perustuvaa prosessia tai laajentaa oikeuden suojaa myös ei-binääriin sukupuoli-identiteetin huomioonottavaksi.⁸⁸

3.2 Tulevaisuuden kehitys

3.2.1 Y v. Ranska

Koska EIS kykenee mukautumaan yhteiskunnan muutoksiin, on mahdollista, että tulevaisuudessa EIT laajentaa tulkinnallaan sopimuksen 8 artiklan soveltamisalaa entisestään, ja ulottaa suojan myös ei-binääriin sukupuoli-identiteetin ylle. Mahdollisuus tämänkaltaiselle tulkinnalliselle laajentamiselle onkin jo saapunut tuomioistuimeen, mutta EIT ei ole vielä ottanut tapaukseen kantaa.

Kyseinen tapaus on *Y v. Ranska*, ja se koskee intersukupuolista hakijaa, jonka sukupuoli-identiteetti on ei-binääri (non-binary). Hakijan sukupuolta ei voitu syntymän yhteydessä määrittää mieheksi tai naiseksi, mutta koska Ranskan lain mukaan juridinen sukupuoli tulee määrittää syntymän yhteydessä, julistettiin hakija mieheksi. Nyt hakija haluaisi korvata syntymätodistuksessa ilmenevän juridisen sukupuolensa joko sukupuolimerkinnällä *neutraali* tai *intersukupuolinen*.⁸⁹ Ensimmäisessä oikeusasteessa hakijan pyyntö muuttaa

⁸⁶ Lisäksi ongelmallista on, että tuomiot pitävät osaltaan yllä tiettyjä sukupuolistereotyyppioita. Esimerkiksi *Hansen* on analysoinut mielenkiintoisesti EIT:n tuomioiden sisältämiä sukupuolistereotyyppioita transihmisiä koskevissa tapauksissa, ks. tarkemmin Hansen 2022.

⁸⁷ Hirvelä – Heikkilä 2017, s. 628.

⁸⁸ Tarkempaa analyysiä tästä ks. Hansen 2022, s. 154–157.

⁸⁹ Y v. Ranska (Hakemus nro. 76888/17).

sukupuolimerkintä *neutraaliksi* hyväksyttiin, mutta ylemmillä oikeusasteilla päätös ensin kumottiin hovioikeuden tuomiolla, jonka jälkeen kassaatiotuomioistuin vahvisti hovioikeuden päätöksen.⁹⁰

Tapaus voi potentiaalisesti olla merkittävä, ei ainoastaan intersukupuolisille, vaan myös kaikille sukupuolen binääriin ulkopuolelle identifioituville, jotka haluavat saada juridisen sukupuolen vastaamaan identiteettiään. Ihmisoikeustuomioistuinta pyydetään nimittäin nyt ottamaan kantaa virallisissa asiakirjoissa oleviin ei-binäärisiin sukupuolimerkintöihin, jonka johdosta sillä on mahdollisuus tulkinnallaan laajentaa oikeus sukupuoli-identiteettiin koskemaan myös ei-binäärejä identiteettejä. Tosin vaikka tapaukseen sisältyy paljon potentiaalia, ei tuomioistuin välttämättä lähde tulkinnassaan tähän suuntaan, ja toisaalta tuomioistuin voi tulkinnallaan myös tehdä haittaa, esimerkiksi sallimalla ei-binääriin sukupuolimerkinnän ainoastaan intersukupuolisille.⁹¹

Tapaukseen onkin jo ennakolta otettu kantaa eri toimijoiden toimesta. Esimerkiksi eräässä kannanotossa todetaan, että valtion kieltäytyessä rekisteröimästä ei-binääriin sukupuolimerkinnän haluavia henkilöitä heidän sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti, rikkoo valtio näin toimiessaan EIS:n 8 artiklan mukaisia positiivisia ja negatiivisia velvoitteita itsenäisesti tai yhdessä 14 artiklan kanssa. Kannanoton mukaan tuomioistuimen tulisi päättää, että EIS velvoittaa valtion asettamaan yhden tai useamman ei-binääriin sukupuolimerkinnän mahdolliseksi ja valinnaiseksi kaikille sitä haluaville; tai vaihtoehtoisesti poistamaan pakollisen sukupuolen rekisteröinnin kokonaisuudessaan.⁹² Nähtäväksi kuitenkin jää, miten EIT tulee tapauksen ratkaisemaan.

⁹⁰ Kassaatiotuomioistuimen päätöksessä tunnustettiin EIS:n 8 artiklan suojaama oikeus sukupuoli-identiteettiin, mutta samalla painotettiin binääriin sukupuolikäsityksen tärkeyttä sekä kolmannen sukupuolen mukanaan tuomia pitkälle meneviä vaikutuksia järjestelmän näkökulmasta. Ks. tarkemmin Y v. Ranska (Hakemus nro. 76888/17); Osella 2022, s. 930–931.

⁹¹ Ks. tarkemmin Brems ym. 2020. Tekemällä sukupuoli-identiteettiin identifioituvat ulkopuolelle; päätös jättäisi muut ei-binääriin sukupuoli-identiteettiin identifioituvat ulkopuolelle; kun taas tekemällä sukupuoli-identiteettiin identifioituvat ulkopuolelle, ylläpitäisi ja vahvistaisi päätös intersukupuolisiin liittyvää stigmaa. Ks. Brems ym. 2020, s. 4–5.

⁹² Brems ym. 2020, s. 1. Ks. myös OII Europe ym. 2020.

3.2.2 Näkökohtia tulevaan kehitykseen

EIT:n tulkintakäytännön kehittämää, tietynä ajankohtana saavutettua suojaa, ei voidakaan pitää lopullisesti lukittuna, vaan ihmisoikeuksien tulkintakäytäntö kehittyy muun muassa kyseisen ajankohdan tarpeiden sekä kansainvälisten trendien kehityksen mukana.⁹³ Näin ollen on mahdollista, että EIT:n tulkintalinja kehittyy tulevaisuudessa suojaamaan myös oikeuttaa ei-binääriin sukupuoli-identiteettiin. Tämänkaltainen tulkinta saisikin tukea kehityksestä kohti itsemääräämisoikeuteen perustuvaa, ei-binääriin sukupuoli-identiteetin huomioonottavaa linjaa, joka on nähtävissä niin kansainvälisellä, kuin myös kansallisella ja eurooppalaisella tasolla⁹⁴.

Ensinnäkin kansallisella tasolla EIS:n jäsenvaltioista kasvava määrä sallii itsemääräämisoikeuteen perustuvan sukupuolenvahvistamisprosessin, joka jo itsessään sisältää ajatuksen siitä, että henkilön sukupuolen voi määritellä vain henkilö itse.⁹⁵ Lisäksi yhä useampi jäsenvaltio on huomionnut ei-binääriin sukupuoli-identiteetin juridista sukupuolta koskevan sääntelyn yhteydessä – tällaisia valtioita ovat esimerkiksi Itävalta, Saksa, Islanti, Malta ja Alankomaat. Eri maiden käytännöistä keskustellaan enemmän pääluvussa viisi, ja tässä kohdin on keskeisintä huomioida yleisesti kansallisen tason kehitys kohti itsemääräämisoikeuteen perustuvaa, ei-binääriin sukupuoli-identiteetin huomioon ottavaa, linjaa. Toisaalta vaikka ei-binääriin sukupuoli-identiteetin tunnustamisen voidaan nähdä olevan kasvava trendi, on se edelleen melko harvinaista laajemmasta perspektiivistä katsottuna; edellä mainittu itsemääräämisoikeuteen perustuva prosessi oli nimittäin vuonna 2022 käytössä vain yhdeksässä valtiossa, ja vielä pienempi osuus näistä tunnusti ei-binääriin juridisen sukupuolen. Kaiken kaikkiaan jäsenvaltioita on yhteensä 46.⁹⁶ Lisäksi ainoastaan kolmessa Euroopan valtiossa on todettu perustuslaillinen oikeus ei-binääriin sukupuoli-identiteetin tunnustamiseen.⁹⁷ Monissa valtioissa on siis edelleen voimassa vahva jako kahteen binääriin sukupuoleen, eikä suuri osa ihmisistä millään tavoin kyseenalaista tätä.⁹⁸ Toistaiseksi suurella osalla muunsukupuolisista

⁹³ CDADI 2022, s. 31.

⁹⁴ OII Europe ym. 2020, s. 1.

⁹⁵ OII Europe ym. 2020, s. 6–7.

⁹⁶ CDADI 2022, s. 23, 35–36.

⁹⁷ Nämä maat ovat Itävalta, Saksa ja Belgia. Ks. Osella 2022, s. 923.

⁹⁸ Baars 2019, s. 20; Ghoshal 2020a.

ihmisistä ei siis käytännössä ole mahdollisuutta tunnustaa juridista sukupuoltaan sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti.⁹⁹

Tosin vaikka ei-binäärin sukupuolen tunnustaminen on edelleen kohtuullisen harvinaista, on silti selvää, että eurooppalainen trendi on muuttumassa kohti ei-binäärin sukupuoli-identiteetin sallivampaan suuntaan.¹⁰⁰ Euroopassa voidaankin nähdä kasvava poliittinen intressi transihmisten oikeuksien parantamiseen¹⁰¹, ja myös yleinen keskustelu sukupuolivähemmistöjen oikeuksista on lisääntynyt. Tämä on näkynyt konkreettisesti esimerkiksi uusien erityisasiantuntijaroolien perustamisena¹⁰², sekä useiden raporttien, selvitysten ja strategioiden¹⁰³ kautta, jotka ottavat huomioon sukupuolivähemmistöjen aseman ja heidän oikeuksien toteutumisen yhteiskunnassa. Useat selvitykset ja suositukset ovat ottaneet kantaa nimenomaan ei-binäärin sukupuoli-identiteetin huomioimiseen, ja esimerkiksi Euroopan neuvoston (EN) parlamentaarisen yleiskokouksen (Parliamentary Assembly of the Council of Europe, PACE) päätöslauselmassa kehoitettiin, että kaikkien ihmisten valittavana tulisi olla useita sukupuolivaihtoehtoja, jos sukupuolikategorisointia viranomaisissa edelleen käytetään.¹⁰⁴ Myös Euroopan komission LGBTIQ tasa-arvo strategiassa painotettiin ei-binääristen identiteettien tunnustamisen kehittämisen tärkeyttä.¹⁰⁵

Eurooppalaisen näkökulman ohella myös kansainvälisellä tasolla on nähtävissä samansuuntainen kehityslinja. Esimerkiksi Yhdistyneiden kansakuntien (YK) ihmisoikeusneuvoston itsenäinen asiantuntijan antoi vuonna 2018 raportin, jossa suositeltiin valtioita ottamaan käyttöön itsemääräämisoikeuteen perustuvia sukupuolen

⁹⁹ OHCHR 2016, s. 98.

¹⁰⁰ CDADI 2022, s. 11. Vrt. kuitenkin samalla voimistuva sukupuolivähemmistöjen oikeuksia vastustava anti-gender-liike, ks. tarkemmin CDADI 2022, s. 11–13.

¹⁰¹ Ks. tarkemmin aiheesta esim. Holzer 2018; Van den Brink – Dunne 2018; Directorate-General for Justice and Consumers 2020.

¹⁰² Esim. YK:n 2016 perustama Independent Expert on Protection against violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity.

¹⁰³ Esim. Tasa-arvon unioni: hltiq-henkilöiden tasa-arvoa koskeva strategia 2020–2025. Ks. tarkemmin Euroopan komissio 2020.

¹⁰⁴ PACE Resolution 2191 (2017), kohta 7.3.3. Vrt. aikaisempi päätöslauselma, jossa kehoitettiin tarjoamaan kolmas sukupuolivaihtoehto niille, jotka sitä haluavat. Ks. PACE Resolution 2048 (2015), kohta 6.2.4.

¹⁰⁵ Euroopan komissio 2020, s. 19.

tunnustamismenettelyjä, jotka tunnistaisivat ja tunnustaisivat myös ei-binäärisiä identiteettejä, kuten sukupuoli-identiteettejä, jotka eivät mahdu kaksijakoisten vaihtoehtojen sisään. Raportissa kehoitettiin valtioita tarjoamaan useita sukupuolimerkintävaihtoehtoja.¹⁰⁶ Kaiken tämän johdosta on selkeää, että käsitykset ovat muuttumassa ei-binääriin sukupuoli-identiteetin huomioon ottavampaan suuntaan, niin kansallisella, alueellisella kuin myös kansainvälisellä tasolla.

Lisäksi kansainvälisellä tasolla yksi mainitsemisen arvoinen instrumentti on Yogyakartaan periaatteet.¹⁰⁷ Periaatteet ovat ihmisoikeuksia täydentävä instrumentti, ja niiden tarkoituksena on osoittaa, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeudet ovat jo osa olemassa olevia ihmisoikeuksia.¹⁰⁸ Periaatteista voidaan tässä yhteydessä nostaa esille kolme sukupuolen oikeudellisen tunnustamisen näkökulmasta keskeistä periaatetta. Ensinnäkin kolmannen periaatteen mukaan jokaisella on kaikkialla oikeus tulla tunnustetuksi henkilönä lain edessä.¹⁰⁹ Toiseksi kuudennen periaatteen mukaan valtioiden tulee yksityisyyden suojan näkökulmasta taata kaikille oikeus valita, milloin, kenelle ja miten tuoda julki seksuaalista suuntautumistaan tai sukupuoli-identiteettiään koskevia tietoja.¹¹⁰

Kuitenkin erityisesti ei-binääriin sukupuoli-identiteetin tunnustamisen kannalta keskeisin on periaate 31. Kyseisen periaatteen mukaan jokaisella on oikeus oikeudelliseen tunnustamiseen riippumatta, tai edellyttämättä ilmoitusta, sukupuolesta, seksuaalisesta suuntautumisesta, sukupuoli-identiteetistä, sukupuolen ilmaisusta tai sukupuolitetuista piirteistä. Lisäksi jokaisella, seksuaalisesta suuntautumisesta, sukupuoli-identiteetistä, sukupuolen ilmaisusta tai sukupuolitetuista piirteistä riippumatta, on oikeus henkilöllisyyden osoittaviin asiakirjoihin, kuten syntymätodistuksiin. Jokaisella on myös oikeus muuttaa sukupuoltaan koskevia tietoja tällaisissa asiakirjoissa, jos tieto sukupuolesta niihin sisältyy.¹¹¹ Periaatteen mukaan valtioiden

¹⁰⁶ Independent Expert 2018, s. 23–24. Samankaltaisia lausumia, ks. myös OHCHR 2016, s. 121; Independent Expert 2021, kohdat 91 ja 92.

¹⁰⁷ Periaatteet luotiin asiantuntijaryhmän toimesta vuonna 2006 ja vuoden 2017 laajennuksessa periaatteisiin lisättiin 10 uutta periaatetta. Ks. tarkemmin The Yogyakarta Principles; The YP + 10.

¹⁰⁸ Agius – Tobler 2012, s. 24; Lau 2020, s. 194; HE 189/2022 vp, s. 31. Ks. myös O’Flaherty – Fisher 2008.

¹⁰⁹ The Yogyakarta Principles, periaate 3. Ks. myös CDADI 2022, s. 35.

¹¹⁰ The Yogyakarta Principles, periaate 6. Ks. myös HE 189/2022 vp, s. 31.

¹¹¹ The YP + 10, periaate 31. Kyseinen periaate haastaa ajatuksen siitä, että sukupuoli on staattinen ja binäärinen oikeudellinen kategoria, joka tulee valtion puolesta rekisteröidä. Ks. Holzer 2020, s. 102.

tulisi ensinnäkin varmistaa, että viralliset henkilöllisyysasiakirjat sisältävät vain sellaisia henkilötietoja, jotka ovat olennaisia, kohtuullisia ja tarpeellisia lain edellyttämän laillisen tarkoituksen vuoksi, ja siten lopettaa sukupuolen rekisteröinti henkilöllisyysasiakirjoissa, kuten syntymätodistuksissa, henkilökortteissa, passeissa ja ajokorteissa, sekä osana oikeushenkilöllisyyttä.¹¹² Kuitenkin tilanteissa, joissa sukupuolen rekisteröinti jatkuu, tulisi valtioiden muun muassa mahdollistaa useita vaihtoehtoja sukupuolimerkinnäksi.¹¹³

Yogyakartan periaatteet ovat siis sukupuoli-identiteettiä koskevia oikeudellisia kysymyksiä käsittelevä *soft law* -instrumentti,¹¹⁴ sillä periaatteet eivät ole oikeudellisesti sitovia, koska valtiot eivät ole allekirjoittaneet tai ratifioineet niitä.¹¹⁵ Suomessa tavoitteena tosin on, että nämä asiantuntijatasolla hyväksytyt periaatteet hyväksytään ”kansainvälisen ihmisoikeuspolitiikan lähtökohdaksi”¹¹⁶ – eli vaikka periaatteilla ei sitovaa vaikutusta olekaan, ei niitä voida jättää täysin huomiotta sukupuoli-identiteettiin liittyvässä ihmisoikeuskeskustelussa.

¹¹² The YP + 10, periaate 31, kohta A.

¹¹³ The YP + 10, periaate 31, kohta C, iii.

¹¹⁴ Cannoot – Decoster 2020, s. 31– 32.

¹¹⁵ Directorate-General for Justice and Consumers 2020, s. 236; HE 189/2022 vp, s. 31. Tosin vaikka periaatteita ei ole kodifioitu, on niihin viitattu esimerkiksi Nepalín, Intian ja Alankomaiden tuomioistuinten ratkaisuihin ei-binäärisiä sukupuolimerkintöjä koskien. Ks. Ghoshal 2020a.

¹¹⁶ Oikeusministeriö 2014, s. 14.

4 Juridinen sukupuoli Suomessa

4.1 Juridisen sukupuolen sääntely

Vaikka EIS:n tulkinnasta ei voida johtaa oikeutta nimenomaan ei-binääriin sukupuoli-identiteettiin, on kuitenkin tärkeä muistaa, että EIS asettaa ihmisoikeuksien suojaamiselle ainoastaan vähimmäistason, eikä mikään estä valtioita asettamasta korkeampaa ihmis- ja perusoikeuksien suojaa kansallisella tasolla.¹¹⁷ Aina pelkkä kansainvälisen minimitason seuraaminen ei olekaan riittävää.¹¹⁸ Tämä huomioon ottaen, ja edellä käsitellyt kansalliset, alueelliset ja kansainväliset kehityslinjat mielessä pitäen, voidaankin nähdä aiheelliseksi tarkastella Suomen lainsäädäntöä ja sen tarjoamia mahdollisuuksia tunnustaa binääriin ulkopuolista juridista sukupuolta.

Nimenomaan muunsukupuolisten juridista sukupuolta koskevaa lainsäädäntöä Suomessa ei kuitenkaan ole. Tästä syystä tarkastellakseen muunsukupuolisten mahdollisuuksia sukupuoli-identiteetin mukaiseen juridisen sukupuolen tunnustamiseen, on tarkasteltava aihetta koskevaa yleislainsäädäntöä. Keskeinen lainsäädäntö juridista sukupuolta koskien muodostuu näin ollen laista väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista (661/2009, VTJ-laki) ja sitä täydentävästä väestötietojärjestelmää koskevasta Valtioneuvoston asetuksesta (128/2010, VTJ-asetus) sekä passilaista (671/2006) ja henkilökorttilaista (663/2016). Lisäksi translaki, ja sitä täydentävä Sosiaali- ja terveysministeriön (STM) antama transasetus (1053/2002)¹¹⁹, määrittävät sukupuolen vahvistamisen edellytykset. Tämä lainsäädäntökokonaisuus muodostaakin Suomessa juridisen sukupuolen sääntelyn rajat. Lisäksi tällä hetkellä niin translaki kuin myös VTJ-laki läpikäyvät uudistuksia¹²⁰, joilla on vaikutuksia myös muunsukupuolisten asemaan. Tästä syystä seuraavaksi tarkastellaan niin voimassa olevaa, kuin myös pian oletettavasti voimaan tulevaa, lainsäädäntöä ei-binääriin sukupuoli-identiteetin toteutumisen näkökulmasta.

¹¹⁷ Hirvelä – Heikkilä 2017, s. 6.

¹¹⁸ Oikeusministeriö 2014, s. 28.

¹¹⁹ Sosiaali- ja terveysministeriön asetus sukupuolen muuttamiseen tähtävään tutkimuksen ja hoidon järjestämisestä sekä lääketieteellisestä selvityksestä transseksuaalin sukupuolen vahvistamista varten (1053/2002, transasetus).

¹²⁰ Ks. HE 132/2022 vp ja HE 189/2022 vp.

4.2 Juridinen sukupuoli – sukupuolimerkintä ja henkilötunnus

4.2.1 Sukupuoli väestötietojärjestelmässä ja henkilöllisyystodistuksissa

Juridinen sukupuoli ilmenee ensinnäkin erilaisista rekistereistä. Keskeinen rekisteri tästä näkökulmasta on väestötietojärjestelmä, joka on Suomen valtakunnallinen sähköinen perusrekisteri, ja jonka tietoja käytetään laajasti koko yhteiskunnassa. Julkishallinnon lisäksi myös yksityiset toimijat voivat saada tietoja käyttöönsä rekisteristä.¹²¹ VTJ-lain mukaan väestötietojärjestelmä sisältääkin lain mukaiset tiedot muun muassa Suomen kansalaisista sekä tietyin ehdoin myös ulkomaan kansalaisista.¹²² Näistä henkilöistä järjestelmään sisällytettäviä henkilötietoja ovat muun muassa nimi, henkilötunnus, osoitetiedot, kansalaisuus, äidinkieli, perhesuhdetiedot, syntymätiedot ja kuolintiedot.¹²³

Järjestelmään tallennettava henkilötunnus on VTJ-lain 11 §:n 1 momentin (1175/2019) mukaan annettava, kun henkilön tiedot talletetaan väestötietojärjestelmään ensimmäistä kertaa. Tunnus annetaan automaattisesti. Edelleen pykälän toisen momentin mukaan henkilötunnus on yksilöllinen, ja se muodostuu henkilön syntymäajasta, yksilönumerosta ja tarkistusmerkistä; tunnuksen sisältämään yksilönumeroon taas sisältyy tieto henkilön sukupuolesta. Tästä taas säännellään tarkemmin VTJ-asetuksen 2 §:ssä, jonka mukaan henkilötunnuksen yksilöintinumeron luomista varten järjestelmään kirjataan henkilön sukupuoleksi nainen tai mies. Käytännössä yksilönumeroksi muodostuu pykälän mukaan kolminumeroinen luku, joka parillisena ilmentää tunnuksenhaltijan olevan nainen ja parittomana mies. Näin ollen suoranaisesti henkilön sukupuolta ilmentäviä tietoja kirjataan väestötietojärjestelmään ainakin sukupuolimerkinnän ja henkilötunnuksen muodossa. Samat tiedot ilmenevät myös henkilöllisyystodistuksista, sillä passilain 5 §:n (695/2021) mukaan passiin merkitään muun muassa passin hakijan sukupuoli sekä henkilötunnus, ja samat tiedot merkitään myös henkilökorttiin henkilökorttilain 4 §:n (694/2021) mukaisesti.

¹²¹ DVV. Väestötietojärjestelmä.

¹²² Ks. VTJ-lain 7 § ja 9 § (55/2019).

¹²³ HE 132/2022 vp, s. 7.

Täten niin sukupuoli-merkintä kuin myös henkilötunnus ilmentävät suoraan henkilön juridista sukupuolta, ja jompaankumpaan sukupuoli-kategoriaan on välttämättä kuuluttava.¹²⁴ Tosin vaikka lainsäädäntömme vaatii jokaisen kuulumista jompaankumpaan binääriin sukupuoli-kategoriaan, ei sukupuoli-käsitteenä ole määritelty lainsäädännössämme. Laissa ei myöskään ole tarkemmin säännelty sukupuolen määräytymisen edellytyksiä, ja käytännössä sukupuoli määritellään syntymän yhteydessä lääketieteellisten, sukuelimiin perustuvan, arvioinnin pohjalta.¹²⁵ Henkilön juridinen sukupuoli muodostuu siis lähtökohtaisesti ulkopuolisen henkilön suorittaman arvioinnin ja siitä tämän johtamien päätelmien perusteella.

Edellä osoitetun mukaisesti rekistereihin sekä henkilöllisyystodistuksiin sisältyy siis sukupuoli-merkintä ja henkilötunnus, jotka molemmat ilmentävät henkilön juridista sukupuolta binääriin käsityksen mukaisesti. Muunsukupuolisten näkökulmasta tämä voimassa oleva sääntely sekä siihen liittyvät käytännöt ovat erittäin ongelmallisia, sillä laki ei mahdollista binääriin ulkopuolista vaihtoehtoa, mutta vaatii silti sukupuolen määrittämistä. Tällöin henkilö, joka ei itsemääritellyn sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti identifioitu binäärien vaihtoehtojen sisälle, joutuu pakon edessä valitsemaan juridiseksi sukupuolekseen sukupuoli-identiteettinsä vastaisesti joko naisen tai miehen. Koska juridinen sukupuoli on näkyvillä monien yhteiskunnan toimintojen ja hyvinkin arkisten tilanteiden yhteydessä, jonka lisäksi juridiseen sukupuoleen on liitetty myös erilaisia oikeuksia ja velvollisuuksia, voi väärällä sukupuolella olla yksilölle paljonkin merkitystä.

Nykysääntelyyn on kuitenkin valmisteilla muutos, jota voidaan pitää erityisesti muunsukupuolisten näkökulmasta positiivisena. Muutoksella on nimittäin tarkoitus puuttua henkilötunnuksen sukupuolta ilmentävään ominaisuuteen, ja muuttaa henkilötunnus sukupuolineutraaliksi.¹²⁶ Muutoksen toteutuessa juridinen sukupuoli ei enää ilmenisi henkilötunnuksesta, jolloin ainoastaan sukupuoli-merkintä ilmentäisi binääristi rajoitettua sukupuolta.

¹²⁴ Jokela 2015, s. 65.

¹²⁵ Rantala 2016, s. 9. Ks. myös Holzer 2018, s. 46–47.

¹²⁶ HE 132/2022 vp, s. 1.

4.2.2 Henkilötunnus sukupuolineutraaliksi

Sukupuolineutraalin henkilötunnuksen taustalla on Valtioneuvoston vuonna 2020 käynnistämä hanke¹²⁷, jonka yhtenä tavoitteena oli mahdollistaa henkilötunnuksen sukupuolineutraalius. Hankkeen johdosta syntyi esitys VTJ-lain muuttamisesta, joka on tällä hetkellä eduskunnan käsittelyssä. Jos esitys etenee eduskunnassa odotetun mukaisesti, on sukupuolineutraalin henkilötunnuksen tarkoitus tulla voimaan 1.1.2027.¹²⁸

Henkilötunnuksen muuttamista sukupuolineutraaliksi on perusteltu muun muassa henkilötunnuksen tarkoituksen sekä siihen liittyvien perus- ja ihmisoikeusvaikutusten näkökulmasta. Ensinnäkin perusteluissa todetaan, että henkilötunnuksen perimmäisenä tarkoituksena on toimia henkilön yksilöivänä tunnisteena, eli erottaa henkilö muista saman nimen tai syntymäajan omaavista. Henkilötunnuksen tarkoituksena on siis olla yksilöintiväline, joka yksilöi haltijansa, mutta sen ”avulla ei voida tunnistaa sen käyttäjää”.¹²⁹ Täten henkilötunnuksesta ilmenevä henkilön sukupuoli ei olekaan relevantti henkilötunnuksen tarkoituksen, eli yksilöinnin, näkökulmasta, sillä tämä tarkoitus voidaan toteuttaa myös ilman tämän tiedon paljastamista. Lisäksi henkilötunnusta käytetään usein tilanteissa, joissa henkilön sukupuolitiedolla ei ole merkitystä, mutta tieto käsitellään automaattisesti henkilötunnuksen ilmentäessä sitä; tällaisia käytäntöjä ei voidakaan pitää asianmukaisena, ja tieto sukupuolesta voitaisiin tarvittaessa hankkia muita keinoja käyttäen.¹³⁰

Toisaalta henkilötunnuksen sukupuolta ilmentävä ominaisuus on ongelmallinen myös laajemmasta perus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta katsottuna, sillä sukupuolitieto saattaa aiheuttaa ongelmia etenkin niille, joiden sukupuoli-identiteetti tai sukupuolen ilmaisu ei vastaa henkilötunnuksesta ilmenevää juridista sukupuolta. Esityksen mukaan sukupuolitiedon poistaminen parantaisi muun muassa yksityisyyden suojaa ja suojaisi syrjinnältä, jonka

¹²⁷ VM183:00/2020.

¹²⁸ HE 132/2022 vp, s. 1. Huom. lain on muilta osin tarkoitus tulla voimaan jo 1.9.2023.

¹²⁹ HE 132/2022 vp, s. 8.

¹³⁰ HE 132/2022 vp, s. 26–27, 129. Ks. myös Valtiovarainministeriö 2018, s. 13–14.

johdosta esityksellä voidaan todeta olevan positiivisia perus- ja ihmisoikeusvaikutuksia etenkin yhdenvertaisuuden ja syrjinnän kiellon, sekä yksityisyyden suojan näkökulmasta.¹³¹

Ehdotuksen mukaan henkilötunnukset on siis tarkoitus muuttaa sukupuolineutraaleiksi niin, ettei niihin enää sisältyisi tietoa henkilön sukupuolesta. Muutoksella kolminumeroinen yksilönumero tehtäisiin riippumattomaksi sukupuolesta, ja käytännössä numero päättyisi satunnaisesti, jolloin sen parillisuuteen tai parittomuuteen ei enää voisi yhdistää tietoa sukupuolesta.¹³² Uudistuksen innovatiivisuutta rajoittaa tosin muutama seikka. Ensinnäkin muutos koskisi vain uusia henkilötunnuksia vuodesta 2027 alkaen, eli vanhat henkilötunnukset sisältäisivät edelleen sukupuolitiedon. Esityksen mukaan henkilön juridista sukupuolta ei tulisi kuitenkaan enää päätellä vanhoistakaan henkilötunnuksista, vaikka se tosiasiallisesti niistä ilmenisi.¹³³ Toiseksi uudistuksen tarkoituksena ei ole poistaa sukupuolitietoa rekisteristä kokonaan, vaan sen olisi jatkossakin tarkoitus löytyä henkilön väestötietojärjestelmän tiedoista erillisen sukupuolimerkinnän muodossa. Vaihtoehdot on lisäksi edelleen tarkoitus rajata kahteen, naiseen ja mieheen.¹³⁴

Esityksen mukaan ehdotetun sukupuolineutraalin henkilötunnuksen voidaan nähdä helpottavan ”erityisesti muunsukupuolisten tai muuten sukupuoleltaan muuhun kuin binääriin jaotteluun suoraan sopivien henkilöiden sekä transihmisten elämää.”¹³⁵ Lisäksi ”yhdenvertaisuuden näkökulmasta muutoksella olisi myönteisiä vaikutuksia sukupuolivähemmistöjen hyvinvointiin ja käytännön elämään”¹³⁶, ja sillä ”voisi olla myös sukupuoleen ja sen ilmaisuun perustuvaa syrjintää ehkäisevä ja vähentävä vaikutus”¹³⁷. Esitettyihin käsityksiin muutoksen tuomista positiivisista vaikutuksista voikin yhtyä, sillä henkilötunnuksen muuttaminen

¹³¹ HE 132/2022 vp, s. 26–27, 127–129. Ks. myös Valtiovarainministeriö 2018, s. 13–14. Lisäksi ehdotusta on perusteltu myös muilla syillä, ja perusteluissa on muun muassa todettu, että henkilötunnuksen ilmentäessä tietoja, jotka eivät ole välttämättömiä tunnuksen käyttötarkoituksen kannalta, voidaan sääntelyn nähdä olevan ristiriidassa myös EU:n yleisen tietosuoja-asetuksen (2016/679) mukaisen tietojen minimoinnin periaatteen kanssa. Ks. tarkemmin HE 132/2022 vp, s. 26–27.

¹³² HE 132/2022 vp, s. 33, 104, 141.

¹³³ HE 132/2022 vp, s. 33, 104–105, 129.

¹³⁴ HE 132/2022 vp, s. 34, 107, 142–143.

¹³⁵ HE 132/2022 vp, s. 54.

¹³⁶ HE 132/2022 vp, s. 54.

¹³⁷ HE 132/2022 vp, s. 54.

sukupuolineutraaliksi toisi muunsukupuolisille odotetun muutoksen oikeustilaan, jonka johdosta heidän ei enää tarvitsisi pakon edessä tunnustaa sukupuoli-identiteettinsä vastaista sukupuolta – ainakaan henkilötunnuksen osalta.

Muutos tosin poistaisi sukupuolen ainoastaan henkilötunnuksista, jättäen sukupuolimerkinnän edelleen rekisteriin binääriä sukupuolta ilmentävänä. Juridiseksi sukupuolekseen muunsukupuolinen joutuisi siis edelleen valitsemaan sukupuoli-identiteettinsä vastaisesti joko naisen tai miehen, jolloin he eivät edelleenkään voisi saada sukupuoli-identiteettinsä mukaista juridista sukupuolta tosiasiaissa tunnustettua. Lisäksi koska muutos ei poistaisi sukupuolitietoa henkilötunnuksesta välittömästi, vaan sen sukupuolta ilmentävän vaikutuksen voitaisiin olettaa hälvenevän vähitellen,¹³⁸ toteutuisi sukupuolineutraalius tosiasiallisesti vasta myöhemmille sukupolville.

Vaikka muunsukupuolisten näkökulmasta muutokset olisivat rajattuja, olisi henkilötunnuksen muuttaminen sukupuolineutraaliksi askel kohti yhdenvertaisempaan ja yksityisyydensuojaa kunnioittavampaan suuntaan, ja loisi omalta osaltaan tietä kohti tulevaisuuden inkluusivempaa sääntelyä. Tämä olisi toivottava kehityslinja niin edellä esitetyn juridista sukupuolta koskevan sääntelyn suhteen, kuin myös seuraavassa luvussa käsiteltävän juridisen sukupuolen vahvistamisen näkökulmasta.

4.3 Juridisen sukupuolen vahvistaminen

4.3.1 Sukupuolen vahvistamisen edellytykset

Juridinen sukupuoli määräytyy siis edellä esitetyn mukaisesti syntymän yhteydessä tapahtuvan arvioinnin perusteella. Näin määritelty sukupuoli ei kuitenkaan aina vastaa henkilön sukupuoli-identiteetin mukaista sukupuolta, ja tällöin juridisen sukupuolen vahvistaminen on mahdollista translaissa säädettyjen edellytysten mukaisesti. Kyseinen laki on tullut voimaan vuonna 2003, ja se oli tällöin Suomessa ensimmäinen laatuaan¹³⁹. Lakia ei olekaan merkittävästi muutettu sen

¹³⁸ HE 132/2022 vp, s. 54.

¹³⁹ HE 56/2001 vp, s. 10. Koska laki oli ensimmäinen nimenomaan sukupuolen vahvistamista koskeva säädös, oli sen tarkoituksena pääasiassa parantaa transsukupuolisten oikeudellista asemaa sekä saada sukupuolen vahvistamisen edellytyksen säädettyä lain tasolla. Ks. HE 56/2001 vp, s. 11.

voimaan tulon jälkeen¹⁴⁰, eli se on käytännössä sisällöllisesti hyvin samanlainen, kuin se oli lähes 20 vuotta sitten voimaan tullessaan.

Translaissa säädetään ensinnäkin sukupuolen vahvistamisen edellytyksistä, ja lain 1 §:n (252/2016) mukaan henkilö voidaan vahvistaa kuuluvaksi vastakkaiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on väestötietojärjestelmään merkitty, jos hän:

- 1) esittää lääketieteellisen selvityksen siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen ja että hän elää tämän mukaisessa sukupuoliroolissa sekä siitä, että hänet on steriloitu tai että hän muusta syystä on lisääntymiskyvytön;
- 2) on täysi-ikäinen; ja
- 3) on Suomen kansalainen tai hänellä on asuinpaikka Suomessa.

Jos henkilö on rekisteröidyssä parisuhteessa, vahvistamisen edellytyksenä on lisäksi se, että parisuhteen toinen osapuoli on ilmoittanut Digi- ja väestötietovirastolle suostuvansa rekisteröidyn parisuhteen muuttumiseen avioliitoksi.

Tällä hetkellä juridisen sukupuolen voi Suomessa vahvistaa näillä ehdoilla. Ensimmäisenä on syytä huomata, että sukupuolen voi vahvistaa kuuluvaksi ainoastaan *vastakkaiseen* sukupuoleen, kuin mikä väestötietojärjestelmään on merkitty. Käytännössä tämä tarkoittaa syntymässä mieheksi määritellyn sukupuolen vahvistamista naiseksi, tai päinvastoin. Lainsäädäntö on näin ollen binääristi rajoittunut salliessaan vain kaksi *vastakkaista* vaihtoehtoa. Muutoin laki edellyttää käytännössä niin Suomen kansalaisuutta tai Suomessa olevaa asuinpaikkaa, kuin myös sukupuolta vahvistavan täysi-ikäisyyttä¹⁴¹. Lisäksi pykälän 2 momentista johtuu edellytys rekisteröidyssä parisuhteessa olevia koskien, minkä johdosta parisuhteen toisen osapuolen on annettava hyväksyntä rekisteröidyn parisuhteen muuttumisesta avioliitoksi¹⁴².

¹⁴⁰ Suurimmat muutokset ovat olleet naimattomuusvaatimuksen ja vaatimuksen puolison suostumuksesta sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä poistot, ks. HE 65/2015 vp, s. 5–6, 11.

¹⁴¹ Vaatimusta Suomen kansalaisuudesta tai Suomessa olevasta asuinpaikasta on perusteltu tarkoituksenmukaisuudella, kun taas täysi-ikäisyyden vaatimusta ”hakijan tahdon vakauden varmistamisella”, ks. tarkemmin HE 56/2001 vp, s. 13–14.

¹⁴² Suostumusta on perusteltu sillä, että sukupuolen vahvistaminen vaikuttaa voimassa olevaan oikeusasemaan parisuhdemuodon muuttuessa, ks. tarkemmin HE 65/2015 vp, s. 5–6, 11.

Näiden edellytysten lisäksi translaki sitoo nyky muodossaan lääketieteellisen ja juridisen prosessin tiukasti yhteen. Translain ohella aiheesta säännellään STM:n transasetuksessa, joka sisältää tarkemmat säännökset lääketieteellistä prosessia koskien, säännellen yksityiskohtaisemmin muun muassa tutkimusten ja hoidon järjestämisestä sekä translain edellyttämästä lääketieteellisestä selvityksestä. Erityisen merkittävä sukupuolen vahvistamisen edellytysten näkökulmasta on asetuksen 6 §, jonka mukaan translain tarkoittamassa selvityksessä tulee olla *perusteltu lausunto* siitä, että henkilö kokee pysyvästi kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen; elää tämän sukupuolen mukaisessa sukupuoliroolissa; ja on steriloitu tai muusta syystä lisääntymiskyvytön. Selvityksen tästä antaa moniammatillisen työryhmän psykiatrian erikoislääkäri, jonka lisäksi toisen työryhmän psykiatrian erikoislääkärin tulee tapaamalla potilas henkilökohtaisesti selvittää, että sukupuolen vahvistamisen lääketieteelliset edellytykset täyttyvät. Kummankin selvityksestä tulee yksiselitteisesti käydä ilmi kaikkien edellytysten täyttyminen. Käytännössä siis juridisen sukupuolen vahvistaminen edellyttää transsukupuolisuuden diagnoosia, johon liittyy kahden psykiatrin lausunnot ja niin sanottu tosielämän vaihe.¹⁴³ Sterilointiin¹⁴⁴ tai lisääntymiskyvyttömyyteen¹⁴⁵ liittyen ei kuitenkaan ole esitetty yhtä yksityiskohtaisia vaatimuksia. Tosin nimenomaan sterilointia ei ole käytännössä edellytetty, vaan esimerkiksi sukuelinkirurgian tai tietynlaisen lisääntymiskyvyttömyyteen johtavan hormonaalisen hoidon on katsottu täyttävän vaatimuksen.¹⁴⁶

Käytännössä vahvistamista haetaan Digi- ja väestötietovirastolta (DVV) hakijan itsensä allekirjoittamalla hakemuksella, johon on liitetty kaikki tarpeelliset liitteet, ja edellytysten

¹⁴³ Piha 2018b, s. 417; Kärnä 2021. Tutkimus tehdään moniammatillisessa työryhmässä, ja transsukupuolisuuden pysyvyyttä arvioidaan siten, että henkilön tulee elää tietyn määräjän verran vastakkaisen sukupuolen mukaisessa roolissa. Ks. HE 56/2001 vp, s. 13.

¹⁴⁴ Translain mukaisesta steriloinnista säännellään steriloilmlain (283/1970) 1 §:ssä (125/1985). Sterilointeja tässä kontekstissa on Suomessa tehty kuitenkin vain yksittäistapauksissa. Ks. tarkemmin STM 2020, s. 13.

¹⁴⁵ Lisääntymiskyvyttömyysvaatimusta on perusteltu esityksessä niukasti todeten, että ”koska muussa tapauksessa saattaisi syntyä tilanteita, joissa henkilö, jonka sukupuoli on vahvistettu naiseksi, siittäisi lapsen tai henkilö, jonka sukupuoli on vahvistettu mieheksi, tulisi raskaaksi”, ks. HE 56/2001 vp, s. 13. Sen laajempia perusteluita ratkaisulle ei esitetty. Vaatimuksen sisällyttämisen lakiin voidaan nähdä osittain selittyvän sillä, että laki haluttiin saada voimaan nopealla aikataululla. Vuonna 2002 lain säätämisen aikaan Suomessa ei vielä ollut vastaavanlaista lainsäädäntöä, eli translaki säädettiin täyttämään oikeudellista tyhjiötä, jonka takia se haluttiin saada voimaan nopeasti. Ilman lisääntymiskyvyttömyysvaatimusta laki tuskin olisi mennyt läpi eduskunnassa yhtä kivuttomasti. Ks. Jokela 2015, s. 103.

¹⁴⁶ Piha 2018b, s. 417; STM 2020, s. 13.

täyttyessä hakija vahvistetaan vastakkaiseen sukupuoleen, mieheksi tai naiseksi, sekä muutetaan samalla henkilötunnus vahvistettua sukupuolimerkintää vastaavaksi.¹⁴⁷

On siis selkeää, että nykyinen käytäntö juridisen sukupuolen vahvistamisesta sulkee melko kategorisesti ulkopuolelleen muunsukupuoliset henkilöt ensinnäkin siksi, että laki mahdollistaa sukupuolen vahvistamisen ainoastaan binäärin sisällä. Muunsukupuolisilla ei näin ollen tosiasiasa olekaan mahdollisuutta saada sukupuoli-identiteettiään vastaava merkintää sukupuolen vahvistamisprosessin kautta. Tämän lisäksi tilanteissa, joissa muunsukupuolinen haluaisi vahvistaa sukupuolensa nyky sääntelyn mukaisesti vastakkaiseen sukupuoleen, jos vastakkainen sukupuoli edustaisi henkilön sukupuoli-identiteettiä enemmän, olisi se diagnoosisekä lisääntymiskyvyttömyysvaatimusten syystä kuitenkin tosiasiasa hyvin saavuttamattomissa. Lain soveltamisalan ei voidakaan nyky muodossaan nähdä ulottuvan tosiasiallisesti muunsukupuolisiin saakka.

Vaikka laki saattoi voimaan astuessaan palvelia silloista poliittista tahtotilaa, on se nykykontekstissa auttamattomasti vanhentunut. Laki ensinnäkin ylläpitää omalta osaltaan binääriä sukupuolikäsitystä, jonka lisäksi se on myös yleisesti transihmisten näkökulmasta ongelmallinen. Laki ei nyky muodossaan nimittäin mahdollista itsemääräämisoikeuteen perustuvaa sukupuolenvahvistamisprosessia, vaan vaatii vahvistamista hakevalta diagnoosia ja lisääntymiskyvyttömyyttä. Erityisesti lisääntymiskyvyttömyyden vaatimus merkitsee pitkälle menevää puuttumista EIS:n 8 artiklan turvaaman suojan alaan¹⁴⁸, niin kuin EIT:n ratkaisussa *A.P., Garçon ja Nicot v. Ranska* on osoitettu.

Monet nykyisen translain epäkohdat on tiedostettu myös poliittisella tasolla, ja tällä hetkellä eduskunnan käsittelyssä onkin translain kokonaisuudistus, jolla on tarkoitus puuttua lain eräisiin¹⁴⁹ ongelmakohtiin.

¹⁴⁷ HE 189/2022 vp, s. 13. Ks. myös translain 3 § (1194/2019), jonka mukaan sukupuolen vahvistamista haetaan DVV:ltä, joka vahvistaa sukupuolen ja tekee tarvittavat merkinnät väestötietojärjestelmään.

¹⁴⁸ Piha 2018b, s. 422.

¹⁴⁹ *Eräisiin* siksi, että kuten seuraavan luvun analyysi osoittaa, ei muutoksilla ole vaikutusta juridisen sukupuolen binäärisyyteen tai lasten oikeuksiin. Lasten oikeuksista ks. tarkemmin Koulu 2022.

4.3.2 Uusi laki sukupuolen vahvistamisesta

Translain kokonaisuudistuksen taustalla on voimassa olevaan lakiin kohdistunut kritiikki sen lääketieteellisiä edellytyksiä koskien.¹⁵⁰ Erityisesti lisääntymiskyvyttömyysvaatimus on saanut runsasta kritiikkiä niin kansallisilta kuin myös kansainvälisiltä toimijoilta, ja sen on useaan otteeseen huomautettu olevan perus- ja ihmisoikeuksien vastainen.¹⁵¹ Tämän johdosta translakia ollaan nyt uudistamassa, ja eduskunnan käsittelyyn on edennyt hallituksen esitys laiksi sukupuolen vahvistamisesta, jolla on tarkoitus kumota voimassa oleva translaki. Uuden lain on tarkoitus tulla voimaan 1.1.2023.¹⁵²

Esityksessä ehdotetaan uutta lakia, jonka nojalla sukupuoli voisi vahvistaa itsemääräämisoikeuteen perustuen, ja lain perimmäisenä tarkoituksena olisi eriyttää lääketieteellinen ja juridinen prosessi toisistaan sekä poistaa lisääntymiskyvyttömyysvaatimus laista kokonaan. Sukupuoli vahvistettaisiin jatkossa hakemuksella, joka perustuisi hakijan omaan selvitykseen sukupuoli-identiteetistään. Muutosten tarkoituksena olisi vahvistaa hakijan itsemääräämisoikeutta, henkilökohtaista koskemattomuutta ja yksityiselämän suojaa.¹⁵³ Ehdotetut muutokset olisivat näin askel kohti perus- ja ihmisoikeuksia kunnioittavampaa suuntaan, ja jo otsikkotasolla termin *transseksuaali* poisto viestisi osaltaan aiempaa edistyksellisemmästä suhtautumisesta asiakokonaisuuteen.

Ehdotuksen mukaan sukupuolen vahvistamisen edellytykset löytyisivät edelleen lain alusta, ja 1 §:n mukaisesti henkilö voitaisiin vahvistaa kuuluvaksi toiseen sukupuoleen, kuin mihin hänet on väestötietojärjestelmään merkitty, jos hän:

- 1) esittää selvityksen siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa vahvistettavaan sukupuoleen;
- 2) on täysi-ikäinen, ja

¹⁵⁰ Ks. esim. Amnesty International 2020; Oikeus olla -kansalaisaloite 2021; Tasa-arvovaltuutettu 2022, s. 78. Samoin aiheeseen liittyviä suosituksia, ks. esim. Committee of Ministers 2010, erityisesti kohdat 20 ja 21.

¹⁵¹ Ks. esim. Commissioner for Human Rights of the Council of Europe 2012; CEDAW 2014; Tasa-arvovaltuutettu, lapsiasiavaltuutettu ja yhdenvertaisuusvaltuutettu 2018; ECRI 2019. Suhtautuminen diagnoosivaatimukseen ei olekaan ollut yhtä tuomitseva, ks. Piha 2018b, s. 419.

¹⁵² HE 189/2022 vp, s. 1.

¹⁵³ HE 189/2022 vp, s. 1.

3) on Suomen kansalainen tai hänellä on asuinpaikka Suomessa.¹⁵⁴

Pykälä siis edellyttäisi toiseen sukupuoleen vahvistamisen ehtona täysi-ikäisyyden ja Suomi-liitännän lisäksi selvitystä siitä, että henkilö *kokee pysyvästi kuuluvansa vahvistettavaan sukupuoleen*. Tämä selvitys ei kuitenkaan sisältäisi erityisiä sisältövaatimuksia, vaan kyseessä olisi ehdotuksen mukaan henkilön oma selvitys sukupuoli-identiteetistään. Sukupuoli-identiteetti taas on esityksen mukaan ”yksilöllinen ja henkilökohtainen kokemus, joka ei aina vastaa stereotyyppistä tai binääristä käsitystä sukupuolesta”.¹⁵⁵ Edellytykset olisivat näin huomattavasti kevyemmät nykyisen lain vaatimuksiin verrattuna.

Edellytysten täytyessä hakemuksen sukupuolen vahvistamisesta voisi tehdä lain 2 §:n mukaan kirjallisesti DVV:lle, joka 30 päivän harkinta-ajan ja hakijan kirjallisen vahvistuksen jälkeen voisi vahvistaa hakijan sukupuolen. Muutoin sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen sisältäisi samat toimet kuin nykyäänkin, ja DVV:n vahvistaessa hakijan sukupuolen, muuttaisi se samalla niin hakijan sukupuolimerkinnän kuin myös henkilötunnuksen.¹⁵⁶

Toteutuessaan ehdotettu laki mahdollistaisi nykysääntelyä liberaalimman sukupuolen vahvistamismenettelyn, ja myös nimenomaan muunsukupuolisten näkökulmasta ehdotettu sääntely toisi mukanaan joitakin positiivisia muutoksia. Uuden sääntelyn mukaisesti vahvistamisen edellytyksenä ei nimittäin enää olisi hakijan transsukupuolisuus, vaan vahvistamista voisi hakea myös muuhun sukupuoli-identiteettiin identifioituva henkilö. Esityksessä onkin erikseen mainittu myös muunsukupuolisten kuuluvan lain soveltamisalaan. Tämän johdosta myös muunsukupuoliset, joiden identiteetti on lähempänä toista binääriä sukupuolta, voisivat hakea sukupuolen vahvistamista.¹⁵⁷ Tällä olisi muunsukupuolisten asemaa parantavia vaikutuksia, sillä nykymuotoiseen sääntelyyn verrattuna tosiasiallinen mahdollisuus sukupuolen vahvistamiseen toteutuisi myös muunsukupuolisille. Tosin tätä parannusta

¹⁵⁴ HE 189/2022 vp, s. 114.

¹⁵⁵ HE 189/2022 vp, s. 98.

¹⁵⁶ HE 189/2022 vp, s. 1, 90. Prosessista tarkemmin ks. HE 189/2022 vp, s. 114.

¹⁵⁷ HE 189/2022 vp, s. 98. Myös kahden sukupuolen järjestelmässä muunsukupuolisella henkilöllä saattaa olla intressi vahvistaa sukupuoli toiseen, sillä toinen sukupuoli saattaa olla lähempänä henkilön sukupuoli-identiteettiä. Toisaalta henkilö saattaa esimerkiksi haluta ilmaista ei-binääristä identiteettiään vastakkaista sukupuolta ilmentävillä nimellä ja sukupuolimerkinnällä. Ks. Köhler – Ehrst – Cojocariu 2016, s. 30.

rajoittaisi lain vaatimus siitä, että sukupuolen vahvistamista hakeva kokee kuuluvansa vahvistettavaan sukupuoleen *pysyväisluontoisesti*.

Muutoinkaan kaikille muunsukupuolisille ehdotettu sääntely ei silti tosiasiasa toisi mahdollisuutta juridisen sukupuolen vahvistamiseen, sillä mahdolliset sukupuolivaihtoehdot eivät edelleenkään muutoksen johdosta heijastaisi sukupuolen moninaisuutta. Vaikka osa muunsukupuolisista kokee sukupuoli-identiteettinsä olevan lähempänä jompaakumpaa binääristä vaihtoehtoa, ja voisi tästä syystä päästä hyödyntämään uuden sääntelyn mukana tuomaa mahdollisuutta vahvistaa sukupuolensa, ei se ole ratkaisu kaikille muunsukupuolisille.¹⁵⁸ Koska lainsäädäntö tunnustaa edelleen ainoastaan binäärin sukupuolikäsityksen mukaiset vaihtoehdot, sulkee se näin ulkopuolelleen muunsukupuolisten mahdollisuudet saada juridinen sukupuolensa tunnustettua sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti.

On myös syytä huomata ehdotetun lain sanamuodon muutos: sukupuolen voisi ehdotetun 1 §:n mukaisesti vahvistaa kuuluvaksi *toiseen* sukupuoleen, voimassa olevan lain sanamuodon mukaisen *vastakkaisen* sukupuolen sijasta. Muutoksen tarkoituksena olisi ehdotuksen mukaan välttää ahtaita sukupuoli-odotuksia sekä olla yhdenmukainen muun lainsäädännön kanssa. Toisaalta sillä ei kuitenkaan olisi tarkoitus muuttaa sitä, että juridisen sukupuolen pystyisi edelleen vahvistamaan binäärin sukupuoli-ajattelun mukaan ainoastaan mieheksi tai naiseksi.¹⁵⁹ Vaikka tämän muutoksen käytännön vaikutuksena ei ole nostaa ei-binääriä juridista sukupuolta valittavaksi vaihtoehdoksi, on lain uusi muotoilu *toisesta* sukupuolesta selvästi askel inklusiivisempaan suuntaan; jos Suomessa tulevaisuudessa säädettäisiin kolmannesta sukupuolesta, voisi laki tällaisenaan mahdollistaa sukupuolen vahvistamisen *vastakkaisen* sukupuolen ulkopuolelle.

4.3.3 Henkilötunnuksen muuttaminen ja muut toimet

Edellä esitettyjen edellytysten täytyessä voidaan henkilön juridinen sukupuoli vahvistaa, ja tähän vahvistamiseen sisältyy olennaisesti niin sukupuolimerkinnän kuin myös

¹⁵⁸ Directorate-General for Justice and Consumers 2020, s. 127.

¹⁵⁹ HE 189/2022 vp, s. 98.

henkilötunnuksen muuttaminen.¹⁶⁰ Koska henkilötunnuksen on tarkoitus lähitulevaisuudessa muuttua sukupuolineutraaliksi, on tässä yhteydessä tarkoituksenmukaista luoda nopea katsaus aiheeseen ja siihen liittyvään problematiikkaan muunsukupuolisten näkökulmasta.

Ensinnä on tärkeä huomata, että henkilötunnus on lähtökohtaisesti tarkoitettu ainutkertaiseksi.¹⁶¹ Sitä voidaan kuitenkin tietyissä, tarkoin säännellyissä, tapauksissa muuttaa. Tällä hetkellä voimassa olevan VTJ-lain 12 § (1175/2019) sisältää muuttamisen ehdot, ja henkilötunnus voidaan korjata muun muassa, jos tieto sukupuolesta on virheellinen. Lisäksi pykälän kolmannen momentin mukaan vastakkaiseen sukupuoleen kuuluvaksi vahvistetulle henkilölle voidaan antaa uusi henkilötunnus, joka vastaa henkilön vahvistettua sukupuolta. Käytännössä tämä tarkoittaa, että henkilötunnuksen loppuosan yksilöintinumero muutetaan sukupuolensa mieheksi vahvistavan tapauksessa parittomaksi, ja naiseksi vahvistavan tapauksessa parilliseksi. Lisäksi erillinen tieto sukupuolen vahvistamisesta lisättään rekisteriin lain 13 §:n mukaisesti.

Koska VTJ-lain uudistuksen yhteydessä henkilötunnuksen on tarkoitus muuttua sukupuolineutraaliksi, ei tulevaisuudessa olisi enää tarvetta muuttaa henkilötunnusta sukupuolen vahvistamisen yhteydessä. Tästä syystä lain 12 §:stä on tarkoitus poistaa virheellinen sukupuolitieto yleisenä korjausperusteena. Kuitenkin ennen kuin henkilötunnuksen sukupuolineutraalius saisi täyden vaikutuksen, olisi vuotta 2027 aikaisemmin syntyneiden henkilötunnuksista edelleen mahdollista tosiasiallisesti päätellä henkilön sukupuoli. Näin ollen tilanteissa, joissa henkilö on vahvistanut sukupuolensa ja muuttanut sukupuolimerkintänsä vastakkaiseen sukupuoleen, saattaisi sääntely tällaisenaan johtaa epätoivottuun tilanteeseen, jossa sukupuolimerkintä ja henkilötunnus eivät olisi sukupuolen näkökulmasta yhteneviä. Tästä syystä lain 12.3 §:ään olisikin tarkoitus jättää säännös, jonka mukaan henkilötunnuksen loppuosan pystyisi edelleen muuttamaan vahvistetun sukupuolen mukaiseksi – muutos olisi vapaaehtoinen, eikä sille olisi asetettu määräaika.¹⁶²

¹⁶⁰ Rantala 2016, s. 10. Nämä prosessit sitoutuvatkin myös käytännön tasolla tiukasti yhteen, sillä sukupuolen vahvistamisen yhteydessä onnistuu samalla hakemuksella niin sukupuolimerkinnän korjaaminen rekisteriin kuin myös henkilötunnuksen muuttaminen. Samoin etunimen muuttaminen onnistuu niin halutessaan saman prosessin yhteydessä. Ks. HE 189/2022 vp, s. 13.

¹⁶¹ HE 132/2022 vp, s. 8.

¹⁶² HE 132/2022 vp, s. 33, 75, 106.

Muutoksen positiivisista tarkoituseristä huolimatta se kuitenkin melko kategorisesti sulkee ulkopuolelleen muunsukupuoliset, jotka ovat syntyneet ennen vuotta 2027. Heidän henkilötunnuksensa nimittäin ilmentäisivät edelleen binäärin sukupuoli- ja sukupuolijaon mukaista sukupuolta, eikä sitä olisi mahdollista muuttaa sukupuolineutraaliksi. Tässä yhteydessä olisi syytä pohtia mahdollisuutta henkilötunnuksen muuttamiseen sukupuolineutraaliksi sukupuoli-identiteetin tai sukupuolen ilmaisun perusteella, ilman oikeuden kiinnittämistä sukupuolen juridiseen vahvistamiseen.¹⁶³ Näin mahdollistettaisiin sukupuoli-identiteetin mukainen juridisen sukupuolen tunnustaminen kaikenikäisille muunsukupuolisille – ainakin henkilötunnuksen näkökulmasta.

Juridisen sukupuolen, eli sukupuolimerkinnän ja henkilötunnuksen, ohella sukupuolen voi päätellä henkilön nimestä. Vaikka etunimi sinänsä ei ole osa juridista sukupuolta, on sillä siihen tiivis yhteys, jonka lisäksi yksilön sukupuoli-identiteetin kannalta etunimellä voi olla suurtakin merkitystä.¹⁶⁴ Etunimen muuttaminen ei tosin ole samanlaisten vaatimusten täyttymisen takana kuin juridisen sukupuolen muuttaminen, ja lisäksi Etu- ja sukunimilain (946/2017, nimilaki) uudistuksen myötä sukupuolen moninaisuus on otettu paremmin huomioon. Laki tarjoaakin muunsukupuolisille tosiasiallisen mahdollisuuden sukupuoli-identiteetin mukaisen etunimen ottamiseen.¹⁶⁵

Vanhemmat voivat jo lasta nimetessään valita etunimeksi sukupuolineutraalin vaihtoehdon, mutta toisaalta nimen muuttaminen myöhemmin sukupuoli-identiteettiä vastaavaksi on Suomessa muutoinkin suhteellisen helppoa.¹⁶⁶ Vaikka äkkiseltään lain 2 §:n muotoilu, jonka mukaan nimen tulee olla *vakiintunut samalle sukupuolelle*, saattaa vaikuttaa kieltävän tällaisen menettelyn, on lain 3 §:n kautta luotu mahdollisuus poiketa tästä pääsäännöstä erityisten syiden vallitessa. Tällaisiksi erityisiksi syiksi lukeutuvat muun muassa sukupuoli-identiteettiin

¹⁶³ Ihmisoikeusliitto 2022. Lainvalmistelussa yhtenä vaihtoehtona esitettiin laajempaan, tahdonilmaisuun perustuvaa oikeutta henkilötunnuksen muuttamiseen. Vaihtoehto kuitenkin tyrmättiin, henkilötunnuksen ainutkertaisen tarkoituksen sekä vaihtoehtoon liittyvien kustannusten vuoksi – vaihtoehtoa ei perustelujen mukaan voitu näistä näkökohdista katsottuna pitää tarkoituksenmukaisena tai oikeasuhtaisena. Ks. HE 132/2022 vp s. 75–76.

¹⁶⁴ Koulu 2022, s. 17.

¹⁶⁵ Oikeusministeriö 2021, s. 78.

¹⁶⁶ Lisäksi prosessi nimen muuttamiseksi on suhteellisen saavutettavista. Lisätietoa prosessista ks. esim. SMOK. Nimen muuttaminen.

liittyvät syyt ja perusteeksi riittää hakijan esittämä kokemus sukupuoli-identiteetistään.¹⁶⁷ Käytännössä nimen voi siis valita sukupuoli-identiteettiään vastaavaksi, eikä etunimen valintaa rajoita se, onko nimi vakiintunut naisen tai miehen nimeksi tai onko se sukupuolineutraali.¹⁶⁸

4.4 Lainsäädännön puutteet

Suomen lainsäädännön tarkastelun lopputuloksena on selvää, ettei se nykymuotoisena takaa muunsukupuolisille mahdollisuutta sukupuoli-identiteettinsä mukaiseen juridiseen sukupuoleen. Sukupuolimerkintä ja henkilötunnus, jotka löytyvät niin rekistereistä kuin henkilöllisyystodistuksista, ilmentävät molemmat juridista sukupuolta binääriin sukupuolikäsityksen mukaisesti. Näiden muuttamiseksi on täytettävä lista vaatimuksia, eikä sukupuolta tämänkään jälkeen saa vahvistettua kahden vaihtoehdon, naisen tai miehen, ulkopuolelle. Poikkeuksen binääriin käsitykseen luo etunimeä koskeva sääntely, joka mahdollistaa myös sukupuolineutraalit nimet – tämän ollen tosin melko pieni seikka kokonaisuuden kannalta.

Nykysääntelyyn suunnitelluilla muutoksilla olisi kuitenkin toteutuessaan positiivisia vaikutuksia muunsukupuolisten asemaan. Ensimmäisen askeleen eteenpäin tekisi vuodelle 2023 suunniteltu translain uudistus, jonka olisi tarkoitus tuoda sukupuolen vahvistaminen henkilön itsemääräämisoikeuden piiriin. Uudistus mahdollistaisikin joillekin muunsukupuolisille edellä keskustellun mukaisesti paremmat mahdollisuudet sukupuolen vahvistamiseen. Muutos ei silti edelleenkään takaisi tosiasiasa muunsukupuolisille sukupuoli-identiteetin mukaista juridista sukupuolta, vaihtoehtojen ollen edelleen binääristi rajoittuneita. Sen sijaan vuodelle 2027 suunniteltu muutos, joka tekisi henkilötunnuksen sukupuolineutraaliksi, olisi muunsukupuolisten näkökulmasta merkittävämpi uudistus. Henkilötunnuksen sukupuolisidonnaisuudesta luopuminen nimittäin toisi muunsukupuoliset yhdenvertaisempaan asemaan muiden ihmisten kanssa. Muutos kuitenkin kohdistuisi vasta 2027 vuoden jälkeen syntyviin, jättäen näin tätä aikaisemmin syntyneet muunsukupuoliset sääntelyn vaikutusten ulkopuolelle. Lisäksi muutoksen ei olisi tarkoitus kohdistua sukupuolimerkinnän binääriin rekisteröintiin, sen ollen tästäkin näkökulmasta rajoittunut.

¹⁶⁷ HE 104/2017 vp, s. 42–43.

¹⁶⁸ DVV. Etunimen muuttaminen.

Vaikka on selvää, että suunnitellut muutokset parantaisivat toteutuessaan muunsukupuolisten asemaa jossain määrin, on uudistusten keskiössä yksi puute ylitse muiden, sillä muutosten johdosta ei edelleenkään tunnistettaisi tosiasiallisesti ja kokonaisvaltaisesti ei-binääriä sukupuoli-identiteettiä. Vaikka muutoksilla voidaan nähdä monia positiivisia vaikutuksia, eivät ne silti poista sitä tosiasiaa, että laki muutostenkin jälkeen mahdollistaisi valinnan ainoastaan kahden juridisen sukupuolivaihtoehdon välillä, sulkien näin kategorisesti ulkopuolelleen yksilöt, joiden sukupuoli-identiteetti poikkeaa binääristä käsityksestä.

Tätä lopputulosta onkin asianmukaista peilata aiemmin esitettyihin kansallisiin, alueellisiin ja kansainvälisiin kehityslinjoihin, jotka omalta osaltaan puoltavat ei-binääriin sukupuoli-identiteetin tunnustamista. Lisäksi samansuuntainen viesti on huomattavissa myös kotimaisella tasolla.¹⁶⁹ Tämä mielessä pitäen on syytä pohtia, miten Suomen lainsäädäntöä tulisi kehittää, jotta se ottaisi sukupuolen monimuotoisuuden ja ei-binääriin sukupuoli-identiteetin paremmin huomioon – seuraavassa pääluvussa tutkitaankin tarkemmin erilaisia mahdollisia sääntelyvaihtoehtoja, samalla analysoiden niihin liittyviä vahvuuksia ja heikkouksia.

¹⁶⁹ Ks. esim. Oikeusministeriö 2021, s. 78; Tasa-arvovaltuutettu 2022, s. 78. Huom. myös lausuntopyynnön VN/1070/2021 lausunnot, joissa muunsukupuolisten asema huomioitiin useaan otteeseen. Asia nostettiin esille mm. Amnesty International Suomen osaston, Tasa-arvoasiain neuvottelukunnan, Helsingin yliopiston, Ihmisoikeusliiton, Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslian, Seta ry:n, Helsinki Pride-yhteisön, Suomen Asianajajaliiton sekä Suomen Psykiatriyhdistyksen toimesta.

5 Sukupuolimerkintä – vaihtoehtoiset sääntelymallit

5.1 Erilaiset sääntelymallit

Kuten edelliset luvut ovat osoittaneet, muunsukupuolisten mahdollisuudet sukupuoli-identiteettinsä mukaiseen juridisen sukupuolen vahvistamiseen ovat tällä hetkellä erittäin heikot, lähes olemattomat. Vaikka henkilötunnuksen muuttaminen sukupuolineutraaliksi olisi askel eteenpäin ei-binääriin sukupuoli-identiteetin huomioimisessa, ei suunniteltu sääntely kuitenkaan vaikuttaisi sukupuolimerkintään, joka ilmentäisi edelleen henkilön juridista sukupuolta binääriin sukupuolikäsityksen mukaisesti. Tästä syystä luvun tarkastelun kohteena on nimenomaan sukupuolimerkintää koskevat erilaiset sääntelymallit.

Sääntelymalleja hahmoteltaessa hyvänä lähtökohtana voidaan pitää kansainvälisen kehityksen sekä muiden maiden käytäntöjen tarkastelemista. Seuraavaksi tarkastelun kohteena tästä näkökulmasta ovat Malta, Islanti ja Alankomaat.¹⁷⁰ Kyseiset maat ovat valikoituneet tarkastelun kohteeksi, sillä ne ovat kaikki EN:n jäsenmaita (ja näin ollen EIS:n oikeusvaikutuksen alla), jonka lisäksi oikeusjärjestelmien samankaltaisuus (kaikki ovat *civil law*-maita) luo hedelmällisen perustan vertailulle. Lisäksi kunkin maan käytännöt ei-binääriä sukupuoli-identiteettiä koskien ovat hieman erilaiset, antaen näin mahdollisuuden todella vertailla erilaisia sääntelyvaihtoehtoja.

Tarkastelun kohteeksi hahmottuukin näin ollen kolme erilaista sääntelyvaihtoehtoa, joista kukin ilmentää erilaista lähestymistapaa ei-binääriin sukupuoli-identiteetin parempaan huomioimiseen. Tarkasteltavat lähestymistavat ovat: 1) kolmannen sukupuolimerkinnän lisääminen henkilöllisyystodistuksiin, 2) sukupuolimerkinnän poistaminen henkilöllisyystodistuksista, ja 3) kolmannen sukupuolimerkinnän lisääminen rekisteriin.

Vielä ennen näiden sääntelyvaihtoehtojen yksityiskohtaisempaa tarkastelua on kuitenkin yleisellä tasolla tärkeää nostaa esiin, että kaikenlaiset ratkaisut ei-binääriin sukupuolen tunnustamiseksi eivät välttämättä ole asianmukaisia, eikä niillä aina ole tosiasiasa sukupuolivähemmistöjen oikeuksia parantavia vaikutuksia. Esimerkiksi joissain tapauksissa kolmas sukupuoli on tehty mahdolliseksi vain intersukupuolisille henkilöille. Tällainen

¹⁷⁰ Tarkemmin kolmannen sukupuolen tunnustamisesta Euroopassa ks. esim. Osella 2022. *Osella* käsittelee artikkelissaan erilaisia tapoja kolmannen, ei-binääriin, sukupuoli-identiteetin sääntelemiselle samalla nostaen esiin sääntelyyn liitännäisiä antropologisia näkökohtia.

käytäntö on paitsi leimaava ja syrjivä, se myös sulkee kategorisesti ulkopuolelleen muunsukupuoliset henkilöt.¹⁷¹ Toisaalta kun kolmas sukupuolimerkintä sallitaan ainoastaan (tai jopa pakolla) vain intersukupuolisille, jotka ovat läpikäyneet hoitoja sukupuolen vahvistamiseksi, voidaan käytännön nähdä vain vahvistavan sukupuolen binääriä.¹⁷² Tällä tavoin toteutettu kolmas vaihtoehto ainoastaan sitoo sukupuolen ruumiillisiin faktoihin¹⁷³, samalla vahvistaen ja ylläpitäen ajatusta sukupuolen binääristä. Se ei tosiasiansa mahdollista vapaata valintaa, eikä näin toteuta sukupuoli-identiteetin mukaista juridisen sukupuolen tunnustamista. Näistä syistä tätä lähestymistapaa ei voida pitää varteenotettavana sääntelyvaihtoehtona, eikä sitä myöskään käsitellä tämän luvun yhteydessä tätä enempiä.

5.2 Kolmas sukupuolimerkintä henkilöllisyystodistuksissa

5.2.1 Malta

Maltan lainsäädäntöä on usein pidetty hyvänä esimerkkinä transihmisten oikeuksien näkökulmasta, sillä se turvaa jokaisen mahdollisuuden toteuttaa omaa sukupuoli-identiteettiään.¹⁷⁴ Maltan sukupuoli-identiteettiä koskeva laki, *Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act*, tuli voimaan vuonna 2015, ja se antaa kaikille Maltan asukkaille oikeuden sukupuoli-identiteettiin, sekä takaa oikeuden sukupuoli-identiteetin tunnustamiseen, henkilökohtaiseen sukupuoli-identiteetin mukaiseen vapaaseen kehitykseen, kohteluun sukupuoli-identiteetin mukaisesti, sukupuoli-identiteetin mukaiseen tunnustamiseen asiakirjoissa, ja ruumiilliseen koskemattomuuteen sekä fyysiseen autonomiaan.¹⁷⁵

Maltalla sukupuolen oikeudellinen tunnustaminen perustuukin itsemääräämisoikeuteen, eikä sen ehtoina ole esimerkiksi lääketieteellisiä vaatimuksia.¹⁷⁶ Prosessi on yksinkertainen, mutta

¹⁷¹ Oikeusministeriö 2021, s. 83. Tällainen lähestymistapa on käytössä esimerkiksi Saksassa. Saksan mallista ja siihen liittyvistä ongelmista muunsukupuolisten ja intersukupuolisten näkökulmasta ks. tarkemmin esim. Baars 2018; Osella 2022, s. 935–939.

¹⁷² Holzer 2018, s. 28.

¹⁷³ Ghoshal 2020b.

¹⁷⁴ Köhler – Ehrt – Cojocariu 2016, s. 69–72.

¹⁷⁵ Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act 2015, 3 §.

¹⁷⁶ Government of Malta. Legal Gender Recognition; Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act 2015, 3-4 §. Lisäksi laissa on muutoinkin useita sukupuolivähemmistöjen asemaa parantavia aspekteja.

juridisen sukupuolen voi kuitenkin edelleen vahvistaa rekisteriin binääriin sukupuolijaon mukaan ainoastaan mieheksi tai naiseksi.¹⁷⁷

Vaikka rekisteri todentaa edelleen kaksinapaista sukupuolijakoa, tulee julkisten instituutioiden tarjota virallisissa lomakkeissa binäärien vaihtoehtojen lisäksi kategoriaa *muu*, ja myös virallisiin henkilöllisyystodistuksiin on mahdollista saada X-merkintä.¹⁷⁸ Käytännössä X-merkintä vaihtoehtona sukupuolimerkintöjen F ja M ohella on ollut mahdollista vuodesta 2018 eteenpäin. Tästä lähtien X-merkintä on ollut mahdollinen ensinnäkin Maltan kansalaisille, jotka voivat halutessaan saada merkinnän virallisiin henkilöllisyystodistuksiin, eli henkilökortteihin ja passeihin. Lisäksi myös Maltalla asuvien ulkomaalaisten on mahdollista saada X-merkintä oleskelukorttiinsa – tämä on tosin mahdollistettu vain, jos henkilö on kotimaassaan voinut saada sukupuolimerkinnäkseen muu merkinnän kuin F tai M.¹⁷⁹

Käytännössä X-merkintä sen sijaan tarkoittaa ainoastaan mahdollisuutta olla ilmoittamatta sukupuolta näissä henkilöllisyystodistuksissa. Se ei siis tarkoita juridisen sukupuolen vahvistamista kolmanneksi sukupuoleksi, vaan henkilön sukupuoli oikeudellisesta näkökulmasta säilyy binääriin sukupuolijaon mukaisena sellaisenaan, kuin se on julkiseen rekisteriin jätetyssä syntymä- tai adoptiotodistuksessa.¹⁸⁰ Merkintä X ei siis viittaa kolmanteen juridiseen sukupuoleen, vaan sukupuolen ilmoittamatta jättämiseen. Tapauksissa, joissa henkilön juridisella sukupuolella on merkitystä – esimerkiksi sukupuolelle merkitystä antavan lain edessä – sovelletaan henkilön syntymä- tai adoptiotodistuksen mukaista sukupuolta. Maltalla tosin monetkaan lait eivät tee eroa sukupuolen perusteella, ja henkilön juridisen sukupuolen merkitys tämä näkökulma huomioon ottaen on tosiasiaa vähäinen.¹⁸¹

Tiivistettynä X-merkintä henkilöllisyystodistuksissa tarkoittaa siis sitä, että kyseinen henkilö ei halua ilmaista sukupuoltaan näissä asiakirjoissa, mutta henkilön juridinen sukupuoli ilmenee rekistereistä edelleen binääriin sukupuolijaottelun mukaisesti miehenä tai naisena. Eli vaikka

¹⁷⁷ Ní Mhuirthile 2019, s. 359, 364.

¹⁷⁸ Holzer 2018, s. 19–20.

¹⁷⁹ Government of Malta. Legal Gender Recognition and Bodily Integrity.

¹⁸⁰ Government of Malta. Legal Gender Recognition and Bodily Integrity.

¹⁸¹ Holzer 2018, s. 19. Huom. kuitenkin myös lainsäädännön tarjoama mahdollisuus olla rekisteröimättä lapsen sukupuolta. Ks. tarkemmin Holzer 2018, s. 52–53.

Maltan lähestymistapa sukupuoli-identiteettiin on melko liberaali, ei sekään toteuta sukupuoli-identiteetin mukaista itsemääräämisoikeutta kokonaisuudessaan, jättäessään henkilön juridisen sukupuolen rekistereihin binäärin sukupuolijaottelun mukaisesti mieheksi tai naiseksi.¹⁸²

5.2.2 X-merkintä henkilöllisyystodistuksissa

Käytännössä siis Maltan mallin seuraaminen johtaisi sääntelyyn, jossa rekisterimerkintä pysyisi binäärin sukupuolijaottelun mukaisena, mutta halutessaan henkilöllisyystodistukseen saisi valita X-merkinnän ilmentämään sitä, ettei halua ilmoittaa sukupuoltaan. Vaihtoehtoja henkilöllisyystodistuksen sukupuolimerkinnäksi olisi tällöin kolme: F naisesta, M miehestä ja X *määrittelemättömästä*. Vaihtoehdon ollessa edelleen osin rajattu, se toisi kuitenkin jo mukanaan positiivisia vaikutuksia muunsukupuolisten näkökulmasta, sillä eniten henkilön sukupuolimerkintä on näkyvillä arkipäiväisissä tilanteissa, joissa henkilö tunnistautuu henkilöllisyystodistusta näyttämällä.

Ennen tämän vaihtoehdon vaikutusten tarkempaa analyysia on syytä huomioida lyhyesti X-merkinnän sisältävän X-kirjaimen valinnan taustoja. X ei olekaan ainoa kolmatta sukupuolimerkintää ilmentävä kirjain, vaan esimerkiksi Nepalissa kolmanneksi sukupuolimerkinnäksi sallitaan O, joka merkitsee *muuta (other)*¹⁸³, ja Irlannissa taas on esitetty vaihtoehdoksi merkintää NB *ei-binääriä (non-binary)* sukupuolimerkintää kuvaamaan¹⁸⁴. X-merkinnän puolesta puhuu kuitenkin se seikka, että se on yleisin henkilöllisyystodistuksissa kolmantena vaihtoehtona käytetty sukupuolimerkintä, minkä lisäksi se on yhdenmukainen Kansainvälisen siviili-ilmailujärjestön (International Civil Aviation Organization, ICAO) asettamien määräysten kanssa.¹⁸⁵ Näin ollen X-merkintä olisi yksinkertaisin ja yhdenmukaisin valinta kolmatta sukupuolimerkintää kuvaamaan.

X-merkintä parantaisikin muunsukupuolisten itsemääräämisoikeutta mahdollistamalla vaihtoehdon olla ilmoittamatta sukupuoltaan henkilöllisyystodistuksissa. Näin

¹⁸² Maltan lisäksi Tanskassa on käytössä samankaltainen järjestelmä. Suurena erona maiden välillä on kuitenkin se, että Tanskassa henkilötunnus sisältää edelleen tiedon henkilön binääristä sukupuolesta. Ks. tarkemmin Holzer 2018 s. 20; HE 132/2022 vp, s. 86.

¹⁸³ Knight 2015.

¹⁸⁴ Holzer 2018, s. 17.

¹⁸⁵ ICAO 2021, s. 14.

muunsukupuolisia ei pakotettaisi binäärin sukupuoliin sisään, ja heille annettaisiin binäärin sukupuolimerkinnän valitsemisen ohella ulkopuolinen vaihtoehto olla määrittelemättä sukupuoltaan henkilöllisyystodistuksissa. Tämä olisi – ainakin rajoitetusti – linjassa muun muassa kansallisten ja kansainvälisten toimijoiden vaatimusten ja suositusten kanssa ei-binäärin sukupuolivaihtoehdon tunnustamista koskien. Samalla tulee kuitenkin huomioida, että nämä muunsukupuolisten asemaa parantavat vaikutukset toteutuisivat vain henkilöllisyystodistuksen näkökulmasta, eikä tämä vaihtoehto todellisuudessa ilmentäisi yksilön sukupuoli-identiteetin mukaista juridista sukupuolta. X-merkintä ei siis tosiasiansa tunnista henkilön sukupuoli-identiteettiä, vaan antaisi vain vaihtoehdon olla ilmaisematta sitä.

Tämä lähestymistapa ei siis ilmentäisi kolmannen sukupuolen käyttöönottoa juridisessa merkityksessä, vaan ainoastaan tunnustamisen yhteydessä.¹⁸⁶ Toisaalta koska tällöin juridinen sukupuoli säilyisi rekisterissä binäärinä, ja sitä sovellettaisiin sukupuolisidonnaisen lainsäädännön yhteydessä, helpottuisi lainsäätäjien työ, kun tässä yhteydessä ei tarvitsisi ratkaista kolmanteen juridiseen sukupuoleen liittyvää oikeusvaikutuskysymystä. Tosin vaikka tätä suurta oikeusvaikutuskysymystä ei tässä yhteydessä tarvitsisi ratkaista, vaatisi muutos silti lainsäädäntötyötä, jonka lisäksi sillä olisi vaikutusta esimerkiksi järjestelmätasolla. Järjestelmissä muutosta tarvittaisiin, jotta uusi sukupuolimerkintä saataisiin henkilöllisyystodistuksissa näkyväksi.¹⁸⁷

Järjestelmämuutokset ja lainsäädäntötyö eivät kuitenkaan ole ainoa huomioon otettava seikka. X-merkintä ei nimittäin ole laajemmassa kontekstissa ongelmaton, muun muassa siihen liittyvien rajanylitystilanteiden hankaluuksien vuoksi. X-merkintä passissa saattaa vaikeuttaa tai joissakin tapauksissa jopa estää rajat ylittävän matkustamisen. Tämä ei ole ongelma pelkästään loma- ja työmatkustamisen kontekstissa, vaan se voi vaikuttaa myös maahanmuuton sekä pakolaisuuden näkökulmasta.¹⁸⁸ Nämä ongelmat johtuvat ensinnäkin tiettyjen maiden syrjivistä käytänteistä X-merkintää kohtaan niin rajoilla kuin viisumihakemusten yhteydessä, sekä toisaalta myös siitä, että lentoyhtiöt tai vieraat valtiot eivät

¹⁸⁶ Holzer 2018, s. 16.

¹⁸⁷ Toisin kuin Suomessa, Maltalla oli jo valmiiksi mahdollisuus rekisteröidä sukupuolimerkintä muuksi miehen ja naisen ohella, jolloin muutos oli teknisesti helpompi toteuttaa. Ks. Holzer 2018, s. 19.

¹⁸⁸ Ks. aiheesta tarkemmin esim. Quinan – Hunt 2021; Quinan 2022.

välttämättä tunnista henkilötodistuksen X-merkintää. Ongelmien lisäksi X-merkintä saattaa joissakin yhteyksissä myös asettaa passin haltijan vaaraan.¹⁸⁹

Eri valtioissa on ratkaistu eri tavoin tämä matkustamiseen liittyvien riskien hallinta. Toisinaan X-merkinnän myöntänyt valtio on tyytynyt tiedottamaan X-merkinnän hakijoita asiasta, kehottaen huomiomaan nämä seikat valtioiden rajat ylittävissä tilanteissa.¹⁹⁰ Sen sijaan esimerkiksi Maltalla on tarjottu konkreettista ratkaisua asiaan tarjoamalla mahdollisuutta kahteen passiin, jotta ulkomaille matkustaessa X-merkinnän omaavat välttyisivät rajanylitystilanteiden ongelmilta. Käytännössä tämä tarkoittaa mahdollisuutta saada X-merkinnän sisältävän passin ohella myös binäärillä sukupuolimerkinnällä varustettu passi.¹⁹¹ Tämä menettelytapa tarjoaisikin konkreettisen ratkaisun ongelmaan, ja voisi olla käyttökelpoinen vaihtoehto, jos Suomessa mahdollistettaisiin X-merkintä henkilöllisyystodistuksiin.

Matkustamisen lisäksi X-merkintä henkilöllisyystodistuksessa saattaa aiheuttaa muitakin hankaluuksia. Tutkimukset ovat esimerkiksi osoittaneet, että X-merkintä henkilöllisyystodistuksissa saattaa johtaa erilaisiin ongelmiin muun muassa terveydenhuollossa, esimerkiksi gynekologin aikaa varatessa.¹⁹² Vaikka lähtökohtaisesti tämänkaltaisten ongelmien ratkaisemiseksi paras keino on sukupuolen moninaisuuden liittyvän tietoisuuden lisääminen, voidaan toisaalta tässä yhteydessä myös esittää toisenlaista lähestymistapaa asiaan: jos sukupuolimerkintä poistettaisiin henkilöllisyystodistuksista kokonaan, ei sen perusteella tapahtuva syrjintä olisi mahdollista. Voidaankin kysyä, onko sukupuolimerkintä henkilöllisyystodistuksissa tarpeellinen tai edes asianmukainen tieto?

¹⁸⁹ Holzer 2018, s. 20–22; Quinan – Hunt 2021, s. 4–7.

¹⁹⁰ Esimerkiksi Kanadan viranomaisten internet-sivuilla lukee: ”We can’t guarantee that other countries you visit or travel through will accept the sex or gender identifier on your passport or travel document. -- You should also be aware that current systems used by some countries and travel companies may not recognize the X gender identifier. You may still be asked to provide your sex/gender information as either male or female when travelling.” Ks. Government of Canada. Choose or update the gender identifier on your passport or travel document. Ks. myös Quinan – Hunt 2021.

¹⁹¹ Holzer 2018, s. 8.

¹⁹² Holzer 2018, s. 19.

5.3 Sukupuolimerkinnän poisto henkilöllisyystodistuksista

5.3.1 Alankomaat

Toisin kuin Maltalla, jossa sukupuolimerkintä voi binäärien vaihtoehtojen lisäksi olla X, on Alankomaissa otettu asiaan erilainen lähestymistapa, ja sukupuolimerkintä on tarkoitus poistaa kansallisista henkilöllisyystodistuksista kokonaan vuoteen 2025 mennessä. Muutosta on perusteltu muun muassa sillä, etteivät sukupuolimerkinnät kykene sisältämään sukupuolen moninaisuutta, ja näin ollen esimerkiksi muunsukupuoliset eivät mahdu vaihtoehtona olevien sukupuolimerkintöjen sisälle.¹⁹³ Lisäksi sukupuolimerkinnän poistaminen kansallisista henkilöllisyystodistuksista nähdään perusteltuna, sillä sukupuoli ei liity asiakirjan tarkoitukseen toimia henkilöllisyyden todistajana. Sukupuolimerkintä ei tästä näkökulmasta Alankomaiden viranomaisten mukaan tuokaan sellaista lisäarvoa, jonka nojalla se tulisi säilyttää henkilöllisyystodistuksessa.¹⁹⁴

Kuitenkin samoin kuin Maltallakin, ei sukupuolimerkinnän poistamisella kansallisista henkilöllisyystodistuksista ole tarkoitus vaikuttaa juridisen sukupuolen rekisteröintiin muutoin. Sen sijaan rekisterimerkinnän on tarkoitus säilyä lähtökohtaisesti binääriin sukupuolijaon mukaisena, jolloin sukupuolelle merkitystä annettavan lainsäädännön yhteydessä sovelletaan lakia rekisteristä ilmenevän juridisen sukupuolen mukaisesti.¹⁹⁵ Tosin sukupuolimerkinnästä luopuminen koskee vain kansallisia henkilöllisyystodistuksia, sillä passiin sukupuoli tulee edelleen ICAO:n määräysten mukaisesti merkitä.¹⁹⁶

Alankomaat ei tosin ole ainoa tämänkaltaisen lähestymistavan ottanut valtio, ja Euroopan sisällä esimerkiksi Saksan kansallisessa henkilökortissa ei ole lainkaan sukupuolimerkintää.¹⁹⁷ Samoin Belgiassa hallitus esitti vuoden 2022 alussa esitysluonnoksen, jonka mukaan sukupuolimerkintä henkilöllisyystodistuksista poistettaisiin.¹⁹⁸ Sukupuolimerkinnän

¹⁹³ Ghoshal – Knight 2020.

¹⁹⁴ Ghoshal – Knight 2020.

¹⁹⁵ Holzer 2018, s. 16. Huom. kuitenkin esimerkiksi intersukupuolisten lasten mahdollisuus olla rekisteröimättä sukupuoltaan, mikä näkyy passissa merkintänä X. Ks. tarkemmin Holzer 2018, s. 55–57.

¹⁹⁶ ICAO 2021, s. 14.

¹⁹⁷ Ghoshal 2020b.

¹⁹⁸ ILGA-Europe 2022.

poistaminen henkilöllisyystodistuksista voidaankin nähdä perusteltuna ratkaisuna muun muassa kaikkien yhdenvertaisen kohtelun näkökulmasta, mutta siihenkin liittyy silti useita huomioitavia näkökohtia.

5.3.2 Sukupuolimerkinnän poisto kansallisista henkilöllisyystodistuksista

Sukupuolimerkinnän poistaminen henkilöllisyystodistuksista olisi toteuttamisvaihtoehtona mielenkiintoinen, sen perustuessa ajatukselle sukupuolimerkinnän tarpeettomuudesta. Ratkaisu mukailisi esimerkiksi EN:n ihmisoikeuskomissaarin kehotusta, jonka mukaan jäsenvaltioiden tulisi harkita sukupuolimerkinnän vaatimuksen suhteellisuutta virallisissa asiakirjoissa.¹⁹⁹ Samoin myös kansallisella tasolla on todettu, ettei sukupuolimerkintä ole välttämätön henkilöllisyystodistuksessa erillisenä suoraan luettavana tekstimuotoisena merkintänä.²⁰⁰ Ratkaisu olisi myös yhtenäinen Yogyakartaan 31. periaatteen kanssa, jonka mukaan henkilöllisyystodistuksiin tulisi sisällyttää vain tietoja, jotka ovat olennaisia, kohtuullisia ja tarpeellisia lain edellyttämällä tavalla. Valtioiden tulisikin periaatteen mukaan luopua sukupuolen merkitsemisestä henkilöllisyysdokumentteihin, kuten syntymätodistuksiin, henkilökortteihin, passeihin ja ajokortteihin.

Lisäksi koska sukupuoli on muuttuva ja sosiaalisesti rakennettu käsite²⁰¹, ei henkilöllisyystodistuksen sukupuolimerkintä pysty tosiasiaassa ilmentämään sukupuolen moninaisuutta, jättäen aina ulkopuolelleen joitakin ryhmiä.²⁰² Ja koska sukupuolimerkintä ei kykene todella sisältämään sukupuolen moninaisuutta, voidaan sukupuolimerkinnän poistaminen nähdä perusteltuna ratkaisuna. Ratkaisun myös voitaisiin nähdä parantavan muunsukupuolisten asemaa muutoinkin, sillä jos kenenkään sukupuoli ei ilmenisi henkilöllisyystodistuksista, ei henkilöllisyystodistuksen sukupuolimerkinnän perusteella tapahtuva syrjintä olisi mahdollista. Sukupuolimerkinnän poistaminen henkilöllisyystodistuksissa olisikin näin osaltaan mukana vahvistamassa yhdenvertaisuutta.

¹⁹⁹ Commissioner for Human Rights of the Council of Europe 2015, s. 9.

²⁰⁰ Valtiovarainministeriö 2018, s. 32.

²⁰¹ Hansen 2022, s. 157.

²⁰² Ks. aiheesta tarkemmin esim. Wipfler 2016.

Lisäksi lähestymistapaa puoltavana seikkana voidaan pitää sitä, että henkilöllisyystodistuksista on jo aiemmin poistettu muita henkilökohtaisia ominaisuuksia ilmentäviä merkintöjä, kuten merkintöjä rodusta, uskonnosta tai siviilisäädystä, jotka eivät ole olennaisia henkilöllisyystodistuksen tarkoituksen kannalta. Koska henkilötodistuksen päätarkoituksena on toimia sen varmentajana, että todistuksen esittäjä on, kuka hän väittää olevansa, eivät merkinnät esimerkiksi rodusta tai sukupuolesta tuo lisäarvoa tähän tarkoitukseen.²⁰³ Sukupuoli onkin huono keino varmentaa ihmisen henkilöllisyyttä, sillä todistuksenhaltija saattaa ilmaista sukupuoltaan eri tavoin, kuin stereotyyppiset odotukset sukupuolenmukaisesta olemuksesta antaisivat olettaa. Tosiasiassa ei edes ole olemassa oikeata tapaa näyttää tai käyttäytyä henkilöllisyystodistuksen sukupuolimerkintää ilmentäen.²⁰⁴ Sukupuoli identifiointikriteerinä ei olekaan kovin kelvollinen, sillä sukupuoli ei aina ilmenny odotettujen stereotyyppien mukaisesti. Sen sijaan muut keinot, kuten kasvojentunnistus, sormenjälkitunnistus ja iiriksen tunnistus, tarjoavat vaihtoehtoisia ja parempia menetelmiä henkilön tunnistamiseen.²⁰⁵

Tässä kohdin on myös syytä perehtyä hieman tarkemmin jo muutamaan otteeseen mainittuihin ICAO:n määräyksiin, sillä niillä olisi merkittäviä vaikutuksia tämän vaihtoehdon toteuttamisen näkökulmasta. Kansallisesti voidaan nimittäin päättää ainoastaan kansallisten henkilöllisyystodistusten sukupuolimerkinnän poistamisesta, sillä kansainväliset säännökset passia koskien eivät taivu tähän menettelyyn. ICAO onkin asettanut koneluettavia passeja koskevat säännökset, joiden mukaisesti passeihin tulee lisätä sukupuolimerkintä, ja vaihtoehtoja tähän merkintään on kolme: F, M ja X määrittelemättömälle (*unspecified*).²⁰⁶ Säännökset sellaisenaan eivät ole suoraan valtioita velvoittavia, mutta tässä tapauksessa säännökset on saatettu Euroopan unionin (EU) passiasetuksella²⁰⁷ osaksi EU:n oikeutta. Näin ollen myös Suomen on EU-maana noudatettava näitä säännöksiä, eikä passeja tästä syystä ole mahdollista myöntää ilman sukupuolimerkintää.²⁰⁸ Ainoa vaihtoehto, joka käytännössä johtaisi

²⁰³ Ghoshal 2020b; Ghoshal – Knight 2020.

²⁰⁴ Holzer 2018, s. 13; Ghoshal 2020b; Ghoshal – Knight 2020; Lau 2020, s. 200.

²⁰⁵ Wipfler 2016, s. 505; Holzer 2018, s. 13; TGEU 2018, s. 4; Holzer 2020, s. 103– 104.

²⁰⁶ Ghoshal 2020b; ICAO 2021, s. 14.

²⁰⁷ Asetus jäsenvaltioiden myöntämien passien ja matkustusasiakirjojen turvatekijöitä ja biometriikkaa koskevista vaatimuksista (EY) N:o 2252/2004 (EU:n passiasetus).

²⁰⁸ Holzer 2018, s. 8.

passien sukupuolineutraaliuteen kansallisesti, olisi se, että kaikille kansalaisille myönnettäisiin passi X-merkinnällä, jolloin kenenkään sukupuolta ei pystyisi passista päättämään. Tämä olisi kuitenkin hyvin pitkälle menevä ratkaisu kaikkien kansalaisten oikeuksien kannalta – se rajoittaisikin jokaisen kansalaisen matkustamista edellä kuvatulla tavalla, ja jo yksinään tämän johdosta vaihtoehtoa tuskin voitaisiin pitää perusteltuna ratkaisuna asiaan.

ICAO on myös arvioinut sukupuolimerkinnän tarpeellisuutta passissa nykyisten biometristen ja elektronisten matkustusasiakirjojen valossa. Vaikka sukupuolimerkinnän poistamista puoltavia syitä on todettu olevan olemassa, on tällä hetkellä sukupuolimerkinnän poistamisesta aiheutuvien kulujen nähty olevan suuremmat hyötyihin suhteutettuna. ICAO on kuitenkin väläytellyt mahdollisuutta muuttaa vaatimuksia tulevaisuudessa.²⁰⁹ Näin ollen, vaikka sukupuolimerkinnän poistaminen kaikista henkilöllisyystodistuksista ei tällä hetkellä ole mahdollista, voi tilanne tulevaisuudessa näyttää erilaiselta.

Passia lukuun ottamatta sukupuolimerkintä voitaisiinkin poistaa muista henkilöllisyystodistuksista, ja useat seikat puoltavatkin tätä lähestymistapaa. Toisaalta on silti tärkeä huomioida, että myös tämä vaihtoehto sisältäisi samoja haasteita kuin yllä esitetty X-merkintä, sillä tälläkään muutoksella ei olisi vaikutusta rekisterin binääristi määräytyvään sukupuolimerkintään. Muunsukupuolisten näkökulmasta tämäkään vaihtoehto ei siis tosiasiallisesti mahdollistaisi sukupuoli-identiteetin mukaista juridista sukupuolen tunnustamista.

5.4 Kolmas sukupuolimerkintä rekisterissä

5.4.1 Islanti

Islannissa on edellä esitettyihin vaihtoehtoihin verrattuna otettu laajakantoisempi lähestymistapa asiakokonaisuuteen, ja Islannin lainsäädäntö lähtee siitä, että kaikilla ihmisillä on oikeus määritellä oma sukupuolensa. Vuonna 2019 säädetyllä lailla²¹⁰ pyritäänkin takaamaan jokaisen oikeus sukupuoli-identiteetin mukaiseen tunnustamiseen sekä fyysiseen koskemattomuuteen.²¹¹ Lain mukaan jokaisella, ikänsä ja kypsyytensä mukaisesti, on oikeus muun muassa määritellä sukupuolensa, sekä saada sukupuoli, sukupuoli-identiteetti ja

²⁰⁹ ICAO 2012, kappale 5.1.

²¹⁰ The Act on Gender Autonomy No. 80/2019.

²¹¹ The Act on Gender Autonomy No. 80/2019, 1 §; Government of Iceland. Gender Autonomy.

sukupuolen ilmaisu tunnustettua. Lisäksi lain mukaan sukupuolen vahvistamisen ehdoksi ei saa asettaa lääketieteellisiä toimenpiteitä.²¹²

Käytännössä sukupuolen vahvistamista koskeva pyyntö tehdään rekisteriviranomaiselle, ja rekisterimerkinnän muuttamisen ohella sukupuolen vahvistanut henkilö on myös oikeutettu vahvistetun sukupuolen mukaisiin henkilöllisyystodistuksiin, sekä muihin, esimerkiksi koulutukseen ja työhön liittyviin, todistuksiin.²¹³ Lisäksi sukupuolimerkinnän muuttaminen rekisteriin onnistuu lähtökohtaisesti vain kerran – tästä säännöstä voidaan tosin poiketa erityisten olosuhteiden vuoksi, taikka kun on kyse alle 18-vuotiaasta henkilöstä.²¹⁴

Ei-binäärin sukupuoli-identiteetin näkökulmasta Islannin lainsäädännöstä tekee erityisen mielenkiintoisen sen tarjoama kolmas sukupuolen rekisterimerkintävaihtoehto, joka mahdollistaa naisen ja miehen lisäksi valittavaksi sukupuolivaihtoehdon *neutraali*. Niin julkisten kuin yksityistenkin toimijoiden, jotka rekisteröivät yksilön sukupuolen, tulee Islannin lain mukaan tarjota mahdollisuus rekisteröidä sukupuoli neutraalina binäärien vaihtoehtojen lisäksi. Tämä koskee muun muassa henkilöllisyystodistuksia, lomakkeita ja tietokantoja.²¹⁵ Vaikka laki on annettu jo vuonna 2019, on neutraalin sukupuolen vahvistaminen Islannin väestörekisteriin käytännössä ollut mahdollista vuodesta 2021 lähtien, jolloin rekisterimerkinnäksi mahdollistettiin sukupuolineutraali merkintä *Kynsegin/annað*.²¹⁶ Passissa taas neutraali sukupuolimerkintä osoitetaan X-merkinnällä.²¹⁷

Islannin lain mukaan henkilöllä, jonka juridinen sukupuoli on vahvistettu, on kaikki rekisteröidyn sukupuolen lailliset oikeudet. Lisäksi laki huomioi neutraaliin sukupuolimerkintään liittyviä erityisominaisuuksia esimerkiksi säännöksellä, jonka mukaan jokainen henkilö on oikeutettu sukupuoliominaisuuksiensa mukaiseen terveydenhoitoon

²¹² The Act on Gender Autonomy No. 80/2019, 3–4 §. Lisäksi lain mukaan jokaisella on 15 vuotta täytettyään oikeus muuttaa sukupuolen väestörekisterimerkintää, ja myös alle 15-vuotiaalla on samat mahdollisuudet huoltajien (tai asiantuntijakomitean) suostumuksella. Ks. tarkemmin The Act on Gender Autonomy No. 80/2019, 4–5 §; Government of Iceland. Gender Autonomy; STM 2020, s. 25.

²¹³ The Act on Gender Autonomy No. 80/2019, 4 §.

²¹⁴ The Act on Gender Autonomy No. 80/2019, 7 §.

²¹⁵ The Act on Gender Autonomy No. 80/2019, 6 §; Government of Iceland. Gender Autonomy.

²¹⁶ Þjóðskrá. Breytt skráning á kyni. Englanniksi neutraaliin sukupuolimerkintään viitattaessa on käytetty termiä *non-binary*. Ks. Registers Iceland. Gender registration.

²¹⁷ The Act on Gender Autonomy No. 80/2019, 6 §.

rekisteristä ilmenevästä juridisesta sukupuolesta riippumatta.²¹⁸ Näiden lisäksi laissa on myös vanhemmuussuhdetta sekä muita säädöksiä koskevia erityissäännöksiä.²¹⁹

Juridinen sukupuoli onkin Islannissa mahdollista saada täysin sukupuolineutraaliksi, sillä sukupuoli ei ilmene myöskään henkilötunnuksesta.²²⁰ Lisäksi, vaikka Islannissa henkilön etu- ja sukunimi ovat perinteisesti olleet sukupuolisidonnaisia, on sääntelyä myös tämän osalta uudistettu. Ensinnäkin etunimen ei enää tarvitse olla sukupuolityypillinen binääriin sukupuoli- jaottelun mukaisesti, vaan kuka vain voi ottaa minkä vain nimen sukupuolesta riippumatta.²²¹ Myös sukunimi on nykyään mahdollista muuttaa sukupuolineutraaliksi. Sukunimi on Islannissa perinteisesti päättynyt sukupuolta ilmentävään päätteeseen *-dóttir* (tytär) tai *-son* (poika), mutta uudistuksen myötä näiden rinnalle lisättiin mahdollisuus valita sukupuolineutraali vaihtoehto *-bur* (lapsi). Tämä vaihtoehto ei kuitenkaan tullut valittavaksi sukupuolensa mieheksi tai naiseksi rekisteröiville, eli mahdollisuudet sen käyttämiseen ovat rajatut.²²²

Islannissa on näin ollen tosiasiaa otettu käyttöön kolmas juridinen sukupuoli, joka on mahdollista muuttaa väestötietojärjestelmään sekä erilaisiin henkilöllisyystodistuksiin. Lisäksi uudistuneet säännökset nimeä koskien takaavat sen, että nimestä ei, niin halutessaan, pystytä päättelemään henkilön sukupuolta. Tämä lähestymistapa onkin huomattavasti laajempi verrattuna esimerkiksi Maltan malliin, jossa rekisterimerkintä pysyy joko miehenä tai naisena, mutta henkilö voi pidättäytyä ilmaisemasta sukupuoltaan henkilöllisyystodistuksen X-merkinnällä.

²¹⁸ “Every person is entitled to health care services in accordance with its sex characteristics, irrespective of gender registration.” The Act on Gender Autonomy No. 80/2019, 8 §.

²¹⁹ Ks. tarkemmin The Act on Gender Autonomy No. 80/2019, 8 §.

²²⁰ HE 132/2022 vp, s. 86.

²²¹ Kyzer 2019.

²²² Kyzer 2019; ILGA-Europe 2022.

5.4.2 Neutraali sukupuolimerkintä rekisterissä

Käytännössä kolmas sukupuolimerkintä voisi siis olla Islannin mallin tavoin neutraali sukupuoli, joka voisi ilmetä esimerkiksi rekisterimerkintänä *ei-binääri*²²³. Henkilöllisyystodistuksissa taas sukupuoli voisi ilmetä X-merkintänä. Kolmannen sukupuolimerkinnän puolesta puhuvatkin eri kansainvälisten toimijoiden selvitykset ja suositukset ei-binääriin identiteetin tunnustamista koskien, samoin kuin myös kansallisten toimijoiden kehotukset kolmannen sukupuolimerkinnän käyttöönottamiseksi.²²⁴ Lisäksi esimerkiksi oikeusministeriön vuoden 2021 tilanearviossa on todettu, että muunsukupuolisten henkilöiden oikeuksien turvaamiseksi väestötietojärjestelmään olisi mahdollistettava kolmas sukupuolimerkintä, niin että henkilö voisi vahvistaa juridisen sukupuolensa muuksi miehen ja naisen ohella.²²⁵

Kolmannen sukupuolimerkinnän toteuttamisessa keskeistä kuitenkin olisi, että vaihtoehto olisi itsemääräämisoikeuteen perustuvan menettelyn kautta tosiasiallisesti ja vapaasti saavutettavissa, eikä sitä pakotettaisi kenellekään.²²⁶ Sen lisäksi, että sukupuolimerkinnän tulisi toteutuessaan olla vapaaehtoinen, tulisi sen myös taata samat oikeudet kuin binääriin sukupuoleen identifioituvilla.²²⁷ Vain tällöin ei-binääri sukupuolimerkintä olisi tosiasiallisesti askel eteenpäin ei-binäärien sukupuoli-identiteettien tunnustamisessa.

Kolmas sukupuolivaihtoehto tarjoaisikin tosiasiaassa mahdollisuuden valita juridinen sukupuoli binääriin jaottelun ulkopuolelta. Se antaisi muunsukupuolisille mahdollisuuden saada sukupuoli-identiteettinsä mukainen juridinen sukupuoli kokonaisvaltaisemmin tunnustettua, ja takaisi näin korkeamman suojan tason binääriin järjestelmään verrattuna.²²⁸ Kolmas sukupuolimerkintä rekisteriin voidaankin nähdä vaihtoehtona, joka parantaisi

²²³ Sen suhteen, mikä olisi paras vaihtoehto, voisi konsultoida Islannin tavoin sukupuolivähemmistöjen etujärjestöjä. Ks. Registers Iceland. Gender registration.

²²⁴ Tästä on keskusteltu tarkemmin tutkielman sivuilla 23–24, 41.

²²⁵ Oikeusministeriö 2021, s. 83.

²²⁶ Holzer 2018, s. 29.

²²⁷ Byrne 2014, s. 19; Holzer 2018, s. 16.

²²⁸ Wipfler 2016, s. 517.

muunsukupuolisten asemaa enemmän kuin ainoastaan henkilöisyydistuksiin tehtävät muutokset.

Vaikka vaihtoehdolla voidaan nähdä monia hyviä vaikutuksia, liittyy siihen myös monia hankaluuksia. Ensinnäkin, koska sukupuolineutraali juridinen sukupuoli ilmeni X-merkintänä henkilöisyydistyksissä, toisi se mukanaan edellä esitettyjä ongelmia rajat ylittävissä tilanteissa. Yksilön näkökulman ohella muutoksella olisi myös laajempia vaikutuksia. Kolmas sukupuolimerkintä nimittäin vaatisi järjestelmien muuttamista, ja sen lisääminen väestötietojärjestelmään olisi merkittävä muutos järjestelmän tietosisältöön, jonka johdosta tulisi suorittaa erilaisia tietokanta- ja tietojärjestelmämuutoksia.²²⁹ Tällaisten järjestelmämuutosten onkin usein katsottu olevan yksinkertaisesti liian kalliita.²³⁰

Usein kolmannen juridisen sukupuolimerkinnän luominen nähdään ongelmalliseksi myös siksi, koska se vaikuttaisi laajasti koko oikeusjärjestelmäämme ja vaatisi käyttöönotettaessa suuria muutoksia lainsäädäntöömme.²³¹ Lainsäädännön näkökulmasta ensinnäkin erityistä huomiota tulisi kiinnittää mahdollisiin oikeudellisiin aukkoihin, joita uuden oikeudellisen sukupuolikategorian lisääminen saattaa luoda sukupuolelle merkitystä antavien lakien kohdalla.²³² Osa lainsäädännöstä onkin edelleen sukupuolisidonnaista, jonka johdosta kolmannen juridisen sukupuolen käyttöönotossa tulisi selvittää laajasti sen mukanaan tuomat vaikutukset tämänkaltaiseen lainsäädäntöön suhteutettuna – käytännössä tässä yhteydessä kolmannen sukupuolen asemaa tulisi tarkentaa sukupuolisidonnaisiin lakeihin suhteutettuna taikka vaihtoehtoisesti muuttaa lakeja sukupuolineutraaliin suuntaan.²³³ Vaikka Suomessa lainsäädäntö on pitkälti sukupuolineutraalia, löytyy kuitenkin joitakin kahden sukupuolen järjestelmään perustuvia lakeja, jotka antavat sukupuolelle merkitystä. Tällaisia lakeja ovat esimerkiksi asevelvollisuuslaki ja hedelmöityshoitolaki, sekä lait, joissa säädetään naisille ja

²²⁹ Valtiovarainministeriö 2018, s. 30.

²³⁰ Valtiovarainministeriö 2018, s. 20.

²³¹ Clarke 2019, s. 945. Lisäksi kolmannella juridisella sukupuolella, ja sen vaikutuksilla lainsäädäntöön, voidaan nähdä vaikutuksia myös esimerkiksi tyttöjen ja naisten asemaan, ks. tarkemmin Holzer 2020, s. 123.

²³² Holzer 2020, s. 115–116.

²³³ Holzer 2018, s. 30–33; Holzer 2020, s. 116.

miehille erillisistä tiloista tai pukineista.²³⁴ Näin ollen uuden juridisen sukupuolivaihtoehdon käyttöönotto konkretisoisi edellä viitatus oikeusvaikutuskysymyksen.

Kolmas juridinen sukupuoli kytkeytyykin sukupuolen merkitykseen yhteiskunnallisessa ja juridisessa kontekstissa, luoden siitä näin moniulotteisen kokonaisuuden.²³⁵ Näin ollen, vaikka lähtökohtaisesti kolmannen juridisen sukupuolen voidaan nähdä muunsukupuolisten näkökulmasta kaikista kokonaisvaltaisimmin toteuttavan sukupuoli-identiteetin mukaisen juridisen sukupuolen tunnustamista, liittyy siihen kuitenkin monia näkökohtia, jotka vaativat perusteellista tarkastelua ennen vaihtoehdon mahdollista käyttöönottoa.

5.5 Vaihtoehtojen punnintaa

Edellä oleva oikeusvertailu ja vaihtoehtojen analyysi osoittaaakin kolme erilaista vaihtoehtoa ei-binääriin sukupuoli-identiteetin huomioonottavammalle sääntelylle: 1) kolmannen sukupuolimerkinnän lisääminen henkilöllisyystodistuksiin, 2) sukupuolimerkinnän poistaminen henkilöllisyystodistuksista, ja 3) kolmannen sukupuolimerkinnän lisääminen rekisteriin. Jokaiseen vaihtoehtoon liittyy omat hyötynsä ja haittansa, mutta jokaista niitä yhdistää myös yksi asia: kaikki parantaisivat muunsukupuolisten asemaa huomioimalla ei-binääriin sukupuoli-identiteetin paremmin lain tasolla. Selvää on, että jokaisella vaihtoehdolla olisi muunsukupuolisten asemaa parantavia vaikutuksia Suomen nykyiseen ja tulevaan lainsäädäntöön verrattuna, ja lisäksi sääntelyn kehittäminen tähän suuntaan olisi yhteneväinen niin kansallisten suositusten kuin myös kansainvälisten kehityslinjojen kanssa.

Vastausta siihen, mikä vaihtoehdoista olisi paras, ei kuitenkaan pystytä tässä yhteydessä antamaan, sillä jokaiseen vaihtoehtoon liittyy omat erityispiirteensä. Ensinnäkin X-sukupuolimerkintä henkilöllisyystodistuksissa toteuttaisi ei-binääriä sukupuoli-identiteettiä vain osittain, mutta juuri tästä syystä se voidaan nähdä kokonaan uutta rekisterimerkintää helpompana ratkaisuna, koska sillä ei ole niin kauaskantoisia vaikutuksia oikeusjärjestelmäämme. Toisaalta samalla kun kolmas sukupuolimerkintä rekisterissä toteuttaisi ei-binääriä sukupuoli-identiteettiä laajemmin, vaatisi sen käyttöönotto kuitenkin laajaa lainsäädännön analyysiä kolmannen sukupuolen oikeusvaikutusten valossa. Sen sijaan sukupuolimerkinnän poistaminen henkilöllisyystodistuksista ei tosiasiassa tunnista ei-

²³⁴ Valtiovarainministeriö 2018, s. 30; STM 2020, s. 8–10.

²³⁵ Koulu 2022, s. 5.

binääriä sukupuoli-identiteettiä, mutta sillä taas voidaan nähdä olevan käytännön yhdenvertaisuutta edistäviä vaikutuksia eri tavoin kuin muilla vaihtoehdoilla. Toiset vaihtoehdot parantaisivatkin muunsukupuolisten oikeuksia enemmän tai toisesta näkökulmasta kuin toiset, toisaalta tuoden samalla mukanaan toinen toistaan monimutkaisempia kysymyksiä ratkaistavaksi.

Edellä esitettyjen seikkojen lisäksi sukupuolimerkintää koskevaan sääntelyyn liittyy myös monenlaisia muita näkökohtia. Ensinnäkin kolmannesta sukupuolesta, niin henkilöllisyystodistuksessa kuin rekisterissäkin, keskusteltaessa nousee usein esiin vaihtoehdon tarkoituksenmukaisuus. Tässä kohdin onkin *Baarsin* tavoin asianmukaista kysyä: “Does a ‘third gender’ category, a third box to tick, liberate us from the binary, or does it incorporate our difference in a reconstituted, fine-tuned ‘ternary’ compulsory gendering system, and box us in?”²³⁶ Tästä näkökulmasta kolmannella sukupuolikategoriolla ainoastaan luodaan uudelleenmääritellyt sukupuolen rajat, jotka omalta osaltaan ylläpitävät normatiivista poissulkemista. Koska muunsukupuolisten kirjo on suuri, on kaikkien sulkeminen yhden sukupuolikategorian sisään jo ajatuksen tasolla hankala. Toisaalta yhden uuden sukupuolikategorian luominen ei myöskään tunnista esimerkiksi henkilöitä, jotka identifioituvat moneen sukupuoleen, tai henkilöitä, jotka eivät halua syystä tai toisesta ilmaista sukupuoltaan.²³⁷ Kolmannen sukupuolikategorian luominen voidaankin näin nähdä menettelynä, joka näyttäytyy monimuotoisena ja inkluusiivisena, mutta joka todellisuudessa vahvistaa sukupuoli- ja sukupuolinormeja luomalla *kaatoluokan*, jonne kaadetaan kaikki stereotyyppisen maskuliinisen tai feminiinin ulkopuolelle identifioituvat yksilöt.²³⁸

Koska kolmas sukupuolikategoria ei pysty täysin kattamaan sukupuolen moninaisuutta, olisi useampien vaihtoehtojen lisääminen tai yksilön itsemäärittelemä sukupuoli vaihtoehtoja ratkaisuksi.²³⁹ Tämänmukaista ajatusta puoltaa niin Yogyakartan periaatteiden mukainen, kuin myös EN:n parlamentaarisen yleiskokouksen päätöslauselmasta ilmenevä kehoitus, jonka mukaan sukupuolikategorisointia käytettäessä tulisi valittavana olla *useita* vaihtoehtoja. Tosin vaikka tämänkaltainen lähestymistapa lisäisi valittavissa olevia vaihtoehtoja, tulee tässä

²³⁶ Baars 2019, s. 21.

²³⁷ Holzer 2018, s. 40; Ashley 2021, s. 38.

²³⁸ Ks. tarkemmin Wipfler 2016.

²³⁹ Byrne 2014, s. 21.

yhteydessä myös huomioida sukupuolen ominaisuus muuttuvana ja sosiaalisesti rakennettuna käsitteenä²⁴⁰. Tämän johdosta minkäänlaiset sukupuolikategoriat eivät välttämättä kykenisikään tosiasiaassa ja todella huomiomaan sukupuolen monimuotoisuutta.

Näin ollen inklusiivisinkin sukupuolen luokittelujärjestelmä jättää aina ulkopuolelleen ihmisiä, jotka eivät samaistu valittavissa oleviin vaihtoehtoihin tai eivät halua määritellä sukupuoltaan ollenkaan. Tästä näkökulmasta katsottuna sukupuolen rekisteröinnin lopettamisen voidaankin nähdä olevan paras vaihtoehto.²⁴¹ Tätä lähestymistapaa puoltaa myös sen yhdenvertaisuutta parantava vaikutus: jos kenenkään sukupuolta ei rekisteröitäisi, ei kolmannen sukupuolimerkinnän puuttuminen voisi olla syrjivää.²⁴² Sukupuolen rekisteröinnin lopettamista koskeva keskustelu onkin kehittynyt viime vuosien aikana, ja yhä useampi taho näkee vaihtoehdon parhaiten toteuttavan kaikkien yhdenvertaista kohtelua.²⁴³ Tässä tutkielmassa tätä vaihtoehtoa ilmentää sukupuolen rekisteröinnin lopettaminen henkilöllisyystodistusten tasolla, mutta sen sijaan laajemman, koko rekisteriä koskevan sukupuolen rekisteröinnin lopettamisen tarkastelu jää toiseen kertaan.

Toisaalta rekisteröinnin lopettamista vastoin, uuden ei-binääriin sukupuolikategorian esittelemisen haastaisi sukupuolibinääriä tekemällä kaksijaon ulkopuoliset sukupuolet näkyviksi institutionaalisella tasolla.²⁴⁴ Lisäksi kolmannen oikeudellisen sukupuolikategorian voidaan nähdä lisäävän kolmannen sukupuolen sosiaalista oikeutusta, sillä kun ei-binääri sukupuoli-identiteetti tunnustetaan lain tasolla, voidaan valtion nähdä tätä kautta ilmaisevan sukupuolien välillä vallitsevan moraalisen tasa-arvoisuuden. Tämä taas osaltaan luo vastustusta argumenteille, joiden mukaan ei-binääri sukupuoli-identiteetti ei olisi todellinen tai pätevä.²⁴⁵ Kolmas sukupuolikategoria toisikin näin positiivisia muutoksia niin yksilöiden kuin myös muunsukupuolisten yhteisön näkökulmasta yleisesti.

²⁴⁰ Hansen 2022, s. 157.

²⁴¹ Wipfler 2016, s. 502; Ashley 2021, s. 44.

²⁴² Holzer 2018, s. 45.

²⁴³ Ks. esim. Wipfler 2016; Cooper – Grabha – Renz 2020; Holzer 2018; Holzer 2020; Ashley 2021.

²⁴⁴ Holzer 2020, s. 117.

²⁴⁵ Clarke 2019, s. 951; Holzer 2020, s. 121. Ks. myös Ashley 2021, s. 36.

Kaikki edellä todettu huomioon ottaen voidaankin tiivistetysti todeta, että keskustelu siitä, mikä olisi paras ratkaisu sukupuolen moninaisuuden ja ei-binäärin sukupuoli-identiteetin parhaaseen mahdolliseen huomioon ottamiseen, jatkuu.²⁴⁶ Tosin tärkeintä ei kuitenkaan ole yhden parhaan vaihtoehdon löytäminen, vaan olennaista olisi löytää muunsukupuolisten kannalta, lainsäädäntömme mahdollisuuksiin suhteutettuna, paras kokonaisratkaisu. Tämä saattaisikin löytyä yhdistelemällä eri malleja: esimerkiksi poistamalla sukupuolimerkintä kansallisista henkilöllisyystodistuksista ja samalla mahdollistamalla kolmas sukupuolimerkintä passeihin. Toisaalta askeleen pidemmälle menevämpi ratkaisu olisi kolmannen sukupuolimerkinnän mahdollistaminen rekisteriin, jonka lisäksi sukupuolimerkintä voitaisiin poistaa kansallisista henkilöllisyystodistuksista. Vaihtoehtoja on siis lukuisia, ja jokaisen yksittäisen tai yhdistellyn vaihtoehdon kannalta on nähtävissä niin positiivisia kuin myös negatiivisia vaikutuksia.

²⁴⁶ CDADI 2022, s. 36.

6 Lopuksi

6.1 Yhteenveto

Vaikka sukupuoli ymmärretään nykykontekstissa monimuotoisena, on sukupuolen binääri käsitys ollut vahvasti muovaamassa yhteiskuntaamme sekä oikeusjärjestystämme. Tästä johtuen lainsäädäntömme ei aina tunnista sukupuolen moninaisuutta, jättäen näin huomiotta binääriin ulkopuolelle identifioituvat henkilöryhmät. Näitä näkökohtia silmällä pitäen tutkielmassa olikin tarkoitus tutkia muunsukupuolisten oikeutta sukupuoli-identiteetin mukaiseen juridisen sukupuolen tunnustamiseen. Käytännössä tarkastelun kohteena oli Suomen lainsäädäntö, jota tarkasteltiin niin Euroopan ihmisoikeussopimuksen näkökulmasta, kuin myös oikeusvertailua hyödyntäen.

Ensinnä tutkielmassa osoitettiin, että Euroopan ihmisoikeussopimuksesta nousee oikeus sukupuoli-identiteettiin, ja että kyseinen oikeus on johdettu sopimuksen 8 artiklan mukaisesta oikeudesta yksityiselämän suojaan, jonka EIT on tulkinnallaan laajentanut suojaamaan myös sukupuoli-identiteettiä. EIT:n kehittämä oikeus sukupuoli-identiteettiin ei kuitenkaan vielä tunnusta binääriin ulkopuolisia identiteettejä, eikä EIS:n sopimusvaltioille näin ollen synny erityistä velvollisuutta tunnustaa ei-binääriin sukupuoli-identiteetin mukaista juridista sukupuolta. On tosin mahdollista, että tuomioistuin tulevaisuudessa laajentaa oikeutta ei-binääriin sukupuoli-identiteetin huomioonottavaan suuntaan – tämänkaltaista tulkintalinjaa tukisikin kansallinen, alueellinen sekä kansainvälinen kehitys kyseiseen suuntaan.

Lisäksi tämä kehityslinja huomioon ottaen oli asiamukaista tutkia Suomen lainsäädännön tarjoamia mahdollisuuksia tunnustaa juridinen sukupuoli muunsukupuolisten sukupuoli-identiteetin mukaisesti. Koska nimenomaan muunsukupuolisten juridista sukupuolta koskevaa lainsäädäntöä Suomessa ei ole, oli tarkastelun kohteena yleislainsäädäntö juridisen sukupuolen ilmenemistä, määräytymistä ja vahvistamista koskien. Arvioinnin lopputuloksena oli odotetun mukaisesti se, että voimassa olevan lainsäädäntö tunnustaa binääriin ulkopuolista sukupuoli-identiteettiä hyvin heikosti, ja nykylainsäädäntö onkin rajoittunut ilmaisemaan ainoastaan kahta binääriin sukupuoli-identiteettiä mukaista sukupuolta: naista ja miestä.

Nykyiseen lainsäädäntöön on kuitenkin valmisteilla muutoksia, joiden toteutuessa lainsäädäntö kunnioittaisi paremmin perus- ja ihmisoikeuksia. Muutokset vaikuttaisivat myös positiivisesti joidenkin muunsukupuolisten asemaan; toisaalta kokonaisuudessaan muunsukupuolisten asema parantuisi ainoastaan rajoitetusti, eivätkä muutokset takaisi kokonaisvaltaista

mahdollisuutta sukupuoli-identiteetin mukaiseen juridisen sukupuolen tunnustamiseen. Pääasiassa uuden lainsäädännön puutteet johtuvat siitä, ettei ei-binääriä sukupuoli-identiteettiä edelleenkään tunnusteta lain tasolla. Tästä näkökulmasta Suomen lainsäädännössä olisikin kehittämisen varaa, ja muiden maiden sääntelymalleja vertailemalla voitiin hahmotella erilaisia sääntelyvaihtoehtoja, jotka ottaisivat sukupuolen moninaisuuden paremmin huomioon.

Erilaisia vaihtoehtoja tutkielmassa esitettiin kolme: 1) kolmannen sukupuolimerkinnän lisääminen henkilöllisyystodistuksiin, 2) sukupuolimerkinnän poisto henkilöllisyystodistuksista, sekä 3) kolmannen sukupuolimerkinnän lisääminen rekisteriin. Vaihtoehtojen arvioinnissa huomattiin, että jokaiseen sääntelyvaihtoehtoon liittyy omat hyötynsä ja haittansa, ja lisäksi toteutuessaan jokaisella niistä olisi erilaisia vaikutuksia niin lainsäädännön ja käytäntöjen näkökulmasta, kuin myös yksilön tasolta tarkasteltuna. Tosin selkeää oli myös se, että jokainen vaihtoehto ottaisi sukupuolen moninaisuuden paremmin huomioon Suomen nykyllä lainsäädäntöön verrattuna, ja toisi toteutuessaan parannuksia muunsukupuolisten asemaan.

Sääntelyvaihtoehtoihin liittyen huomionarvoista on kuitenkin myös niihin kohdistettu kritiikki. Esimerkiksi kolmannen sukupuolen osalta on esitetty, ettei se tosiasiallisesti koskaan pystyisi täysin kattamaan sukupuolen moninaisuutta, ja inkluusiivisinkin sukupuolenluokittelujärjestelmä jättäisi aina ulkopuolelleen joitakin ihmisiä. Toisaalta taas kolmannen oikeudellisen sukupuolikategorian voidaan nähdä lisäävän ei-binääriin sukupuoli-identiteetin sosiaalista oikeutusta. Tällaisten *pro et contra* -argumenttien saattamana olikin hyvä todeta, ettei tämän tutkielman yhteydessä pystytä antamaan vastausta siihen, mikä (tai mitkä) vaihtoehdoista olisi tosiasiallisesti toteuttamiskelpoisin, muunsukupuolisten aseman parhaiten huomioonottava, ratkaisu.

6.2 Johtopäätökset

Vastaus alussa esitettyyn tutkimuskysymykseen, joka kysyi *miten muunsukupuolisten oikeus sukupuoli-identiteetin mukaiseen juridisen sukupuolen tunnustamiseen toteutuu, ja tulisi toteutua, Suomen lainsäädännössä*, onkin ainoastaan osin selkeä. Selvää on ensinnä ainakin se, että Suomen lainsäädäntö ei nykyisellään, eikä myöskään suunniteltujen muutoksien johdosta, anna muunsukupuolisille tosiasiallista mahdollisuutta tunnustaa sukupuoli-identiteettinsä mukaista juridista sukupuolta. Lisäksi selkeää on myös se, ettei EIT:n tulkinnan

johdosta taattu oikeus sukupuoli-identiteettiin vielä sisällä ei-binääriä sukupuoli-identiteettiä, eikä siitä näin ollen voida johtaa velvoitteita lainsäädännön muuttamiselle.

Toisaalta vastaus kysymykseen jää edelleen osin epäselväksi sen osalta, miten muunsukupuolisten sukupuoli-identiteetin mukainen sukupuolen oikeudellinen tunnustaminen tulisi jatkossa toteuttaa. Tarjolla on monenlaisia ei-binääriin sukupuoli-identiteetin paremmin huomioonottavia vaihtoehtoja, mutta ennen sääntelykokonaisuuden uudistamista olisi vielä tärkeä kokonaisvaltaisesti tutkia kunkin sääntelyvaihtoehdon tarkemmat vaikutukset Suomen lainsäädännön kontekstissa. Miten eri sääntelyvaihtoehdot tosiasiallisesti vaikuttaisivat muunsukupuolisten asemaan? Entä mikä niistä kokonaisuudessaan olisi toteuttamiskelpoisin vaihtoehto voimassa olevan lainsäädännön ja käytäntöjen näkökulmasta? Olisiko se jokin tutkielman esittämistä sääntelyvaihtoehdoista vai kenties jokin tarkastelun ulkopuolinen vaihtoehto?

Vaikka yksiselitteistä vastausta siihen, miten lainsäädäntöä tulisi kehittää, ei tutkielman lopputuloksena ole löydettävissä, on sen sijaan selvää, että nykykontekstissa binääriin perustuva sukupuolikäsitys voidaan nähdä riittämättömänä.²⁴⁷ Näin ollen pohdintaa parhaasta mahdollisesta sääntelymallista tulisi jatkaa, ja mahdollista lainsäädännön muutosta suunnitellessa olisi erityisen tärkeää suorittaa perusteellinen selvitys eri sääntelyvaihtoehdoista sekä niiden käytännön vaikutuksia niin yksilöihin kuin myös lainsäädäntöömme kokonaisuudessaan. Vaihtoehtoja tutkiessa olisi lisäksi ensiarvoisen tärkeää kuulla ja suunnitella sääntelyä yhteistyössä esimerkiksi sukupuolivähemmistöjen etujärjestöjen kanssa.²⁴⁸ Näin sääntelyn kehittämisen yhteydessä tulisi tosiasiallisesti huomioitua niiden mielipiteet ja toivomukset, joita asia käytännön tasolla koskettaa.

Lopuksi on kuitenkin tärkeä vielä huomauttaa, että edellä on tarkasteltu vain juridiseen sukupuoleen liittyvää sääntelyä. Vaikka tämä onkin tärkeä osakysymys muunsukupuolisten oikeudellisen aseman näkökulmasta, ei sen ratkaiseminen yksinään poista muunsukupuolisten ympärillä olevaa stigmaa taikka takaa heille syrjinnästä vapaata kohtelua.²⁴⁹ Tosin vaikka liberaalimmatkaan juridisen sukupuolen vahvistamisenettelyt eivät yksinään takaa

²⁴⁷ Valtioneuvosto 2022, s. 8.

²⁴⁸ Esimerkiksi Maltan lainsäädäntöä, joka tehty yhteistyössä sukupuolivähemmistöjen etujärjestöjen kanssa, on pidetty sukupuolivähemmistöjen oikeudet hyvin huomioonottavana. Ks. Palosaari – Hakala – Villa 2018, s. 26.

²⁴⁹ Ks. tarkemmin esim. CDADI 2020, s. 37.

syjinnästä vapaata yhteiskuntaa muunsukupuolisille, olisi niiden käyttöönotto jo itsessään suuri harppaus eteenpäin kohti yhdenvertaisempaa ja huomioonottavampaa yhteiskuntaa – samalla edelleen edellyttäen lainsäädännön ja käytäntöjen kokonaisvaltaista kehittämistä kohti inklusiivisempaa suuntaan.